

79534

12.476

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

FRANKLIN-TÁRSULAT

BEVEZETÉS
A PSZICHOLOGIÁBA

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

Encycl. O.

79. 34

23

KULTURNA ERUDOMANI

ABÁLGOTOHIZSA

BEVEZETÉS

A PSZICHOPOLGÁRA

TANULMÁNYOK

IRTA WILHELM WUNDT

BORDITOTTÁ KASSZÁN 1884

P

BEVEZETÉS

WILHELM WUNDT

PSZICHOPOLGÁRA

BORDITOTTÁ

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

BEVEZETÉS A PSZIHOLÓGIÁBA

IRTA WILHELM WUNDT

FORDITOTTA FARKAS ZOLTÁN

FF

BUDAPEST, 1921

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS HÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

BEVEZETÉS A PSZIHOLÓGIÁBA

IRTA

WILHELM WUNDT

FORDITOTTA

FARKAS ZOLTÁN

BUDAPEST, 1921

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS MŰKÖNYVTOMDA

KIADÁSA

127476

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELSŐ FEJEZET.

Tudat és figyelem.

Arra a kérdésre, hogy mi a lélektan feladata, az empirikus irányokhoz tartozó pszichológusok akként szoktak felelni, hogy ez a tudomány a tudat tényeinek és e tények kapcsolatainak s vonatkozásainak vizsgálatára van hivatva, hogy végül felfedezze azokat a törvényeket, melyek e vonatkozásokon uralkodnak.

Akármilyen megtámadhatatlannak látszik is ez a fogalommeghatározás, bizonyos mértékig mégis abban a hibában leledzik, hogy véle tulajdonképpen csak körben forgunk. Mert, ha tovább kérdezzük, hogy mi a tudat, a melynek tartalmával a lélelektan foglalkoznia kell, azt a választ kapjuk, hogy azoknak a tényeknek összesége amelyekről tudunk. Mégis e körülmény ne akadályozzon meg abban, hogy az előbbi meghatározást a legegyszerűbbnek és ezért egyelőre a legjobbnak is el ne fogadjuk. Hiszen a tapasztalás minden tárgyának sajátossága, hogy alapjában meg nem határozhatjuk, hanem csak utalni tudunk reá. Ha pedig összetett alkatú, tulajdonságaira bonthatjuk. Az efféle szétbontást leírás-

nak nevezzük, és így a pszichológia lényegét kutató kérdést is akként közelíthetjük meg legegyszerűbben, ha a tudatot, amelynek tartalmára a lélektani vizsgálódás irányul, legegélbb is oly exakt módon törekedünk leírni, amennyire csak lehetséges.

Ebben egy kis készülék lesz segítségünkre, melyet jól ismer mindenki, aki csak némiképen is foglalkozott a zenével: a metronom. Lényegében ez nem egyéb, mint egy óra, felfelé irányuló ingarúddal, melyen egy kis mozgó súlyt lehet tologatni, hogy az egy időközű ütemek kisebb vagy nagyobb sebességgel következzenek egymásra. Ha a súlyt az ingarúd végére toljuk, akkor az ütések mintegy két másodpercenyi közökben követik egymást, de ha a lehető legmélyebbre állítjuk, az ütem mintegy $\frac{1}{4}$ másodpercre rövidül. E két határ között tehát minden lehetséges ütemmértéket létrehozhatunk. De a rendelkezésünkre álló időközök kiterjedését még ezenkívül is könnyen és tetemesen növelhetjük, ha a mozgó súlyt teljesen lehúzzuk az ingarúdról, minek következtében az alsó határérték majdnem $\frac{1}{4}$ másodpercre rövidül. Épen így tetszés szerint elérhetőek elegendő pontosságú lassabb tempók is, ha segítségünkre van valaki, aki nem hagyja szabadon lengeni az ingát, hanem egy másodperemutató óráról leolvasott közökben ide-oda vezeti. Nos, ez a készülék nem csupán az ének- és zenetanításnak egy igen jól használható szerzőszáma, hanem egy legegyszerűbbfajú lélektani készülék is, amely, mint látni fogjuk, oly sokoldalú használatra alkalmas, hogy segítségével kimutathatjuk a tudat lélektanának leglényege-

sebb tartalmát. De hogy a metronom e célnak eleget teheszen, ki kell elégténi egy követelményt, melynek nem minden használatba vett ilyen műszer felel meg: ugyanis az ütemütések erejének annyira egyformának kell lennie, hogy figyelmes oda hallgatással se lehessen különbséget észrevenni az egymásra következő ütések erejében. Hogy egy metronomot e tulajdonsága szempontjából megvizsgálhassunk, legjobban akképen járunk el, hogy az egyes ütemütések szubjektív hangsúlyozását akként cseréljük fel, mint ahogy azt a két következő ütem sor bemutatni törekszik:

A

B

Ez a schéma az egyes ütemütéseket hangjegyekkel ábrázolja, az erősebben hangsúlyozott ütéseket pedig feljött helyezett hangsúlyokkal. Eszerint az *A* sor egy úgynevezett emelkedő, a *B* sor pedig eső taktust ábrázol. Ha kiderül, hogy a metronom taktusütéseibe tetszés szerint hol emelkedő, hol ereszkedő taktust hallgathatunk belé, tehát ugyanazt az ütést egyszer hangsúlyosnak, másszóhangsúlytalannak hallhatjuk, akkor ezt a műszert a következőkben leírásra váró lélektan kísérletekhez alkalmasnak fogadhatjuk el.

Jóllehet a leírt kísérlet csak a metronom meg-

vizsgálására szolgált, belőle mégis már egy lélektanilag figyelemreméltó eredményt lehet megállapítani. Ugyanis már e kísérlet közben észrevesszük, hogy egyáltalában is meglehetősen nehéz teljesen egyenlő erővel, tehát, amint ezt másképen kifejezhetjük, ritmus nélkül hallani az ütemütéseket. Mindig visszaesünk az emelkedő vagy ereszkedő taktusba. Ezt az eredményt abba a mondatba foglalhatjuk, *hogy tudatunk ritmikus hajlamú*. Ennek a viselkedésnek oka azonban aligha rejlik valami különleges, pusztán a tudatot illető tulajdonságban, hanem nyilván egész pszichofizikai szervezetünkkel áll a legszorosabb összefüggésben. A tudat ritmikus hajlamú, mivel maga a szervezet egyáltalában véve is ritmikus hajlamú. Szívmozgások, lélekzetvételek, járásmozdulatok szabályos ritmusokban következnek egymásra. Közülük a szívdobbanásokat normális állapotban nem érezzük. De már a lélekzetvételek, noha csak mint gyöngé izgalmak, hatással vannak reánk és kiváltképen a járási mozgások szolgálnak tudatunk világosan felismerhető háttéréül. Nos, a járásra szolgáló szervek bizonyos mértékben természetes ingák, melyek mozgásai, hasonlóan a metronom ingához, egymást szabályos periodusokban követik. Ennek következtében, akárhol vegyünk is fel tudatunkba hasonló időközökben benyomásokat, azokat egy a mi külső mozgásainkkal analóg ritmikus formába rendezzük, melynek különleges megalkotása, hogy tehát például emelkedő vagy ereszkedő ütemben akarunk-e ritmust alkotni, bizonyos határok között épen úgy kényünk-kedvünkre van bízva, mint ez a járó mozgásoknál és módosításaiknál a kö-

zönséges járásnál, a futásnál, ugrásnál és végül a tánc változatos formáinál történik. Tudatunk ugyanis nem valami az egész testi és szellemi létünktől elválasztott lény, hanem e lét szellemi oldalára leglényegesebb tartalma knak összefoglalása.

A leírt metronomkísérletből különben még egy eredményt nyerhetünk, ha az emelkedő vagy ereszkedő ütemsorok hosszúságát változtatjuk. A fenti schémában mindkét sor, az *A* és *B* tizenhat ütésből áll, vagy ha egy emelkedést és egy süllyedést összefogunk, nyolcz kettős ütésből. Nos, ha közepes, mintegy $1-1\frac{1}{2}$ másodpernyi metronomsebességgel és figyelmes oda hallgatással játszunk le egy ily hosszú sort és azután rövid szünet multával egy ugyanoly hosszúságú sort ismételünk meg, közvetlenül fel fogjuk ismerni e kettőnek egyenlőségét. Nem kevésbbé azonnal fel lehet ismerni a különbözőséget, ha a második sort csak egy ütemütéssel is kisebbre vagy nagyobbra szabjuk. Eközben közömbös, hogy emelkedően, vagy ereszkedően (*A* vagy *B* schéma szerint) ütemezünk. Már most világos, hogy egymásra következő sorok egyenlőségének ily közvetlen felismerése csak akképen lehetséges, ha mindegyikük mint egész benne volt a tudatban, míg ellenben épenséggel nem szükséges, hogy mindketten együttesen tudatosak voltak légyen. Ez egykettőre kiviláglik, ha elképzeljük, hogy valamely összetett látási benyomásnál melyek az analog újrafelismerésnek feltételei.

Ha például egy szabályos hatszöget szemlélünk meg és azután egy pillanat mulva ugyanazt az idomot még egyszer megnézzük, a két benyomást

közvetlenül azonosnak fogjuk felismerni. Ilyen újr felismerés azonban lehetetlen, ha netalán több részre bontanók szét az idomot és ezeket egymásután vennők szemügyre. Ennélfogva, valamint e látási képek mindkettejének, azonképen az ütemsorok bármelyikének is egészként kellett az eszméletben meglennie, hogy a második ugye- azon benyomást kelthesse, mint az első. A különbség csak abban áll, hogy a hatszöget különben is minden részével egyszerre vesszük észre, míg az ütemsor folytatólagosan keletkezik. De éppen ezen keletkezésénél fogva egy ilyen ütemegész azt az előnyt nyújtja, hogy nála pontosan megállapíthatjuk a határt, ameddig az ütemrészek halmozásában elmehetünk, hogy az egészszé való összefoglalás még lehetséges maradjon. Ehhez képest e metronom kísérletekkel kideríthetjük, hogy egymást váltakozó emelkedésben és ereszkedésben, tehát úgynevezett $\frac{2}{8}$ -ütemben követő 16 ütésnek terjedelme az a maximum, ameddig a sor terjeszkedhetik, hogy még minden tagjával helyet foglalhasson az eszméletben. Az ilyen sort tehát az adott feltételek mellett az eszmélet terjedelmének mértékéül fogadhatjuk el. Eközben egyuttal az is kiderül, hogy ez a mérték bizonyos határok között független az ütemütések egymásra következőségének sebességétől, mert az összefoglalás csak akkor nem sikerül, ha vagy túlságosan lassú egymásra következőség miatt egyáltalában nem lehetséges a ritmusba foglalás, vagy ha túlságos nagy sebesség következtében a $\frac{2}{8}$ -ütem egyszerű ritmusát nem tudjuk tovább megtartani, amidőn azonban az összefoglalásra való törekvés komplikáltabb ütemmértéket szül.

Az első határ $2\frac{1}{2}$, a másik 1 másodpercnél fekszik.

Ha itt a legnagyobb s az adott feltételek mellett a tudatban még egyesítendő ütemsort a tudat terjedelmének neveztük, akkor különben is magától értetődik, hogy tudaton nem az egy adott pillanatban egyáltalában bennerejlő tartalmak összességét, hanem azt a terjedelmet kell érteni, mely egy összetett egészként lehetséges. Képlegesen kifejezve a dolgot: ha a tudatot egy elhatárolt síknak vesszük, akkor e sík valamelyik átmérőjét mérjük le, nem pedig magát a síkot egész területével. Sőt ellenkezőleg esetlegesen még mindenféle egyéb szétszórt tartalmak is lehetnek jelen a megmérten kívül. De ezeket általában snál is inkább figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel ebben az esetben a tudatnak a megmérendő tartalomra törekvő irányai következtében ezen rajta kívül fekvő részek nyilván csak bizonytalanul hullámzó és legtöbbszörre bizony tetszés szerint elkülönített tartalmak maradnak.

Habár a tudat terjedelme az adott értelemben egy meghatározott ütemmérték mellett, például $\frac{2}{3}$ -ütemnél egy viszonylagosan állandó nagyság, mely az ütemütések különböző sebességénél az említett határok közt nem változik, viszont magának az ütemmértéknek megváltoztatása annál nagyobb befolyással van rá. E változtatás részben önkényünktől függ. Az egyenletesen lefutó ütemsorba épen oly könnyen, mint a $\frac{2}{3}$ -os ütemet, egy komplikáltabb, például a következő $\frac{4}{4}$ -est is beléhallgathatjuk:

Ilyen ütem keletkezik, ha a kiemelésnek különböző fokait használjuk, tehát a mintegy legerősebbet a sor elején, egy közepeset a közepén és mindig egy-egy gyöngébbet az egész ütem két felének felezőpontján, amint azt a fenti schéma is mutatja, amelyben a legerősebb emelkedést három hangsúly, a középsőt kettő, a leggyöngébbet pedig egy mutatja. Ez az átmenet a komplikáltabb ütemekre nemcsak a hangsúlyozás önkényétől, hanem nagy mértékben az ütemkövetkezés sebességétől is függ. Míg ugyanis nagyobb közöknél csak nehezen lehetséges az egyszerű $\frac{2}{8}$ -ütemen túlmenni, rövideknél megfordítva már bizonyos erőlködésbe kerül, hogy ellentálljunk komplikáltabb ütemre csábító hajlandóságunknak. Elfogulatlan odahallgatás közben ugyanis $\frac{1}{2}$ másodperces vagy rövidebb ütemközök esetén igen könnyen egy olyan ütemmérték áll elő, mint a fenti $\frac{4}{4}$ -es, mely egy ütemegységgé nyolc ütemütést foglal össze, míg az egyszerű $\frac{2}{8}$ -os ütem csak két ütemet tartalmaz. Ha már most a leírt eljárással a tudat terjedelmét ilyen gazdagabb tagozódású ütemsorra is lemérjük, kiderül, hogy még öt $\frac{4}{4}$ -es fenti schémájú ütemet lehet egy egészszé összefoglalni és ha egy közbenső szünet után megismételjük, identikusnak felismerni. A legegyszerűbb ritmikus tagozódás esetében mutatkozó csupán tizenhat ütemütéssel szemben ennél az összetettebbnél a tudat terjedelme nem kevesebb mint 40 ütemütésből áll. Egyszersmind azonban úgylátszik, hogy ez már az egyáltalában elérhető maximumot jelenti. Még komplikáltabb ütemtagozódásokat is létrehozhatunk ugyan önkényesen, például egy $\frac{6}{4}$ -es ütemet, de mivel a

ritmikus összetételnek illetően növelése a maga részéről már bizonyos erőfeszítést kíván, ennek következtében az egész egymással még egységbe fűzhető ütemrészek hosszúsága nem gyarapodik, hanem inkább csökken.

E kísérletek közben a tudatnak egy további, észrebevésre méltó tulajdonsága tűnik elő, mely szorosan összefügg ritmikus hajlandóságával. A hangsúlyozásnak ez a három foka ugyanis, melyet egy $\frac{4}{4}$ -es ütem fenti schémája tartalmaz, szintén egy oly maximuma a megkülönböztetésnek, melyet át nem léphetünk. Ha hozzászámítjuk az ütem eséseit is, eszerint az intenzitás fokok négyes csoportja a legmagasabb határértéke a benyomások erőbeli fokozatának. De ez az érték nyilvánvalóan épen úgy meghatározza egy ütem egész ritmikus tagozódását és ezáltal összefoglalását a tudatban, mint megfordítva az ütemmozgások ritmusa az intenzitásfokozatok számát, amelyek az ütemsorok tagozódásában az összefoglalás nyugvópontjaiként szükségesek. Ekéént mindkét momentum szoros kölcsönhatásban áll egymáshoz: a tudat ritmikus hajlama bizonyos határok közé szorítja a hangsúlyfokok számát, és ezek viszont feltételei ennek a specifikus, az emberi természethez tartozó ritmikus hajlamnak.

Mentül terjedelmesebbé válnak az ütemsorok, melyeket a leírt kísérleteknél egyesítünk, annál világosabban kinálkozik egy másik jelenség, mely szerfelett fontos a tudat lényegének szempontjából. Ha ugyanis az egy adott pillanatban észrevelt ütemütésnek a közvetlenül megelőzőhöz való viszonyára ügyelünk és ha ezt még tovább össze-

hasonlítjuk az egészzé összetoglalt sor még hátrább fekvő elemeivel, akkor mindeme benyomások között sajátos fajtajú különbségek mutatkoznak, melyek az intenzitás-különbségektől és a velök egyenértékű hangsúlyozási különbségektől lényegesen különböznek. Ezt a legcélszerűbben azokkal a kifejezésekkel nevezhetjük, amelyek a nyelvben legelőbb a látási benyomások felfogására fejlődtek ki, ahol a különbségek viszonylagosan szintén függetlenek a fény intenzitásától. Ezek a «tisztasága» és «világossága» megjelölések. Ha e fogalmakat általánosító értelemben át visszük a tudat-tartalokra, az egyes ütemsorok egyes tagjaiban nyilvánvalóan a világosság és tisztaság legkülönbözőbb fokait ismerhetjük fel, amelyek azonban mind az épen azon pillanatban ható ütemítéshez igazodnak. Ez maga a legvilágosabban és legtisztábban észrevett, legközelebb állnak hozzá a közvetlenül megelőzők, míg ellenben a még hátrább fekvőknek világossága egyre fogy. Ha annyira sülyed, hogy a benyomás egyáltalában eltűnik, ezt azzal a képleges kifejezéssel szokták jelölni, hogy a tudat küszöbe alá sülyedt. Az ellentétes folyamat számára aztán önmagától kinálkozik a küszöb felé való emelkedés képe. Hasonló értelemben azt a tudat küszöbéhez vezető lassú sülyedést, melyet az ütemkísérletnél a hátrább fekvő ütemítésekben észleltünk, a tudat tartalmi elhomályosodásának, a fordított változást pedig kitisztulásának képével jelölhetjük meg. E kifejezések felhasználásával tehát egy változatos részekből álló egész, például egy ütemsor összefoglalásának feltételét következőképen fogalmazhatjuk: az összefoglalás addig lehetséges, míg

egy rész sem süllyed a tudat küszöbe alá. Végül a tudattartalmak világosságának legszembeötlőbb különbségei megjelölésére az elhomályosodás és kitisztulás képeivel kapcsolatban két más elképzelhető kifejezést is szoktak használni: arról a tartalomról, mely mindnyája közt a legtisztábban érzékelhető, azt mondják, hogy a tudat látópontjában fekszik, a többiekről pedig, hogy a tudat látómezején fekszenek. Az ütemkísérleteknél tehát a pillanatnyilag ható ütemütés ezen belső látópontban fekszik, míg a megelőzők, mentül hátrább fekszenek, annál jobban eltávolodnak a látómezőn. Az utóbbit ennél fogva képlegesen mintegy a látópontot körülvevő teret is elképzelhetjük, amely periferiái felé folyton homályosodik, hogy szélén a tudat küszöbének határa övezze.

Már most a legutoljára használt kép is sejteti, hogy a tudat úgynevezett látópontja általánosságban csak ideális középpontját jelenti egy központi régiónak, melyen belül több benyomást lehet világosan felfogni. Egy ütemsorban a pillanatnyilag hallott ütemütés ugyan legközelebb fekszik a látóponthoz, de a közvetlenül megelőző ütések még eléggé tiszták és világosak, hogy véle egy korlátozottabb, de nagyobb tisztasága miatt a további látómezőből kiemelkedő mezővé egyesüljenek. Ebben a vonatkozásban is megfelel a pszichológiai viselkedés a látóérzék köréből merített képnek, hol ugyancsak az úgynevezett látómezőnek egy egyetlen pontja a látó, vagy rögzítő pont, amelynek közelében azonban még mindig egy nagyobb számú benyomás fogható fel tisztán. Csak e körülménynek köszönhetjük, hogy egy pillanatban egy nagyobb képet egy-

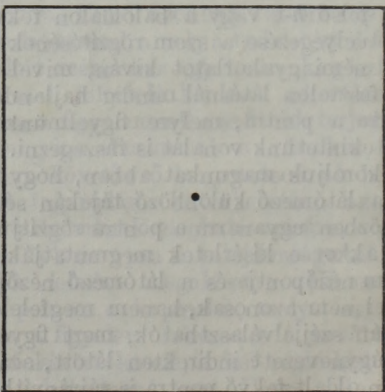
általában felfoghatunk, tehát hogy például egy szót el tudunk olvasni. Tudatunk látómezejében a központi rész számára, mely a látópontot közvetlenül környezi, nyelvünk gyakorlati szükségből egy szót alkotott, melyet a pszichológia is elfogadott. Ugyanis azt a lelki folyamatot, mely egy a többi tudattal szemben korlátoltabb terű tartalmak világosabb felfogásánál hatékony, *figyelemnek* nevezzük. Oly benyomásokról vagy egyéb tartalmakról, melyek egy adott pillanatban a többi tudattartalommal szemben különös világosságuk miatt kitűnnek, ezért azt is mondjuk, hogy a figyelem fókuszában fekszenek. Ha megmaradunk az előbbi képnél, akkor eszerint ezt a középponti, a belső látópont körül elterülő tájéknak képzelhetjük el, amely a kifelé mindinkább homályosuló látómezőtől többé-kevésbé éles határvonallal van elválasztva. Ebből azonban tüstént egy új kísérleti feladat támad, amely a tudat-terjedelem előbb elmondott méréséhez egy fontos kiegészítéssel járul. Arra a feltoluló kérdésre ad választ, hogy mekkora a figyelemnek e szűkebb terjedelme.

Amennyire alkalmasak a ritmikus sorok az egymásra következő benyomásoknak bennök található tagozódása következtében az eszmélet összes tartalmának meghatározására, oly kevésbé megfelelőek és épen e tulajdonságuknál fogva e második feladat megoldására. Hiszen világos, hogy épen az a kapcsolat, melyet egy ütemsor ritmusa a figyelem fókusa és a további eszméletmező között létesít, a két régió biztos elhatárolását lehetetlenné teszi. Ugyan elég világosan észrevesszük, hogy a közvetlenül ható ütemütéssel együtt még néhány megelőző is belécsik

a figyelem fókuszába, de hogy hány, ez bizonytalan marad. E szempontból a látási érzék kedvezőbb viszonyokat nyújt. Természetesen figyelembe kell venni azonban, hogy a látásnak pszichológiai feltételei már önmagukban véve is tisztán való észlelődésünk pszichológiai határaitól függetlenül kiterjedt tárgyak felfogását korlátozzák, mivel a benyomások élesebb megkülönböztetése a rögzítő pontot körülvevő úgynevezett «éles látású» mezőre szorítkozik. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha a mellékelt betűtáblának középső o pontját 20—25 cm távolságból egy szemmel mérőn szemügyre vesszük, míg másik szemünket behúnyva tartjuk. Ekkor, ha figyelmünket a látómező oldalt fekvő pontjaira irányozzuk, még megismerhetjük azokat a betűket is, melyek e kör alakú ábra szélén fekszenek, mint például a felső *h*-t vagy a baloldalon fekvő *i*-t. E kísérlet elvégzése a szem rögzítésének szempontjától némi gyakorlatot kíván, mivel a természetes fesztelen látásnál mindig hajlandók vagyunk arra a pontra, melyre figyelmünket irányítjuk, tekintetünk vonalát is rászegezni. De ha kissé gyakoroljuk magunkat abban, hogy figyelmünket a látómező különböző tájékán sétáltassuk, miközben ugyanarra a pontra rögzítjük szemünket, akkor e kísérletek megmutatják, hogy a figyelem nézőpontja és a látómező nézőpontja épenséggel nem azonosak, hanem megfelelő gyakorlat után széjjelválaszthatók, mert figyelmünket egy úgynevezett indirekten látott, azaz valamiképen oldalt fekvő pontra is ráirányíthatjuk. Ugyanekkor egyuttal az is kiderül, hogy a pszichológiai értelemben vett világos észleletek és a

t h m
 m v x w a s
 l g i c s f p d t
 z r a e n p r h v z l
 r f u c t h f b n d s
 k h e p n o t v b s i
 n z l u e r k m d g n
 d i n i w g e t v r f
 s a t f l b p n k
 m d w c k t g
 p a v e r

A

S

pszichológiai értelemben vett világos látás nem szükségképen egybe vágók. Ha például a fenti ábra középső *o* betűjére rögzítjük szemünket, míg figyelmünket a balra fekvő *h* pontra irányítjuk, a *h* körül fekvő *f. k. z. e.* betűket tisztán észleljük, míg az *o* körül fekvő *h. n. r. t.* az öntudat sötétebb látómezejébe süllyednek. Már most e betűtáblának olyan kiterjedést adhatunk, hogy 20—25 cm távolságból nézve körülbelül megfelel a tiszta látású mező terjedelmének, ha az utóbbi mértékeül oly betűk felismerhetőségét vesszük, amilyenekkel e könyvet nyomtatták. Így az imént felsorolt megfigyelések minden további okfejtés nélkül is azt mutatják, hogy a figyelem fókuszának terjedelme és a pszichológiai értelemben vett tiszta látású mező annyiban is messzire eltérnek egymástól, hogy az utóbbi a megfigyelés itt választott feltételei esetében nyilván jóval nagyobb mezőre terjed ki, mint a másik. A fenti köralakú ábrában 95 betű foglaltatik. Ha minden fiziológiailag tisztán látott tárgyat egyidejűleg pszichológiai értelemben is tisztán kellene meglátnunk, akkor ekként az *o* pont rögzítésénél mindezen betűjegyeket is fel kellene fognunk. De ez legkevesebb sem áll, sőt egy adott pillanatban mindig csak azt a néhányat tudjuk megkülönböztetni, amely a figyelem látópontját környezi, akár ha ez összeesik a látómező külsőleges látópontjával, mint a közönséges látásnál, akár ha e kapcsolat felbontása következtében valamiképen excentrikusan fekszik hozzája.

Jóllehet már e megfigyelések, melyek tetszészerint rendezett egyszerű tárgyaknak, például betűknek, egyidejű felismerésére vonatkoznak,

a figyelemnek meglehetősen szűk korlátaira utalnak, mégis ezen az úton e terjedelem nagyságának kérdése valamiképen exaktul, azaz számszerű értékkel, hasonlóan mint ahogy ez a tudat terjedelmének esetében ütemkísérletekkel sikerült, meg nem oldható. De ezek a látási kísérletek könnyen és komplikált eszközök nélkül akképen is módosíthatók, hogy megfelelővé válnak e feladatra, ha szem előtt tartjuk, hogy a közvetlen eredmények, egyelőre természetesen itt is csak a létrehozott különleges feltételek mellett érvényesek. Erre a célra több olyan betűösszeállítást kell készíteni, mint amilyen az előbbi ábra volt, de mindegyiket az elemek más összeállításával. Azonkívül készítsünk fehér kéregpapirból egy valamivel nagyobb négyzetes ernyőt, közepében egy fekete ponttal. Ezzel az ernyővel takarjuk le az egyes kísérlethez választott betűábrát és egy megfigyelővel, aki ezt az ábrát nem ismeri, vétessük merőn szemügyre az ernyő középső pontját, miközben másik szemét behúnyva kell tartania. Most az ernyőt a legnagyobb sebességgel egy pillanatra félre kell rántani és aztán épen olyan sebesen újra be kell fődni a figurát. Ennek az eljárásnak a gyorsasága oly nagy legyen, hogy sem szemmozgásra, sem a figyelemnek a látómezőn való kalandozására ne jusson idő azalatt, míg az ábra ki van takarva. Azonkívül, ha a kísérletet meg akarjuk ismételni, minden alkalommal egy másik betűtáblát kell elővenni, mert különben az egyes pillanatnyi benyomás a megelőző észleletekkel kiegészülne. Ha egyértelmű eredményekre akarunk jutni, akkor a feltételeket akként kell megválasztanunk, hogy előző észlele-

tek efféle befolyásai elmaradjanak és ennek következtében a feladat arra a kérdésre szíküljön össze: mekkora az egyszerű, a tudatba újonnan belépő tartalmaknak az a száma, melyet a figyelemnek fókusa egy adott pillanatban át tud ölelni? E kérdés feltevése tekintetében persze kísérleti módszerünk ellen azt lehetne felhozni, hogy egy betű nem egyszerű eszmélettartalom és ezért még egyszerűbb tárgyakat, például pontokat kellene választani. Mivel azonban ezeknek nincsen semmi megkülönböztető ismertetőjelük, ennek következtében a kísérletek végrehajtását ismét nagy mértékben megnehezíténők, sőt talán lehetetlenné is tennők. Másrészről viszont a betűjegyeknek ismeretességüket is javukra kell írni, melynél fogva a megszokott nyomtatású betűt épen olyan gyorsan felfogjuk, mint az egyes pontot, amely tényről megfigyelés által könnyen meggyőződhetünk. Ezenkívül e jegyek jellegzetes különbözőségeik miatt azt az előnyt is nyújtják, hogy a tudatban pillanatnyi behatás után is könnyen megtarthatók és a kísérlet után mint tisztán észlelték vehetők számításba. Ha ezek szerint a kísérleteket az előadott módon végezzük el, kiderül, hogy egy még gyakorlatlan megfigyelő legtöbbszörre csak 3—4 betűt tud felfogni. De már néhány, természetesen mint mondtuk, mindig új ábrával lefolytatott kísérlet után e szám hatra emelkedik, melyet aztán még tovább üzött gyakorlat után sem lehet meghaladni és különböző megfigyelőknél is ugyanaz marad. Ezért az emberi tudat figyelmének állandó mértékéül bátran el is fogadhatjuk.

Emellett különben a figyelem terjedelmének meghatározása egy oly feltételtől függ, mely tel-

jesen ellentétes a tudat-terjedelem mérésénél felállítottal. Ez csak úgy vált lehetségessé, hogy a benyomások olyan sorát idéztük elő, melyek egy összetett egészszé voltak összefűzve. Hogy azonban a figyelem terjedelmét megmérhessük, épen megfordítva az egyes benyomásokat úgy el kellett különíteni egymástól, hogy az alkotó-elemeknek egy tetszésszerű, rendezetlen sokféleségévé váljanak. Ez az előfeltételeknek egy olyan különbözősége, amely mindenestre nemcsak azzal függhet össze, hogy az egyik esetben az ütemkísérleteknél a hallási érzéket, a másik esetben a látókísérleteknél a látási érzéket használtuk. Sőt már előre is sokkal inkább azt gyaníthatjuk, hogy az első esetben a főbefolyás az elemek egészszé fűzésének és a másodikban megfordítva elkülönítésüknek pszichológiai feltételeit illeti. Ezért mindjárt felbukkan a kérdés, hogy miként alakulnak e viszonyok, ha e két érzéktevékenység szerepét némiképen felcseréljük, amennyiben a látóérzékre összefüggő, egy egészszé fűzött benyomásokat, a hallóérzékre pedig elkülönítetteket hagyunk hatni? Nos, az egyszerű eljárás, hogy betűelemeket egy rendezett egészszé összekössünk abban áll, hogy belőlük szavakat vagy mondatokat alkotunk. Hiszen maga a betű tulajdonképen nem egyéb, mint egy ilyen természetes képletből mesterségesen kiemelt elem. Ha ennél fogva az imént előadott módzatú gyorskísérleteket a nyelvnek ezen valóságos alkotórészeivel végezzük, tényleg egészen más eredményre jutunk. Ha a megfigyelőnek egy ily szót teszünk elébe, mint :

ellenállhatatlanokkal

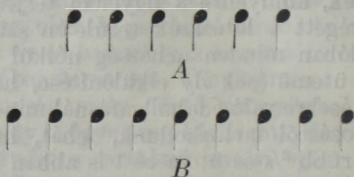
akkor ezt anélkül, hogy előre elkészült volna rá, még a gyakorlatlan is, egy pillanat alatt el tudja olvasni. Míg tehát elkülönített elemekből legfeljebb 6-ot tud felfogni, ez esetben az azonos feladatot 20 és több elemnyi terjedelemmel is a legkisebb nehézség nélkül oldja meg. Ez lényegében nyilván ugyanaz az eset, amellyel a ritmikus hallási kísérleteknél találkoztunk. Azonban a kapcsolatnak feltételei annyiban mások, hogy a látási képben egyidejű benyomásként jelentkezik az, ami a hallásnál egyszerű benyomások egymásra következésétől tevődik össze. Ezzel aztán egy másik különbség is összefügg. Egy szó csak akkor ismerhető fel egyetlen egy pillanat alatt, ha már előzetesen vagy egészben, vagy összetett szavak esetében, legalább főalkotórészeiben ismeretes. Egy teljesen ismeretlen nyelv szava ezért nem viselkedhet másként, mint rendezetlen betűk valamely komplexuma és ilyen alakulattal szemben ismét az elkülönített elemek hatos számára vagyunk korlátozva. Ezzel szemben taktus-ütések ritmikus soránál egyáltalában nem az a lényeges, hogy a taktus formája, mely az egyes ütéseköt összeköti, milyen alkatú, hanem bármiféle ritmikus tagozódásba belépképzhetjük magunkat, ameddig ez a tudat általános ritmikus hajlamánál azonos formájú, tehát p. o. az a három emelkedésnyi maximumnak előbb említett feltételét át nem lépi. Mindamellet, amint az ezen követelményből kiviláglik, a szukcessziv és szimultán egész felfogásának az a különbözősége, mely a hallási és látási kísérleteknél jelentkezik, lényegileg csak színleges. Valamely ritmikus érzésünkkel egyenlő értékű ütemmérték egészben

nem másként viselkedik, mint egy nyelvérzékünknek megfelelő szó vagy mondategész. Eszerint az olvasási és ütemkísérleteknél is egyaránt előre feltételezhetjük, hogy pillanatnyilag egy sok elemből álló szónak nem teljes egészét fogja fel a figyelem, hanem hogy ennek terjedelmébe ilyenek mindenkor csak egy korlátozott része fér belé, amelyből azonban az elemek pszihikai láncolata átnyúlik azokhoz a részekhez, melyek az eszmélet távolabbi látómezejében fekszenek. Tényleg van is egy közismert jelenség, mely döntő bizonyítékot szolgáltat valamely a figyelemtől felfogott, de mégis sötétebben tudatos tartalmú nyelvi egész láncolatosságára. Ez az, hogy a sajtó vagy íráshibák futólagos olvasásánál igen könnyen elkerülik figyelmünket, ami lehetetlen volna, ha figyelmünkkel minden nagyobb szó, vagy éppen egy mondat minden elemét egyforma világosan kellene felfognunk, hogy olvasni tudjunk. A valóságban minden pillanatban csak néhány elem az, amely a figyelem fókuszában fekszik, amelyekről aztán a pszihikai kapcsolatok szála a homályosan felfogott, sőt részben még pszihikailag is csupán a homályos látás mezőire eső benyomásokhoz futnak szét, éppen úgy, mint ahogy egy ritmus hallásánál a pillanatnyilag ható hangbenyomások a megelőzőekkel, a sötétebb eszméletbe sülyedtekkal összefűződnek és a jövőőknek és még csak vártaknak bekövetkezését előkészítik. A kétféle eszmetnek főkülönbsége tehát nem annyira a figyelem és eszmélet terjedelmének formális viszonyaiban rejlik, mint inkább elemeik és kapcsolataiknak természetében.

Ha felvértézve ezen eredményekkel, melyeket

a látási kísérletek révén nyertünk, most visszatérünk metronomos megfigyeléseinkhez, ezen analógia következtében nyilván felvetődik az a kérdés, hogy vajjon az ütemkísérleteknél nem lehet-e oly előfeltételeket teremteni, melyek az egyszerű benyomásoknak afféle elkülönítését eredményeznék, amilyenre a figyelem terjedelmének mérése végett a látóérzék területén szükségünk volt. Valóban minden nehézség nélkül létre fog jönni az ütemütések ily elkülönítése, ha a metronom ütésekre való odahallgatásnál mindennemű hangsúlyozástól tartózkodunk, tehát, ha még a legegyszerűbb $\frac{2}{8}$ -os ütemezést is abban hagyjuk. Ez persze tudatunk és egész pszichofizikai szervezetünk ritmikus hajlama miatt nem olyan könnyű dolog, mint amilyennek első percben látszik. Ismét és ismét csak újra hajlandók vagyunk, hogy legalább a $\frac{2}{8}$ -os ütemet beléhalljuk az egyenlő közőkben elfutó sorba. Mégis különösebb nehézségek nélkül sikerül ezt az előfeltételt elérni, ha a metronom ütések nem mutatnak felismerhető objektív különbségeket. Ámde az ütemütések közét elég nagyra kell szabni, hogy akadályt állítsunk a ritmikus tagozásra törő hajlamnak, miközben az összefoglalás mégis lehetséges maradjon. Ennek a követelménynek pedig általánosságban $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ másodpercenyi intervallumok felelnek meg. Ilyeneken belül némi gyakorlat után meglehetősen önkényesen lehet válogatni az ütemütések ritmikus vagy ritmustalan, tehát teljesen egyforma felfogása között. Ha ekként járunk el és valamint a ritmikus kísérleteknél egy bizonyos számú metronomütést hagyunk elhangozni és aztán rövid szünet után ugyanannyi,

vagy valamivel eltérő számú ütést hallgattatunk a megfigyelővel, akkor ez esetben is még világosan észre lehet venni, hogy a második sor az elsővel egyenlő-e? Ha az első összehasonlító kísérletnél például a hat ütemütésből álló *A* sort választjuk, a másodikban a 9 ütésnyi *B* sort, akkor két egy-

forma terjedelmű sor ismétlése azonnal megmutatja, hogy *A*-nál még teljes pontossággal felismerhető az egyenlőség, míg *B*-nél már lehetetlen felismerni, sőt már 7 vagy 8 benyomásnál is felette kétséges a felismerés. Itt tehát ugyanazon eredményhez jutottunk, mint a látási kísérleteknél, hat egyszerű benyomás a határa a figyelem terjedmének.

Mivel ez az érték a hallási és látási benyomásoknál, a szukcessziveknél és szimultánoknál is egyenlő, arra következtethetünk, hogy az egy a különleges érzékköröktől független lelki állandót jelent. Tényleg más fajta benyomások alkalmazásával is mindig ugyanazon eredményekhez jutunk, mely szerint a hatos szám csekély ingadozással a maximumát jelenti a figyelemtől még épen felfogható egyszerű tartalmaknak. Ha például tetszésszerinti szótagokat választunk, de mindennemű szófüzés nélkül és egy ilyen sort egy

másik megfigyelőnek elmondunk és felszólítjuk őt, hogy ismétlje, ily ismétlés egy ilyen sornál, mint a következő, teljesen hatástalanul sikerül:

op ku no li sa ro.

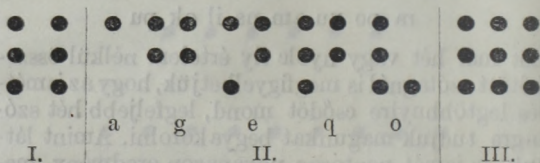
Ellenben már nem sikerüleg oly sornál, mint ez:

ra po xu am na il ok pu

Sőt már hét vagy nyolc ily értelem nélkül összekötött szótagnál is megfigyelhetjük, hogy az ismétlés legtöbbszörre csődöt mond, legfeljebb hét szótagra tudjuk magunkat begyakorolni. Amint látjuk, ez ismét pontosan ugyanazon eredmény, melyet az imént az *A* és *B* ütemsoroknál nyertünk.

De van még egy másik ezzel megegyező megfigyelés, mely annál is inkább figyelemreméltó, mert egy harmadik érzékmezőhöz, a tapintáshoz tartozik és mert a pszichológiai érdeklődésektől teljesen függetlenül, gyakorlati okokból keletkezett. Hosszú és eredménytelen kísérletek után, hogy a vakoknak egy lehetőleg egyszerű írást találjanak fel, végre a múlt század közepén egy francia vakokat oktató tanár, Braille megoldotta ezt a gyakorlatilag annyira fontos kérdést. Maga is megvakulván, inkább volt abban a helyzetben, mint mások, hogy kísérleteivel bizonyosságot szerezzen az e tekintetben megoldandó követelmények felől. Így jutott arra az eredményre, hogy először különálló pontok elhelyezése az egyetlen módja könnyen megkülönböztethető betűjelek készítésének, másodsor, hogy azonban e jelek szerkesztésénél hatnál több pontot nem szabad helyezni azon távolságok közé, melyeket a tapintó érzék térbeli megkülönböztető képessége előír, ha

azt akarjuk, hogy a vakok e jelképeket ujjuk tapintásával könnyen és biztosan meg tudják különböztetni. Ezért az első ábrán látható hatpontú elhelyezésnél maradt, mint azt a második ábrán a vakok ábécéjétől vett betűjelképek mutatják :

Nos, a helypontoknak hatra való korlátozása bizonyára nem volt a véletlen műve. Ez már abból is kiviláglik, hogy például egy kilenc pontos elhelyezési rend nagy gyakorlati előnyöket kínált volna. Általa lehetővé vált volna, hogy a legfontosabb írásjeleket vagy számjegyeket külön jelképekkel jelöljék, amilyenek a Braille-féle vakírásból hiányoznak. De a helyi pontok e komplikálása mindenképen meggyűlölt azért, mert hatnál nagyobb számuk esetén egyáltalán nem volt lehetséges a különbségeket tisztán felfogni. Erről megfigyelés útján közvetlenül is meggyőződhetünk, ha ily több mint hat részű jeleket készítünk és tapintunk. Ekként ismét ugyanazon határhoz jutunk el, amelyhez az ütem és látási kísérletekkel jutottunk.

Ám ezen egyrészt a tudat, másrészt a figyelem terjedelmére vonatkozó eredmények jelentősége nem csupán egyedül abból áll, hogy mindkettőnek viszonyára meghatározott, számokban kifejezhető értékeket ad, hanem elsősorban is abból,

hogy általuk fontos betekintést nyerünk a figyelem fókuszában álló és a tudat távolabbi látómezéjéhez tartozó tartalmak egymáshoz való vonatkozásaiba. Hogy az e kísérleteknél jelentkező legközelebbi vonatkozásokat megragadhatjuk, a tudatba lépés és a figyelem fókuszába való emelésre egy-egy rövid megjelölést fogunk használni, melyeket hasonló értelemben először Leibniz honosított meg. A tudat szélesebb terjedelmébe való belépést percepciónak, a figyelem fókuszába való emelkedést pedig appercepciónak nevezzük. Emellett különben teljesen figyelmen kívül hagyjuk a mai filozófiai vonatkozásokat, melyekkel Leibniz e fogalmakat a mondatok tanához fűzte, sőt tisztán csak empirikus pszichológiai értelmükben fogjuk őket használni. Ezért percepción csupán egy tartalomnak a tudatba való tényleg kimutatható belépését értjük, a ppercepción pedig a figyelemtől való felfogását. A percipiált tartalmak tehát azok, melyek többé-kevésbé sötétben tudatosak, azonban mindig a tudat küszöbén felül fekszenek, az appercipiált tartalmak ellenben a már világosan tudatosak vagy amint azt a küszöbről vett kép átvitelével mondhatnók, a figyelem magasabb küszöbe felett fekvők. Akkor aztán a tudat e mezői közt a viszonyt akként állapíthatjuk meg, hogy mindenütt, ahol az appercepció egy izolált tárgyra irányul, a többi csupán csak percipiált tartalom úgy eltűnik, mintha egyáltalában nem is léteznék, viszont ellenben, ahol az appercipiált dolog meghatározott, csupán percipiált tudattartalmakkal van összekapcsolva, ezekkel oly összefogássá szövődik egybe, melynek határa csak a tudat küszöbénél található. Ezzel szem-

melláthatólag szoros vonatkozásban áll az, hogy az appercepció terjedelme viszonylagosan korlátolt és állandó, a percepció terjedelme pedig nemcsak hogy nagyobb, hanem sokkal változékonyabb is, hiszen, mint azt az egyszerű és összetett ütemmértékek összehasonlítása mutatta, mindenképen együtt változik magával a pszihikai képletek terjedelmével, amelyek egy egészzé egyesítettnek. Ezalatt azonban semmiképen sem tűnik el a különbség az efféle egésznek percipiált és appercipiált részei között. Sőt inkább mindig csak egy korlátolt része az, mely a figyelem fókuszában fekszik, amit különösen az az olvasókísérleti megfigyeléstény bizonyít döntőleg, hogy a pusztán percipiált alkotóelemeket variálhatjuk, anélkül, hogy ezáltal megzavarnók az összesség összefüggéséhez szükséges felfogást. Az a távolabbi sötéten percipiált tartalom, hogy egy képpel éljünk, mely maga már egy példája ezen jelenségnek, ez esetben oly viszonyban áll, mint az énekhang a zongorakíséret akkordjaihoz. Az utóbbinak kis eltéréseit könnyen figyelmen kívül hagyjuk, ha a vezető hang tónusa és ritmusa hibátlan. De mégis oda volna az egésznek benyomása, ha a kíséret elmaradna.

A tudat percipiált és appercipiált tartalmainak e viszonyában még egy másik momentum is érvényre jut, amely élénk világot vet az appercepciós folyamatok eminens fontosságára. Abból indultunk ki, hogy szerfelett nehéz egyenlő ütemütések sorát teljesen egyenlően felfogni, mivel minduntalan hajlandók vagyunk egyes ütések hangsúlyozni. Ez a jelenség láthatólag az appercepció egy fundamentális tulajdonságával függ

össze, mely a tudat minden folyamatába belényul. Miként az már a mindennapi életből is ismeretes, figyelmünket teljesen, állandóan és egyenletesen nem tudjuk egy ugyanazon tárgyra irányítani. Amely esetben ezt mégis meg akarjuk tenni, ugyanazért észrevesszük, hogy a szóban forgó tárgy a p-percepciójában folytonos váltokozás játszódik le, amennyiben majd intenzívebben irányul reá, majd veszít energiájából. Ahol a feltételek egyformák maradnak, ott az afféle váltokozás könnyen egy szabályszerűen periodikus folyamattá válik. Az utóbbinak keletkezését természetesen lényegesen elősegíti az, ha maguk a külső benyomások, melyekre figyelmünk irányul, egy szabályszerű periodicitással bírnak. Ez az eset azonban a legteljesebb mértékben fennáll egy ütemsornál. Így történik aztán, hogy itt az a p-percepció ama hullámzásai közvetlenül beállítódnak a benyomások periodusaira. Ennek következtében hangsúlyozzuk azt a benyomást, mely az a p-percepció hullám emelkedésével összeesik, úgy hogy az önmagukban egyenlő taktusütemek ritmikusan rendeződnek el.

Ennek a rendnek módja mégis egy bizonyos fokig önkényüinktől és egyuttal attól függ, hogy mily terjedelemben törekszünk a benyomásokat egy egészé összekötni. Ha például az ütemütések nagyon gyorsan következnek egymásra, akkor ez a törekvésünk komplikáltabb ütemtagozódásokra vezet, amint azt tényleg fentebb láttuk. Hasonló vonatkozások az a p-percepiált és pusztán csak percipiált eszmélettartalmak között, bár az egyes érzékterületek szerint eltérő formában, létrejöhetnek más, de különösen a szimultán benyomásoknál. Ha p. o. a gyors látókísérleteknél

egy rövidebb szót használunk, akkor az egészet egy aktussal fogjuk fel. Ha azonban egy hosszú szóval kísérletezünk, mint pl. «ellenállhatatlannak», már a közvetlen megfigyelésnél könnyen észrevehetjük, hogy a felfogási idő valamivel tovább tart és hogy tulajdonképeni két, sőt néha három egymásra igen gyorsan következő appercepció aktusból áll, melyek befolyása nem jelentéktelenül túlhaladhatja a benyomás idejét. Még világosabb lesz ez az egymásrakövetkezés, ha egy hosszabb szó helyett egy nagyjából hasonló kiterjedésű mondatot választunk, például a következőt :

[Ki korán kel, aranyat lel.]

Ez esetben a szukcesszióra való szétbontást lényegében a szavak különválása is támogatja. Efféle mondatnál rendszerint három egymásrakövetkező appercepció aktust lehet megfigyelni, amelyek legutolsójánál foglaljuk esupán az egészet egy egységes gondolatba. De itt is ez csak épen addig lehetséges, amíg a mondatnak az utolsó appercepciót megelőző részei a tudat látómezéjében vannak. Ha oly hosszú mondatot választunk, hogy ez már nem így van, ugyanaz a dolog következik be, amit azon ritmikus soroknál tapasztaltunk, melyek a lehetséges ritmikus tagozódások határát átlépik: ily szukcesszive adott egésznek csak egy részét tudjuk egy befejező appercepció aktusban egyesíteni. Így tehát mindkét jelenség, az összetett taktusok és szavak vagy mondatok felfogása lényegében egybevágó. A különbség csak abban áll, hogy az első esetben az appercepciált benyomást a megelőzővel, a

percepció mezejébe visszalépettel a ritmikus tagozódás, a második esetben azonban a szó vagy mondatrészeket egybekötő értelem tartja össze. Eszerint a folyamat semmiképen sem csupán a részek egymásra következő appercepciójából áll. Hiszen ezek már eltűntek az appercepcióból és csupán percipiáltakká váltak, ha a legutoljára percipiált benyomással egy egészé kapcsolódtak. E kapcsolódás maga pedig egy egységes és pillanatnyi appercepció-aktus. Ebből következik, hogy nagyobb tömegű elemek kapcsolódásának mindezen esetében az appercepció az a folyamat, mely ezen elemeket egyesíti és hogy e közben általában az egésznek mindig közvetlenül percipiált részeit köti össze az ezekhez fűződő tisztán percipiált részekkel. Ekként a két funkció a percepció és a appercepció vonatkozásainak nagy jelentősége éppen e vonatkozások fölötté nagy változásában áll és az e váltakozásban megnyilvánuló alkalmazkodásban, mellyel lelki életünk szükségleteihez símul. Majd a legszűkebb területre húzódik vissza az appercepció, hogy a különben beható benyomások roppant változatosságát teljesen a háttérbe szorítsa, majd pedig funkciója oscillatorikus természetéből fakadó tagozódásának segítségével fonalat fűz a lelki tartalmaknak nagy, az egész eszméletmezőt betöltő szövedékébe. De ezalatt az appercepció mindig az egység-funkció marad, amely ama sokféle tartalmat egy elrendezett egészé köti össze és vele szemben bizonyos mértékig mint centrifugális és emellett mégis magukat néki alávető folyamatokként a percepció tünetei állanak, hogy véle egyetemben a lelki élet egészét alkossák.

MÁSODIK FEJEZET.

A tudat elemei.

A mi eddigi elmélkedésünk a tudattal egyelőre csak általános formai tulajdonságai szempontjából foglalkozott, amint azokat terjedelmében, tartalmainak különböző világossági fokában, végül a percepciónak és appercepciónak az ezekkel összefüggő viszonyaiban vizsgáltuk. Ebből kiindulva közvetlenül arra a kérdésre bukkanunk, hogy mifélek azok a különleges tartalmak, melyek nekünk e formákban kínálóznak? Az ezen kérdésre való válasz azonban mindenekelőtt azt a feladatot zárja magában, hogy ezen tartalmak legvégső, tehát tovább szét nem bontható alkotórészeiről beszámoljunk. Ilyen végső alkotórészeket elemeknek szokás nevezni. Ezért minden tudománynak, mely tapasztalati tények vizsgálatával foglalkozik, első feladata az, hogy jelenségeinek elemeit kimutassa, a második, hogy kikutassa azokat a törvényeket, melyek szerint ezen elemek kapcsolatokká tömörülnek. A pszichológiának egész feladata tehát ebben a két problémában foglaltatik: 1. melyek a tudat elemei, 2. milyen kapcsolatokat alkotnak ezen

elemek és e közben mily kapcsolódási törvényeknek engedelmeskednek?

Ha a tudatelemektől való megkülönböztetés végett ily elemek a kármilyen alkatú kapcsolátát pszihikai képletnek nevezzük, kettejüknek egymáshoz való viszonyát közelfekvő példakon könnyen megmagyarázhatjuk. Ha ismét visszatérünk metronomunkhoz, egy egyetlen ütemütés, ha a metronom ingát megfogjuk, hogy egyedül csendüljön el, egy pszihikai elem. Egy ilyen ütemütés általában már nem bontható szét, ha, ami ez esetben nem nehéz, eltekintünk attól, hogy a tér valamelyik irányából halljuk és egyéb effélétől.

Ha azonban már két ütemütést hagyunk hatni, akkor ezek máris egy pszihikai képletet alkotnak. Ez aztán mindjobban összetetté válik, mentül több ily ütemtagot kötünk ütemsorokká össze és esetleg a komplikációt a hangsúlyozás különböző erejével fokozzuk, mint az előbb a $\frac{2}{8}$ -os és $\frac{4}{4}$ -es ütem példánál. A tudatnak egy oly elemét, mint az egyes ütemütés érzetnek, az elemeknek többé-kevésbé összetett alkatú taktusokká való kapcsolátát pedig képzetnek nevezzük. Némely pszichológus ugyan a képzet szót csak oly képletekre használja, melyeket nem közvetlen külső benyomások támasztanak, tehát csak úgynevezett «emlékezeti képek»-re, míg a külső érzéki benyomások keltette képzeteket észleleteknek nevezi. De ennek a megkülönböztetésnek tisztán pszichológiai szempontból nézve semmi jelentősége sincs, mivel általános érvényű különbségek az emlékezeti képzetek és úgynevezett érzéki észleletek között egyáltalában nincsenek.

Álmaink emlékezeti képzetei rendszerint épen

oly elevenek, mint ébrenlétünk érzéki benyomásai, miért kivétel nélkül valóban megélt jelenségeknek véljük. Ez a szó «képzet» találóan jelöli meg a lényeges és minden efféle képletben fellelhető ismertető jelet: hogy elképzeljük, azaz hogy magunk elé állítva kifelé helyezzük el. Ebben az értelemben, tehát mint a külső világhoz tartozókat, fogjuk fel azon érzeteket és a belőlük alakuló képleteket is, amelyeket, mivel saját magunk testében észleltetnek, szervi vagy közérzeteknek nevezünk, mint például az izmok fáradtsági érzeteit, belső szervek fájdalomérzeteit stb. A tapintó- és közérzeteknek ezen elemeivel szemben, melyek viszonylagosan egyhangúan a nyomás, a meleg, a hideg, a fájdalom érzetei közt hullámoznak, a hallásnak, látásnak, szaglásnak, ízlésnek különleges érzékei nagy tömeg érzetet közvetítenek, melyek mindegyikét sajátos alkatának megfelelően egy-egy érzetminőségnek nevezzük.

Minden ily minőség aztán ezenfelül erejében is változó lehet. Így például minden egyes ütemütést nagyon különböző intenzitásokban szólaltathatunk meg, míg minősége ugyanaz marad.

Mindezen esetekben az érzeteknek és képzeteknek ugyanazon viszonyaival találkozunk, mint amelyeket fentebb az ütemütéseknél fejtegettünk. Így zöldnek, vörösnek, fehérnek vagy feketének látási érzeteket nevezünk, egy zöld felületet, egy fekete tárgyat azonban már látási képzetnek mondunk. A viszony teljesen ugyanaz, mint az egyes ütemítés és az ütemsor között; csak hogy ebben az esetben több érzetnek egy sík vagy testképzetté kapcsolódása közvetlenebbül tolul elénk, úgy, hogy szorgosabban kell absztra-

hálnunk a képzetképletek kapcsolatától, hogy az érzet fogalmát megtarthassuk. Mivel azonban a sík és testi képzetek tetszés szerint váltokozhatnak, míg a test színe ugyanaz marad, itt is önmagunktól kényszerülünk, hogy az ilyen a kapcsolatok minden váltokozásánál változatlanul maradó elemet egy egyszerű érzetnek fogadjunk el. Hasonlóképen egy egyszerű hangot hallási érzetnek tekintünk, több hangból összetett hangzatot vagy akkordot már egy hallási képzetnek. Ha a hangok dallamos vagy ütemes kapcsolatban követik egymást, akkor bonyolódó összetételű képzetek jönnek létre és épen így több, viszonylagosan egyszerűbb látási képzet összefoglalóbb szimultán vagy szukcesszív egységgé fűződhet össze. Különösen a látási és a hallási érzék nyújt e módon kettős vonatkozásban gazdag változatosságot: ugyanis egyrészt egyszerű érzeteik minőségeiben, másrészt azon képzetek bonyolódásaiban, amelyekké ezen érzetek össze tudnak kapcsolódni. Így már az egyszerű hangsor is a legmélyebbtől a legmagasabb hallható hangig a hangminőségek megszámlálhatatlan fokozatából áll, amelyek közül a mi zenei skálánk csak egyeseket, egymástól viszonylag nagyobb távolságokban fekvő hangokat emel ki. A zenei hangzások azonban ilyen egyszerű hangérzetek sokaságának kapcsolatai és az úgynevezett zenei összhangzatok a hangzások e bonyolult alkatát még növelik, amennyiben az egésznek részhangjait nagyobb erővel emelik ki. Zártaabb, de viszont több irányban szétfutó sokféleségből állanak az egyszerű fénybenyomások. Így például a vörös szín egyrésztől állandó átmenetben narancs-

színné és aztán sárgává fokozódik le, másrészről e színárnyalatoknak épen oly folytatólagos átmeneteik vannak a halványodó színtónusokon át a fehérhez, a sötétedőkön át a feketéhez. Ennek az érzékmezőnek képzetei teljesen kimeríthetetlenek. Ha meggondoljuk, hogy mily változatosak a síkok és testek és mily különbözők a távolságok és irányok, amelyekből a tárgyakat észleljük, akkor szembeötlő, hogy e téren semmiféle korlátozásra sem bukkanhatunk. Ekként az érzeteknek és képzeteknek gazdagsága, melyeket bármelyik érzékünk közvetít, közeli vonatkozásban áll a tárgyak térbeli távolságához, melyet tudatunk számára megközelíthetővé tesz. Legszűkebb mezeje a saját testünkre vonatkozó tapintó és közérzeti benyomásoknak van. Közel állanak hozzájuk a két megnevezett kémiai érzéknek, az ízlésnek és a szaglásnak érzetei, amelyek az embernél is megőrizték azt a fontos hivatást, mely az egész állatvilágban szerepük, hogy segéd- és védőszervekül szolgálnak a táplálék kiválasztásánál. Jóval messzebbre érnek a hallás érzetei és képzetei, amelyekben beszéd, ének és zene útján talál utat eszméletünkhöz a külső világ. Végül a látóérezék, melyet a szó kimagasló értelmében táv-érezéknek lehet mondani, formát és tartalmat ad annak az összképnek, melyet a külső világról magunkban hordozunk.

Akármilyen különbözők is az érzetek minőségei és a képzetek formái, egy pontban ezen elemek és képletek mégis megegyezők: abban, hogy az objektív világra, a rajtunk kívül eső dolgokra vagy folyamatokra, ezek tulajdonságaira, kapcsolataira és viszonyaira vonatkoznak. Mert saját

magunk teste is, amelyhez a tapintó- és szerv-érzések tartoznak, saját tudatunkkal szemben ennek a külső világnak, habár legközelebb fekvő egyik részét alkotja. Ezért felvetődik az a kérdés: hogy ezek az objektív elemek és képletek egyáltalában a kizárólagos tartalmai-e a tudatnak? Vagy más szóval: vajjon csak olyan lelkitartalmak léteznek-e, amelyeket kifelé vetítünk, vagy pedig emellett az öntudatunkban lerajzolódó külső világ mellett még más olyan elemek is vannak tudatunkban, amelyeket nem velünk szemben álló tárgyak, vagy azok sajátságaiként fogunk fel?

Hogy e kérdésre feleletet kapjunk, ismét a metronomhoz forduljunk segítségért. Válasszunk közepes nagyságú mintegy $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ másodpernyi terjedelmű ütemközöket és ritmizáljuk ezt az ütemsort az előbb leírt módon egyes ütemütések önkényes hangsúlyozásával, amidőn, mint főt megjegyeztük, minden egyes ütés egy érzést, az ütemegész pedig egy képzetet képvisel. Egyidejűleg azonban egy ilyen ritmikus egésznek behatásánál oly jelenségeket figyelhetünk meg, amelyek abban, amit itten érzésnek és képzetnek neveztünk, nem foglalhatnak benne. Mindenekelőtt az ütemsor befejeződésével egy tetszetős egésznek benyomását érezzük. Ha a tetszetősségnek fogalmát közelebről törekszünk meghatározni, akkor azt szubjektív kéjérzetnek jelölhetjük, amelyet külső benyomások hoznak létre és amelyeket épen azért tetszetőseknek nevezünk. Ennek következtében e fogalom tulajdonképpen két tagból áll: egy objektív képzetből, e példában az ütemorból és egy szubjektív kéjérzetből. Ez utóbbi pedig ön-

magában véve, nyilván épen oly kevésbé foglaltatik benne az ütemsor külső benyomásában, mint abban, amit képzetének nevezünk, hanem egy járulékos szubjektív elemet képvisel. Ilyennek bizonyul azáltal is, hogy nem lehet magunkból kihe-lyezni, hanem közvetlenül tudatunk egy reakció-jának, vagy sokkal inkább, mint ahogy kezdettől fogva találóbban fejezhetjük ki magunkat, apper-cepciónk egy visszahatásának foghatjuk fel. Ki-fejezésre jut ez különben e kétérzetnek a benyo-más objektív természetétől való relatív független-ségében is. Mivel egy olyan egyszerű képletnél, mint egy ritmikus ütemegész, a tetszés csak na-gyon mérsékelt szokott lenni, könnyen meg le-het e közben figyelni, hogy némely egyéneknél az ekkor ébredt kétérzet annyira a tudat küszöbe alá süllyed, hogy már csak az ütem objektív ter-mészetét észlelik, míg viszont másoknál ama szub-jektív reakció igen határozottan jelentkezik. In-tenzivebbé köztudomás szerint csak akkor vá-lik a kétérzet, ha a ritmikus ütemben harmó-nikus hangok egy dallamos egészszé kapcsolód-nak. A melódia keltette tetszés elől már aligha zárkozhatik el egy egyéni tudat is. De épen ez esetben vehetjük észre, hogy e kétérzetnek foka ugyanazon dallamnál egyenénként szer-felett különböző lehet és ezek a szubjektív különbözőségek a melódikus képletek kompliká-lásával nőttön nőnek. Egy bonyolult hangalak-zat a zeneileg képzett emberben a legmagasabb elragadtatást keltheti, míg a műveletlent telje-sen hidegen hagyja. Ez viszont talán el tud gyönyörködni afféle teljesen egyszerű dallamon, melyet a zenész útszélinek és épen azért vissza-

taszítónak tart. Mindebben a kétérzet, mely bizonyos érzetekhez és képzetekhez van kötve, szubjektív elemnek bizonyult, mely nem pusztán magától a benyomástól, hanem egyúttal mindég, sőt elsősorban a benyomást felfogó alanytól függ. Hiszen e szubjektív jellem negatíve már abból is felismerhető, hogy maga amaz érzés nem helyezhető kifelé, akármilyen bensően van is egybekötve a külső világra vonatkozó képzetekkel.

Ámde a kétérzetek nem az egyedüliek, amelyeket egyszerű ütemkísérleteinknél megfigyelünk. Ha egy ritmikus sor két ütemütése között tudatunk állapotát magunk elé idézzük, észre fogjuk venni, hogy két intervallum egyenlőségének felfogása egy oly szubjektív folyamat hatása alatt jó létre, amely minden lejárt időközben egyforma módon játszódik le és ekként egyformaságuknak benyomását kelti. A közönséges életben az ily esetekben észlelhető jelenségeket a várákozás és kielégülés váltakozásának nevezzük. Ha azonban e tüneteményeket közelebbről tekintjük, észre vesszük, hogy a várákozásnak folyamata ez esetben egy állandóan és szabályszerűen változó folyamat. Az ütemütésre következő pillanatban a várákozás a következő ütésre feszülni kezd és ez a feszülés mindaddig nő, amíg az ütés valóban be is következik. Ugyanazon pillanatban a megfeszülést az új ütemütéssel együttjáró kielégülés tüneténye váltja fel, amire aztán ugyanez a folyamat a következő ütemközben újra megismétlődik. Ha az ütemtagozódások különböző fokozatú hangsúlyozások következtében bonyolultabb alakot öltenek magukra, e szubjektív folyamatok is megfelelő módon bonyo-

lultabbakká válnak, amennyiben a várakozásnak és kielégülésnek többrendbeli ilyen folyamata rétegeződik egymásra.

Miből állanak hát ezek a folyamatok, amelyekkel különben is sokszor találkozunk, ha nem is épen olyan szabályszerű váltakozásban, mint ritmikus behatások esetében? Hogy a várakozás ép oly kevéssé mint a kielégülés is, nem egy az objektív benyomáshoz magához kötött elem, ez esetben is további magyarázat nélkül nyilvánvaló. Hiszen ezek a folyamatok szubjektíve nem kevésbé váltakozók lehetnek, mint egy ritmikus ütemsorozatnak vagy melódiának tetszetőssége. Épen ezért általánosan elfogadott vélemény az, hogy ezek a sajátszerű tudatelemek nem rajtunk kívül, hanem bennünk keletkeznek. Azonban itt mégis fennáll az a lehetőség, hogy a szubjektív várakozási tünetényeknek oly érzetek a hordozói, amelyeket az ütemsorozat meghallgatásánál részben a fül belsejében a dobhártya megfeszítése által, részben a dobhártyát körülvevő mimikus izmokban észlelünk és amelyeknek látási benyomásokra való várakozásokban a szemnek hasonló érzetei felelnek meg. Mindazonáltal ezt a feltevést a közelebbi vizsgálat különböző okokból tarthatatlannak mutatja. Először is ezek az érzések a várakozás állapota alatt, amennyire ezt észlelhetjük, relative állandó nagyságúak maradnak, nyomát sem találjuk annak a szabályos növekedésnek és annak a hirtelen átmenetnek, mely a kielégülés ellentétes folyamatához vezet, amint ezt a ritmikus kísérleteknél megfigyelhetjük. Másodszor a fülben, a fül körül, vagy a szem környékén épen ilyen érzete-

ket idézhetünk elő, ha akár önkényesen anélkül, hogy a várakozás állapotában leledzenénk, megfeszítjük az illető izmokat, akár ha egy gyöngye villanyos áramot eresztünk beléjük: mindkét esetben teljesen hiányozni fog a várakozás jellemző eleme. Végül szembeötlő dolog, hogy e jelenségek visszavezetése egyforma izomérzetekre semmiképen sem magyarázhatja meg különböző fokozatú és kiterjedésű várakozási állapotok amaz egymásra rétegződését, amilyent például összetettebb ritmikus ütemsoroknál figyelünk meg, vagy amilyen olyan bonyolult lelkiállapotokban fordul elő, amelyeket értelmi folyamatok támasztanak. Miképen adhatnának számot a dobhártya feszítő avagy a szemrögzítő izmok érzetei a várakozásnak amaz intenzív érzelméről, melyet egy érdekfeszítő regény, vagy egy drámai cselekvény támaszt? S ha megfontoljuk, hogy ezek az állapotok épen olyan szubjektívek és a tudat egyéni hajlamától ép oly függők, mint az a kényszer, amelyet egy tetszetős ritmus kelt, akkor szembeszökő, hogy ezek az állapotok, amelyeket röviden a feszülés és megoldódás ellentétének nevezünk, ép olyan joggal *érzelmeknek* nevezhetők, melyek az eszmélet szubjektív reakciójaként kísérik az érzeteket és képzeteket, azonban ezekkel mégsem azonosak.

Míg a metronom megjelölt közepes sebességénél a kéjfeszülés- és megoldás-érzelmek egymással szoros összeköttetésben mint a ritmikus benyomások szabályszerű kísérő tünetei jelentkeznek, addig nem lényegtelenül változik meg e kép, ha az ütemsorozatok gyorsaságát változtatjuk. Ha $2\frac{1}{2}$ —3 másodperenyi közöket választunk, a feszü-

lés és megoldódás afféle módon követi egymást, mint előbb, sőt még világosabban jelentkezik, mert a feszülés a hosszabb intervallumban nagyobb intenzitásúvá dagad. De az ütemközök e megnagyobbításával nem csekélyebb mértékben fogy a kényérzet és gyorsan elérjük azt a határt, ahol a várakozás feszülése már rosszul esik. Itt tehát az imént még jelentkező kényérzet fájdalom-éretté válik és ez megint szorosán a feszülés és megoldódás érzelmeihez fűződik. Ha pedig végül az ütemközök változtatását a másik irányban folytatjuk, amennyiben a metronom ütésekét $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ másodpernyi közökben következtetjük egymásra, akkor a feszülés és megoldódás érzelmei eltűnnek. Helyükbe a benyomások gyorsaságával együtt növekvő izgalom lép, amelyhez legtöbbszörre egy többé-kevésbé élénk fájdalom-érzés járul. Az eddig talált érzelmekhez tehát egy új érzés csatlakozik, amelyet legáltalában izgalomnak nevezhetünk, melyet, rendszerint bonyolultabb megjelenési formákkal, elegendőképpen ismerünk a mindennapi életből, hol nyilván lényeges alkotórésze sok olyan indulatnak, mint a harag, az izgatott öröm stb. Az izgalom ezen érzéséhez ugyanazon egyszerű segédeszközökkel azonnal megtalálhatjuk az ellentétes érzelmet, ha az ütemütések sebességét hirtelen a közepes sebességre csökkentjük. E változást rendszerint a megnyugvásnak világos érzelme kíséri.

Eszerint a metronom kísérletek három érzelmpárral ismertettek meg, ezek: kény és fájdalom, feszülés és megoldódás, izgalom és megnyugvás. Egyúttal arra is rájöttünk, hogy ezen érzelmeformák önmagukban bizony ritkán fordulnak elő,

de leginkább többen együtt alkotnak egy érzelmegegészet. Ezt az utóbbit összérzelemnek, az előbbieket pedig részérzelmeknek nevezhetjük és szembeeszkő dolog, hogy közöttük afféle viszony áll fenn, mint a képzetek és az egyszerű érzetek között. Azonkívül két érzelemnek ellentéte, mint például a kérés és a fájdalomé azt is magában zárja, hogy mindezek az ellentétek egyensúlyban tudják egymást tartani, minek következtében egy megközelítőleg érzelmentes állapot valósul meg. Miként különben a másik oldalon igen gyakran több érzelmeforma egy összérzelemmé egyesül, azonképen különösen bonyolultabb kedélyállapotoknál bizony még egyenesen ellentétes érzelmek is egymásba kapcsolódhatnak, amiért ezek nem minden esetben kompenzálják egymást, hanem alkalomadtán épen ellentétek kapcsolattá egyesülhetnek. Ily ellentétes állapotoknak egyszerű eseteit egyszerű formában már metronom kísérleteink útján létrehozhatjuk, ha például az ütemkövetkezést úgy választjuk, hogy figyelmünk megfeszülése már-már kínossá kezdeni válni, de eközben a megoldódás és a részben ráirányuló figyelemfeszülés még kérésbészőleg hat.

Ha már most a ritmikus hallási benyomásoktól tetszésszerűen egyéb érzékmezőkre térünk át, mindenütt azokra az érzelempárookra találunk, melyeket az imént a metronom segítségével teremtetünk. Különösen szembeötlő lesz ekkor ez a mindég ugyanabba az irányba induló érzelmejellelem, ha oly benyomásokat hagyunk folytatóságosan hatni, amelyek ellentétes érzelmeket hoznak létre. Így a vörös szín izgatólag, hozzáviszonyítva a kék szín csillapítólag hat. Nem

kevéssé ellentétes egymással egy mély és egy magas hang, egyúttal azonban ez esetben az érzellemellentét vegyes, amint azt a mély hangokra használt komoly és ünnepélyes jelzők, a magas hangokra használt víg és izgatott megjelölések sejteni engedik. Látszat szerint tehát a legmélyebb hangoknál a kéj- és fájdalomérzet a komolyság összbenyomásává egyesül, amelyhez, különösen ha a mély hang megelőző magas hangokkal kerül ellentétbe, a megnyugvásnak érzelme járul.

Egyformábbak és egyszerűbbek általában azok az érzelmek, melyek a tapintáshoz, szagláshoz és ízléshez fűződnek. Ezeknél például a fájdalomérzésnek erős kínoosságával szemben egy gyöngesiklandozó érzés kéjessége áll. Épen így valamely édes íznek kellemes benyomása egy erősen keserű vagy savanyú íz érzetével szemben. De már a szagok között nyilván sok összetett érzellemminőségű akad: így például egyszerre kellemesek és izgatók, mint a mentol, éter, vagy kellemetlenek és izgatók, mint az ammóniák. A szervi vagy közérzések is gyakran vegyes érzelmi minőségűek, mégis a kéjes vagy kínos érzés túlyomó bennük. Az érzelmeknek egy fontos tulajdonsága végül abban áll, hogy érzelemfolyamatokká szövődnek össze, melyek szabály szerint képzetfolyamatokkal kapcsolatosak. Ilyetén időben lejátszódó, váltakozó, de egymással összefüggő érzellem- és képzettartalmakból álló folyamatot indulatnak nevezzük, vagy, ha gyengébb az intenzitása és az érzelmek természete állandóbb, hangulatnak. Ekként az öröm, élvezet, a vidámság, a remény túlyomóan kéjes indulatok, míg a harag, a bánat, a gond, a félelem túlyomóan kínosak. De

Az indulatok e mindkét soránál azonkívül még az izgatottság és a megnyugvás érzelmei is az utóbbiak különösen fájdalomérzettel kapcsolatban, mely esetben deprimálóknak nevezzük őket, nemkülönben a figyelem megfeszülése és megoldódása is világosan előtérbelépő alkotó részek. Így az öröm és harag izgató, a bánat és félelem leverő, a remény, gond és félelem feszülést okozó indulatok, míg ellenben egy várt esemény bekövetkezésének pillanatában vagy pedig a félelem indulatának megszűntekor a megkönnyebbülésnek intenzív érzelme szokott jelentkezni. Ezenkívül számos indulatot az érzelmeknek hullámzó, majd intenzitásban, majd minőségben váltakozó lefolyás a jellemez. Ekként különösen a harag, remény, a gond intenzitásukban ingadozók; de a reménnyel, a félelemmel és bánattal nem ritkán minőségbeli ingadozások is velejárnak: remény és gond váltakoznak egymással és azután ezen ellentét következtében növelik egymást. Különösen az indulatoknál még objektíve is megfigyelhetjük az érzelmekek e lefolyását az emberi arc mimikus izmainak mozgásaiból, nemkülönben erős indulatoknál a test egyéb izmairól is. Ezek a mimikus és pantomimikus, úgynevezett kifejező mozgások egyúttal a szívverés és lélegzetvétel jellemző változásaival járnak együtt, amelyek már annyiban is a legfinomabb ismertető jelei a szubjektív folyamatoknak, mivel már a leggyöngébb indulatoknál, sőt egyszerű indulatfolyamattá még össze nem álló érzelmekeknek is megfigyelhetők. Idetartoznak a kis véredényeknek az indulatok alatt igen gyakran fellépő szűkületei és tágulatai is, különösen az arc változá-

sai, tehát szégyenkezés és harag okozta elpirulás és a félelem és ijedtség keltettes ápadtság.

Az indulatokhoz sorakozik végül az időben lejátszódó fontos, összetett folyamatok egy további osztálya is: az akaratifolyamatok. Még manapság is sokan egy különleges lelki elemnek tartják az akaratot, vagy pedig lényegének megfelelően egy tervezett cselekvés képzetébe helyezik belé. Az akaratifolyamatok olyan pontosabb vizsgálata, mely szubjektív és objektív ismertető jelekre irányul, megmutatja azonban, hogy a legszorosabban csatlakoznak az indulatokhoz és eszerint ezekkel együtt az érzelemfolyamatok közé tartoznak. Nem létezik akarási, amelynél többekévesbbé intenzív természetű és indulati folyamattá szövődő érzelmek ne volnának hatékonyak. Az akarati folyamatok és az indulatok között jellemző különbség lényegében csak az akarati tevékenység végső stádiumát közvetlenül megelőző és az azt kísérő folyamatban van. Ha ez elmarad, egyéb dolog nem jelentkezik csak a pusztán indulat. Így például csak a harag indulatáról beszélünk, ha egy ember haragos felindulását csupán kifejezési mozdulatokban nyilvánítja, ellenben indulatos cselekvényről beszélünk, ha például földhöz vágja ellenfelét, aki haragra gerjesztette. Sok esetben az indulatok és érzelem-tartalmaik, melyek az akarati folyamat alkotórészeit teszik, gyöngébbek, de teljesen sohasem hiányoznak. Indulat nélkül való önkényes, pusztán értelmi mérlegelésből fakadó cselekvés, amelyet némely filozófus létezőnek vélt, egyáltalában nem létezik. Viszont azonban az akarati folyamatokat a közönséges indulatoktól minden-

esetre oly ismertető jelek különböztetik meg, melyek egészen sajátos jellemet adnak az akarásnak. Végül ugyanis bizonyos bevezető többé-kevésbé érzelemgazdag képzetek az akarati folyamattal közvetlen, ezt előkészítő kapcsolatban állanak. Ilyen előkészítő, érzelmileg hangsúlyozott képzeteket motivumoknak, vagy pedig az akarat indítékainak vagy rugóinak nevezzük. Másodszor ezen végső stádium oly jellemző érzelmekből áll, amelyek minden akarati tüneménynél lényegesen megegyező módon ismétlődnek. Ezen érzelmeket a tevékenység érzelmeinek szoktuk nevezni. Miként a közelebbi szubjektív elemzés és az őket kísérő objektív kifejezéstünetek, különösen a lélegzési mozgások valószínűvé teszik, alighanem az izgatottság, az érdeklődés és kielégülés érzelmeiből tevődnek össze. Emellett az izgatottság és megfeszülés megelőzi a befejező cselekvést, az izgalommal egybekötött, megoldódás kíséri és rövid ideig még túl is éli. Eközben láthatólag különösen a motivumok száma és kölcsönös hatása döntő az akarati folyamatok természetére nézve. Ha csupán egyetlen egy indítékuk van, amelyik az indulatot és cselekvési megoldásukat előkészíti, akkor az akarati folyamatot ösztönszerű cselekvésnek nevezzük. Az állatok cselekvései nyilvánvalóan majdnem kivétel nélkül ilyen akarati folyamatok. De nem kevésbé fontos, az összetettebb akarati folyamatokat kísérő szerepet játszanak az ember lelki életében is és az ezek megismétlődésekor gyakran épen belőlük fakadnak. Többféle egymással küzdő, érzelemgazdag indítékből keletkező cselekvést ezzel ellentétben önkényes cselekvésnek nevezünk,

vagy, ha világosan tudatában vagyunk az egymással küzdő indítékok megelőző küzdelmének, mérlegelt cselekvéseknek. A motivumok e komplikálódásának megfelelően némiképen különböző módon játszódik le az akarati folyamatokra különösen jellemző befejező stádium. Az egész folyamat gyorsabban ér véget, a befejező izgalmi, feszülési és megoldódási érzelmek az ösztönöknél legtöbbszörre nagyon rövid időbe zsúfolódnak, míg az önkényes és különösen a mérlegelt cselekvéseknél hosszabb, gyakran fel-lehullámzó folyamatot mutatnak. Ez különösen olyan komplex akarati cselekvésekre igaz, amelyek kifelé nem nyilvánulnak meg határozott testmozdulatokban, hanem magában a tudati folyamatok lefolyásában okoznak változásokat. Efféle belső akarati tevékenységeket leginkább figyelmünk önkényes megfeszítésében, gondolkozásunk bizonyos motivumoktól vezetett irányában észlelhetünk.

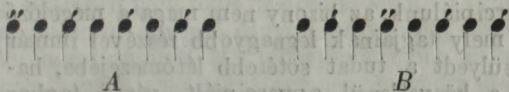
Ha még közelébb férkőzünk a feszülési, izgalmi és megoldódási érzelmekhez, amelyekből e belső akarati cselekvések összetevődnek, akkor könnyen felismerhetjük, hogy ezek nagy mértékben megegyeznek azokkal a folyamatokkal, amelyek egy benyomás vagy egy emlékezésnek következtében a tudatban felmerülő képzet appercepcióját kísérik. Váltakozó érzelmeken kívül nyilván ezek az elemek, melyeket tevékenységi érzelmek neve alá foglalnak össze, épen azok, amelyek egyrészt az ösztönszerű és önkényes cselekvések, másrészt a figyelem és appercepció-folyamatok lényeges tényálladékát alkotják. Abban is megegyeznek egymással e processzusok, hogy az ösztönszerű és önkényes cselekvésnek megfele-

lően egymással szemben különböző appercepcióformák állanak. Ha egy olyan benyomást fogunk fel, mely hozzájárulásunk nélkül adódik, akkor figyelünk némiképen kényszerűen ezen egyetlen motivumnak engedelmeskedve fordul a benyomás felé: úgy mondhatjuk, hogy passzive fogjuk fel, mert a tevékenységi érzélem mindég a benyomás után következik. Ha ellenben egy várt benyomással nézünk szembe, akkor a feszülési és izgalmi érzelmek világosan megelőzik, úgy, hogy egy aktív appercipiális tudatával fogunk rendelkezni. E folyamatokat gyakran önkénytelen és öntudatos figyelemnek is szokták nevezni. Mégis e kifejezések célszerűtlenek, mert a valóságban mindkét esetben oly akarati folyamatokkal van dolgunk, amelyek szakasztott mint az ösztönszerű és önkényes cselekvések, csak különböző fokozatú folyamatok. Egyszóval nyilvánvaló, hogy ezen benső megegyezés okából magát az appercepciót is egy elemi akarati tüneménynek tarthatjuk, amely egyúttal minden belső és külső akarati cselekvésben mint lényeges és az akaratra jellemző cselekvési jelenségekben mindég visszatérő alkotó elemként jelentkezik. Ebben rejlik a kényszerítő motivuma annak, hogy az akaratot mindig legsajátabb, magával lényegünkkel azonos tulajdonunknak tartjuk, amellyel szemben a képzetek valami külső dolognak látszanak, amelyre akaratunk érzelmeivel reagál. Így e végső okból az akarat énünkkel vág egybe, de ez az én sem nem egy képzet, sem nem egy különleges érzélem, hanem az appercepciónak amaz elementáris akarati folyamataiból áll, amelyek mindég változóan, de egyúttal elmaradha-

tatlanul kísérik a tudati folyamatokat és ekként öntudatunknak maradandó szubsztrátumát alkotják. Ennek az énnel legközelebbi külsőségei az érzelmek, amelyek nem is jelentenek mást, mint az a percepció visszahatásait a külső élményekre, a továbbiak a külső élményekből állanak, a képzetekből, amelyek közül azok, melyek mindig körülvesznek, tehát saját testünkéi fűződnek a legszorosabb kapcsolatba az ő felfogásuknál is hatékony akarati folyamatokkal. Ekként az öntudat naiv állapotában magával az énnel olvadnak egybe.

Immár rájöttünk arra, hogy az indulatok, hangulatok és akarati folyamatok oly lelki tartalmak, amelyek jellemző lefolyásukban mind különbözők, de egyáltalában nem tartalmaznak különleges elemeket, hanem mindenkor az érzelmek ugyanazon formáira bonthatók fel. És különösen az akarati folyamat akármilyen sajátos is, ez a sajátosság sehol sem nyugszik különleges képzeti vagy érzelmi elemeken, hanem csupán azon a módon, hogy miként kapcsolódnak ezek az elemek ismét csak általános érzelmi formákból összetett végső kifejléseikké indulatokká. Mégis egy kérdésre még választ kell adnunk, amely még nincsen megoldva azáltal, hogy mindennemű érzelmet az előbb felsorolt hat alapformára, a kéjre, a fájdalomra, a feszülésre, a megoldódásra, az izgalomra és a megnyugvásra vezetnek vissza. Vajjon e formák mindegyike teljesen egységes-e és előfordulása esetén mindég ugyanabban a minőségben tér-e vissza? Vagy pedig hasonlóképen viselkednek ahhoz, ahogyan a kék szín aránylik e szín különböző árnyalataihoz, tehát

akként, hogy mindama a lapformák nemcsak különböző intenzitás fokozatokban, hanem még ötöbbséle minőségben is előfordulhatnak? Hogy erre a kérdésre választ nyerjünk, forduljunk ismét a metronomhoz, amely ez esetben is azt az előnyt nyújtja, hogy a problémát a lehető legegyszerűbb példával szemlélteti. Vegyünk két négynegyedes ütemet, melyeknek emelkedései másként legyenek elrendezve, mint előbb a szubjektív ütemezésénél. Mindkettő egyenlő számú emelkedést és esést tartalmazzon, de különböző elrendezésben. *A* egy kifejezett példáját adja egy első ütem sorának, *B* egy kezdetben emelkedőnek és azután

esőnek. A metronom megfelelő sebessége mellett mindkét ütemet tetszés szerint bele lehet hallani az egyenletesen lefutó ingaütésekbe. Ha azonban választottunk az ütemformák között, akkor egy sorozat *A*-ra következő ütemsorokat épen úgy csoportosítjuk, mint az *A*-t és ugyanígy történik ez, ha *B*-t választjuk. Ily spontán ismétlés azonban csupán akként lehetséges, hogy a sor utolsó ütemütésénél mindig összefoglaljuk az egészet, hogy a következő ütemeket épen úgy kössük össze, amint azt általánosságban már a tudatterjedelem kimérésénél megtanultuk. Mégis az érzelmek fenti vizsgálata ama régebbi megfigyelésekhez egy fontos kiegészítéssel járul hozzá. Megmutatja ugyanis nekünk, hogy egy ilyen folyamat-

nak igen lényeges alkotórészei a feszülésnek és megoldódásnak, esetleg még az izgalomnak és megnyugvásnak és végül a tetszésnek érzelme is, az utóbbi érzelmet pedig különösen az ütemsorok bezárulásakor annak következtében érezzük, hogy az egyes tagok egy ritmikusan elrendezett egésszé sorakoztak. Világos, hogy ekként egyáltalában az érzelmi hatások súlypontja mindenkor a sorok végére esik, ahol az egymás tetejébe rétegeződött ritmikus érzelmek egy egységbe folynak össze. Tehát félreismerhetetlenül ez az érzelem az, amely ily sorok egymásra következőségének esetében is rávezeti felfogásunkat arra, hogy a következő sor a megelőzővel egyező. Amit a ppercipiálunk, az bizony nem maga a megelőző sor, mely tagjainak legnagyobb részével immár belésülyedt a tudat sötétebb látómezejébe, hanem a közvetlenül a ppercipiált végső taghoz fűződő összérzelem, mely mint a megelőző érzelmi folyamatok eredője lép elénk. Ha már most ezt a végső érzelmet, mely a megadott ritmusnak lényegileg sajátos indulati jellemét kölcsönzi, a két példában az *A*-ban és *B*-ben összehasonlítjuk, kiviláglik, hogy egyrészt mennyire függ az az őt megelőző alkotórészek természetétől és elosztásától, másrészt azonban hogy mindkét esetben különleges minőségű. Jóllehet e minőséget mindég alárendelhetjük valamelyik vagy éppen több alapkvalitásnak is, emellett sajátos, őt ugyanazon osztály többi tagjaitól megkülönböztető minősége mégsem fog kimerülni. És az egyes részekhez kötött érzelmek pusztá összegezésének sem lehet tartani. Így az *A* és *B* ütemsorban a bennük elosztott feszülési és meg-

oldódási érzelmek száma ugyanaz, legfeljebb relatív erősségük különböztet meg egyeseket. Ezért egyáltalában nem lehetne belátni, hogy a sor szűzültekor mért oly teljesen különböző érzelm-benyomás marad vissza rezultánsnak. Erről ezen önkényesen változtatott ritmikus hangsúlyozást tartalmazó kísérletnél még szembeötlőbben meggyőző az, ha metronom nélkül kopogtatással állítjuk elő az *A* és *B* sort, mely esetben a hangsúlyozott ütemrészek nemcsak szubjektíve, hanem objektíve is erősebbekké válnak. Ha most egy más megfigyelővel hasonlítottatjuk össze a folytatólagosan eljátszott *A* és *B* sort, akkor mindegyik végén annyira eltérő benyomást nyer, hogy egyáltalában nem fogja biztosan eldönteni tudni, hogy a sorok egyenlő nagyok vagy pedig különböző hosszúságúak. Míg tehát, mint előbb láttuk, egyenlő sorok ismétlésénél egy négynegyedes ütem ötszörösét lehet összefoglalni, az esetben, ha a ritmust változtatjuk, már egyetlenegy ritmusnak egy másik eltérővel való összehasonlítása sem lesz lehetséges. Emellett az ütemsor végére koncentrált összérzelem mindég a ritmus természetétől függő kvalitatív színezettel bír, amely különben általános formája tekintetében összeesik a tetszésnek és a megelőző várakozási feszüléseknek megoldódási érzelmével, mely a végződésnél következik be. Ezek a megfigyelések egyúttal lényegesen kiegészítik a hosszabb ütemsorok összefoglalására vonatkozó korábbi eredményeket. Ha ezek megmutatták, hogy egy megelőző sornak a rája következővel való megegyezése mindenkor a sor végén állapítható meg és közvetlenül egy egységes a ppercepció-tevékenységgel jön

létre, akkor most már ez a jelenség amaz össz-
 érzelem egységes természetéből és pillanatnyi
 keletkezéséből teljesen megmagyarázódik. Ezen
 összérzelem következtében válik egy ritmikus sor
 utolsó ütemütése az egész sor képviselőjévé,
 amennyiben a ppercepciójában az ütemmérték-
 ek megfelelő ritmikus érzelemnek minősége tel-
 jesen egyenértékű módon összpontosul. Ekként
 a képzethez kötött kvalitatív érzelemárnyalatok
 maguknak a képzeteknek képviselőivé válnak
 és ez a helyettesítés mindenképen fontos jelentő-
 ségét épen azáltal nyeri, hogy, amint azt épen a
 ritmikus kísérletekszemléltetően tanítják, a tudat
 sötétebb tájékaiban fekvő képzetek és alkotóré-
 szeik a pperceptív érzelmi hatásukkal belényúlnek
 a tudati folyamatok lefolyásába.

Amit itten az ütemmértékek egyszerű példáján
 szemléltettünk, az ezentúl mindennemű képzet-
 tartalomra alkalmazható. Ha a ritmusba egy
 dallamos motivumot öntünk, akkor annak ismét-
 lésénél ugyanaz a folyamat keletkezik, mint a dal-
 lamtalan ütemsor ismétlésénél, azonban ennek az
 egésznek minőségi rezultánsa, amely ez esetben is
 az utolsó benyomás a ppercepciójára összpontosul
 és ennek közvetlen újra felismerését lehetővé
 teszi, sokkal gazdagabbá vált. Hiszen ez esetben
 a végső érzelemben, már a dallamos hangsorozat
 folyamán előkészült és végül az egész ismét egy
 teljesen egységes önmagába záródó érzelemhatássá
 sűrűsödik. Akármilyen egyéb képzetalakulat sem
 viselkedik másképen. Bármilyen gyenge is a kép-
 zet érzelmi értéke, alkatánál fogva mindig oly
 minőségi színezetet nyer, amely az esetben, ha
 egyéb, élénkebb érzelmi visszahatások hiányoz-

nak, a gyöngé feszülési és izgalmi érzelmek minden tudati folyamatot és különösen az a ppercepció tüneteményeit kísérő módosulásának látszik. Arra a nagy és oly gyakran figyelmen kívül hagyott jelentőségre, a mellyel az érzelmek eszméleti folyamataink összességére, különösen az emlékezés, megismerés és felismerés folyamataira, nemkülönben az úgynevezett képzeleti és értelmi tevékenységekre bírnak, alább e különböző formájú lelki kapcsolatok vizsgálatánál majd visszatérünk. Itt végezetül csak azt az eredményt akarjuk még kiemelni, amelyet e megfigyelések az érzelmek lényegének megállapításához nyújtanak. Míg fent az érzelmeket a szubjektumra vonatkoztatott állapothoz, az eszmélet szubjektív visszahatásainak nevezük, most már láthatjuk, hogy ez az elnevezés, ha nem is éppen téves, mégsem megfelelő. Ami valamely objektív tartalmból kiinduló érzelmeknek lelki értéket ad, az nem az eszmélethez való általános vonatkozásából, hanem az a ppercepció folyamatokhoz való szoros hozzákötöttségéből áll. Az érzelem, amint ez a ritmikus kísérleteknél a megelőző benyomásokból való keletkezése közben tisztán kiderül, mindig egy a ppercepció-aktushoz van kötve, minek következtében az a ppercepció különleges visszahatási módjának tekinthetjük azon tudattartalmakra, melyek a közvetlenül a ppercepció általi benyomással kapcsolatban állanak.

Itt még két utolsó kérdés jelentkezik. Miként nyeri az érzelem azt a sajátosságát, hogy oly meghatározott ellentétekben lép fel, mint a kény és a fájdalom? Mikép történhetik az, hogy ezen ellentétpárok éppen ama hármas számmal fordulnak

elő, melyeket röviden az érzelmek három dimenziójának nevezhetünk? Mivel ezúttal a lélektani tapasztalatnak legvégső, tovább szét nem bontható tényeiről van szó, e két kérdésre adott válasz a szó szoros értelmében nem lehet e tények magyarázata. Ez alapján véve époly kevéssé lehetséges, mint megmagyarázni azt, hogy a kék szín kék, vagy a vörös vörös. Mégis azonban az érzelmeknek az eszméleti folyamatok összességével való összefüggése tekintetében megkísérelhetnők e viszonyokat ezen összefüggés alapján szemléletessé tenni. Ekként vizsgálódva, ha az érzelmet adott tartalmak a ppercepciójának egy visszahatási módjaként fogjuk fel, az érzelmi ellentétek megértéséhez kiinduló pontot nyerünk. Megállapítottuk, hogy az a ppercepció aktusa egy egyszerű akarati aktusnak felel meg. Már most minden akarásban vagy egy törekvés, vagy egy ellenállás rejtőzik: akarásunkat a megkívánt tárgy magához vonzza, viszont elfordulunk attól, ami visszataszít. Mint láthatjuk, ebben kifejezésre jut az érzelmi ellentétek azon alapvető viszonya, amely az érzelmek alapformáiban különböző irányokba osztódik. Ezek között a kék és fájdalom ellentétpárját ama törekvés, vagy ellenkezés oly modifikációjának tarthatjuk, mely közvetlenül fűződik a benyomás, vagy képzet kvalitatív minőségéhez: Ami után törekszünk, kéjjel van egybekötve, ami visszataszít, fájdalommal. Másrésztől az izgalom és megnyugvás ellentétpárja közvetlen vonatkozásban azzal az intenzitással áll, amellyel az a ppercepció akcióba lép, legyen bár az akciót felidéző tartalom minősége kéjes, fájdalmas avagy közömbös. Amennyiben azonban ez a

bizonyos tartalom előidézte a kció az a ppercepció
 eseményiségnek vagy fokozódásában, vagy pedig
 csökkenésében nyilvánul, a visszahatásnak ezen
 intenzív oldala az izgalom és megnyugvás ellen-
 ététeire válik szét. Végül az egymásra következő
 észméleti folyamatok összefüggése miatt minden
 a ppercepcióaktus összefüggésben áll a megelőző
 és az utána következő folyamatokkal. Aszerint,
 ahogy már most egy épen átfutott, vagy egy bekö-
 vetkező sor iránya az erősebb, keletkezik az első
 esetben a megoldódás, a másodikban a feszült-
 ség érzelme. Ezek szerint minden egyes érzelmet
 principiumszerűen egy mindezen dimenziók és
 ezek kettős alapiránya szerint szétbontható ala-
 kulatnak tarthatunk, amelynél e komponensek
 egyenként többé-kevésbé előtérbe lépnek, vagy
 hiányozhatnak is, míg a tudattartalom egész
 kvalitatív alkata az egész érzelemnek különleges
 színezetét adja meg, mely őt minden egyéb más
 tartalomtól megkülönbözteti.

HARMADIK FEJEZET.

Az asszociációk.

Amint azt a megelőző elmélkedésekben megtanultuk, tudatunk alkotóelemei szoros kapcsolatban állanak egymással. Még akkor is, ha az objektív benyomások állandó összeköttetés híjával vannak, megszoktuk, hogy azt szubjektív érzések és érzelmek segítségével létrehozzuk. Ekképen egy taktusnak egyes hangjai önmagukban elkülönítettek, de mi feszülő és kioldó érzelmeinkkel és gyöngé kísérő izomérzésekkel mégis egy ritmikus egészé fűzzük őket össze. Eszerint rájöttünk arra, hogy a különböző képzetképek, a komplex érzelmek, affektusok és akarati jelenségek mind lelki összekapcsoló folyamatok eredményei. Mifélek tehát e folyamatok és mely törvényeknek engedelmeskednek? A pszichológusok, mióta a XVIII. századbéli angol filozófia e kapcsolatok jelentőségére felhívta a figyelmet, asszociációknak szokták nevezni őket és általában igen elterjedt volt az a nézet, hogy ez az egy fogalom elégséges az összes összekapcsoló lelki folyamatok összefoglalására. De nemsokára be fogjuk látni, hogy ekként egy igen fontos megkülönböz-

tetést nyújtó ismertető jelet nem veszünk számításba, amelyet épen mivel mindennemű öntudati folyamatra döntőleg hat, sokkal célszerűbben használhatunk fel efféle kapcsolatok fő beosztási alapjául. Ez a megkülönböztető és ismertető jel abban áll, hogy e pszihikai kapcsolatok egy része úgyszólván önmagától jön létre, azaz azoknak a tevékenységi érzelneknek kísérete nélkül, amelyeket az appercepciós és akarati folyamatok alkotó elemeinek ismertünk meg, míg egy másik rész szorosán hozzá van kötve ezekhez. Egyuttal további megkülönböztető ismertető jelek is párhuzamosan haladnak ezzel a kapcsolati folyamatok lefolyásában. Ezért ama általánosságban szenvedőleg átélt kapcsolati folyamatokat kizárólagosan asszociációnak, eme tevélegesen megélteteket pedig appercepciós kapcsolatoknak vagy röviden appercepcióknak nevezzük. Jóllehet az asszociáció fogalmát ekként a hagyományos nyelvhasználattal szemben szűkebbre szabjuk, viszont másfelől nagyon is tágítanunk kell rajta, ha minden efféle valósággal fennálló kapcsolatnak igazságot akarunk szolgáltatni. Az asszociációk régi tana ugyanis kizárólagosan az emlékezés folyamatainak megfigyelésére épült. Először is ilyenkor csak az öntudat képzetalakulatait figyeljük meg és másodszer e sematikus emlékezési folyamatban a képzetek szabályszerűen időrendbe sorakoznak: így először valami külső benyomás hat reánk és aztán valami korábbi dologra emlékezünk, amely hasonló e benyomáshoz, vagy bármily egyéb vonatkozásban áll hozzá. Amde ezen emlékezés folyamatos — mint a közelebbi vizsgálódás igazolni fogja — az asszo-

ciációnak csak igen csekély részét foglalja magában, sőt tulajdonképen csak azt a részt, mely a többi alakulatoknál sokkal kisebb jelentőségű és amely ezenfelül, mihelyt vonatkozásba kerül amazokkal, mindenképen csak másodlagosnak bizonyul.

Elsőben is, ha megkísérelünk minden egyáltalában előforduló asszociációt egyidejűleg kapcsolatának egyszerűsége és bensősége szerint rendezni, a következő egyszerű kísérlettől indulhatunk ki:

Ha egy kifeszített zongorahúrt akként szólaltatunk meg, hogy a közepénél megpöngetjük, akkor, mint a természettan mutatja, nemcsak az egész húr rezeg, hanem csekélyebb mértékben két fele is, sőt általánosságban állandóan csökkenő amplitúdókkal minden harmada, negyedrésze stb. is. E részrezgéseknek, melyek az egyszerű egész számok sora szerint kisebbednek, emelkedő magasságú hangok felelnek meg, a fél húrnak az oktáv, a harmadrésznek ezen oktáv quintje, a negyedrésznek a kétszeres oktáv és így tovább. Ha az ember e magasabb hangokat egymásután önmagukban szólaltatja meg, a mennyiben csak a nekik megfelelő húr részletet pöngeti, és azután visszatér az egész húr hangjához, akkor éles odafülelésnél legalább is az alaphanghoz legközelebb álló «felhang»-ot tisztán meg lehet hallani a mindenesetre sokkal erősebben hangzó alaphang mellett. Ezért azt szokták mondani, hogy egy húrnak vagy bármely más zenei hangforrásnak hangja, nem pusztán abból az egy hangból áll, amelyről magasságát megállapítjuk, hanem a felhangok egy sorozatából is,

mely a hang színét adja. E kifejezésben már benne rejlik az, hogy egy hang hallásánál lélektanilag egy asszociáció van jelen, mely igen benső természetű. Hiszen az elmondott kísérlet, mely egy hangot felhangjaival hasonlít össze, arra tanít, hogy ezek benne vannak az érzésben és különösen feszült figyelemmel észre is vehetők. Mindamellettr rendes körülmények között nem mint külön hangokat vesszük őket észre, hanem mindnyájuk összesége csak az alaphang különleges módosulásának látszik, melyet a hang színezetének nevezünk. Ilyen asszociációt, amelyben az érzéskomponensek annyira egyesülnek a resultánsban, hogy egymástól elválasztható alkotó-elemeknek többé nem érezhetők, összeolvadónak szoktuk nevezni, amely benső, avagy laza természetű is lehet. Így példának okáért egy egyetlen hang, egy benső összeolvadás, egy akkord már lazább, amennyiben ugyan meglehetősen egy egésszé fűzzük össze egy akkord alaphangjait, de legalább is néhányat mégis tisztán kicsendülni hallunk az összehangzásból.

Analog összeolvadások csak a különböző érzékezők keretén belül fordulhatnak elő és különösen annak következtében válnak bonyolultakká, hogy egyidejűleg több érzék érzéselemei is részt vehetnek bennük. Emellett aztán a létrejövő eredményben akként olvadnak fel a komponensek, hogy a résztvevő alkatelemek nem közvetlenül saját közvetlen megérzésükkel tudjuk kimutatni, mint az a hangösszeolvadásoknál lehetséges, hanem indirekt módszereket kell felhasználnunk, melyeknél abból az elvből indulunk ki, hogy minden érzés, melynek változása

az előálló képzetre lényegesen hat, e képzet komponenseihez tartozik. Ha bőrünk valamely részét egy pálcikával megérintjük, köztudomás szerint, anélkül, hogy odanéznénk, könnyen fel foghatjuk az érintés helyét. Most már különösen részleges érzésbénulás patológus eseteiben kétféle érzést lehet találni, amelyek döntő hatással vannak a lokalizációra. Ezt először is már a külső bőrérzékenység részleges csökkenése is lényegesen megzavarhatja, a páciens ebben az esetben a benyomást talán a megérintett helytől messzire fekvő pontra helyezi. Másodsorban a lokalizációt nem kevésbé megzavarhatja a megérintett helyhez tartozó izomcsoport bénulása, például a kar vagy kézizmoké a kéz megtapintása esetén; ebben az esetben is egészen hibás helyre teheti át a beteg az érintés érzését. Ennek következtében fel kell tételeznünk, hogy önmagukban sem a bőr, sem az izomérzések nem tudják eredetileg létrehozni a megérintett hely képzetét, hanem, hogy összeolvadásuk hozza létre azt. Ha azonban ez egyszer már bekövetkezett, akkor már minden egyes bőrrészletnek sajátos, az érintés helye szerint némiképen változó minőségű tapintó-érzése önmagában is közvetítheti a lokalizációt. Hogy általában mindkét komponensnek össze kell olvadnia, hogy egy helyképzet szülessék, arra világos bizonyosságot szolgáltatnak a vakok és különösen a vakon születettek. Mivel az ő esetükben teljesen hiányoznak a látók egész térfelfogását megszabó látási érzések, náluk a tapintóérzések és tapintómozgások szerfelett élénk együttműködését figyelhetjük meg.

A tapintás e viszonyaihoz nagy mértékben ha-

hasonlítanak azok a jelenségek, melyek a térbeli látás képzeteinek keletkezésénél észlelhetők. Ez esetben is rendszerint két érzéskomponens összerolvasását látjuk. Az egyik a recehártya érzésekből áll, amelyek, hasonlóan a bőr tapintási érzéseihez, minőségükben nem pusztán a külső benyomások tulajdonságai miatt, hanem amint azt a nagyobb megszakítások után be is bizonyíthatjuk, a benyomástól ért recehártyarész helyével is variálnak.

A másik komponens a szem állásait és mozgásait kísérő szerfelett finom érzetekben van adva, amelyek a külső testi izmok mozgási érzelmeivel analog, a mozgással megtett út nagysága szerint változnak intenzitásukban. Így tehát itt is megfigyelhetjük, hogy nemcsak a recehártya fekvésében bekövetkezett változások, amelyek például belső szemgyulladásoknál fordulhatnak elő, hanem szemmozgásaink gépezetének abnormitásai is érzékenyen megzavarják térbeli látásunkat, amennyiben majd a látott tárgyak csalóka eltolódását, majd nagyságuk és távolságuk téves felfogását okozhatják. E befolyásokat különben kísérleti úton még a rendes szemén is ki lehet mutatni. Így a szem mozgásának megnehezítésével elérhető, hogy a látott távolság nagyságát túlbecsüljük: ha például két egyforma nagyságú egyenes vonalat összehasonlítunk, melyek közül az egyiket számos keresztvonal szakítja meg, úgy, hogy folytatólagos áttekintésében zavarva vagyunk, ez a beosztott vonal nagyobbnak látszik, mint a be nem osztott. Viszont tervszerű kísérletekkel a szemmozgások és recehártyaérzetek normális rendszerét maradandóan állandó módon megvál-

toztathatjuk, amidőn aztán megfigyelhetjük, hogy lassanként a látás hozzáidomul a szemmozgások és a recehártyaelemek között létrejött új viszonyhoz. Ugyanis, ha mindkét szemünk előtt prizmatikus üvegből készült pápaszemet viselünk, a tárgyakat kezdetben eltorzítva látjuk. Az egyenes vonal hajlítottnak, a kör tojásdadnak látszik, stb. Ha azonban e pápaszemet több napig hordjuk, a torzítás megszűnik, sőt az is megtörténhetik, hogy fordított irányú áll elő, ha letesszük a prizmákat. Ezt a jelenséget alig magyarázhatjuk meg másképen, mint a következő módon: a recehártyaérzetek minőségüknek kvalitatív helyijeleknek nevezhető helyi különbségeivel, meghatározott, intenzív fokozatú, intenzív helyijeleknek mondható mozgási érzelmeknek vannak mellérendelve és e mellérendelésre vonatkozólag valószínűleg a recehártyaközponthoz való vonatkozásuk az irányadó. Egyúttal azonban a prizmatikus pápaszemmel szerzett megfigyelések azt mutatják, hogy ez a vonatkozás épenséggel nem szilárd vagy talán velünkszületett, hanem hogy csak begyakorlott és maga a funkció által szerzett, amely épen ezért megváltozott funkciófelvételeknél egy másik mellérendelésnek ad helyet. Ennek következtében ez a kapcsolat teljesen egy asszociáció jellemét viseli magán és amennyiben az érzetkomponensek benne már csak mint az előálló térbeli képzet módosító elemei mutathatók ki, egy önönmagában való összeolvadás jellemét is. Emellett azonban ez az összeolvadás a hangok és összhangzatok összeolvadásával szemben azzal a külön tulajdonsággal rendelkezik, hogy különböző érzékmezők elemeiből áll. Mert

ez esetben a kvalitatív helyijegyek itt a látó-érzékhez vagy pedig a teljesen analog módon megítélendő térbeli tapintó észleleteknél a bőr-érzetekhez, a melléjük rendelt intenzív helyijegyek a mozgás vagy izomérzésekhez tartoznak. Mindkettő együttesen egy komplex helyi jegyrendszert alkot.

Miként az érzelmek többé-kevésbé összetett képzetekké, azonképen az érzelmek is komplex alakulatokká olvadnak össze, amelyekben az egyes elemek legtöbbszörre a többiek hordozóinak látszanak, melyek egy összhangzat felsőhangjainak analogiájára, amazokra módosítólag hatnak és ezek az érzelemösszeolvadások aztán ismét a legbensőbbben kapcsolódnak össze a hozzájuk tartozó képzetösszeolvadásokkal. Így egy zenei akkordnak benyomása mindkettőből össze van téve és csakis a lélektani elemzésben választjuk el egymástól a képzetek asszociációját az érzelmekétől, amely lényegében az akkord esztétikai hangulatjellemét adja. Ilyfajtajú érzelemösszeolvadások között az egyik legfontosabb és egyúttal legegyszerűbb az úgynevezett közérzés, amely a szervi érzések egy bizonytalan tömegéből áll. Hozzájuk többé-kevésbé élénk érzelmek fűződnek, amelyek ez esetben kiváltképen a kéjes és kínos érzés csoportjához tartoznak. Emellett itt is analog módon, mint egy összhangzatnál, egyes elemek az uralkodók, míg a többiek csak mint módosító kiegészítések járulnak ezekhez. A mi közérzésünk, a frissesség és élénkség vagy ellentétjüként az általános kedvetlenség és bágyadtság lényegében ennek az érzelmi komplexumnak produktuma, amelyben normális viszonyok között a

feszülési és mozgási érzelmek, továbbá az izmokhoz kötött érzéki érzelmek kiemelkedő szerepet játszanak.

Az összeolvadásnak végül egy szerfelett jelentékeny formája különösen a hallóérzék és saját mozgási szerveink ama behatásainál keletkezik, melyek időképzetünk közvetítői. Ez esetben is világosan megjelentethetjük e folyamatokat a metronomon. Ha eközben a csekély sebességgel járó metronomütések keltette eszméletfolyamatokat elemeikre bontjuk, ezek nyilván egyaránt az érzetek és érzelmek mezejéhez is tartoznak. Elsősorban is az egyes üres közök elválasztotta ütemütések jelentkeznek érzetökként. Azonban ezek, mint előbb megjegyeztük, korántsem az egyedüliek, hanem az egyik ütemütéstől a másikig folytatólagosan egy gyöngge, valószínűleg a dobhártya feszítőizmától származó feszülési érzet nyúlik, amelyhez egy másik is járul a fület körülvevő mimikus izmokban. Az egész folyamat tehát az érzetek szempontjából nézve egy állandó érzetlefolyásnak látszik, amelybe szabályos távolságokban erősebb, a külső ütembenyomásoktól származó izgalmak nyulnak belé. Ehhez járulnak azonban még a feszülésnek és oldódásnak a ritmikus képzetekre nézve döntő érzelmői, melyek állandóan és szabályszerűen váltakoznak egymással. Mindezen érzelem és érzetelemek a valóságban egy oszthatatlan egészet alkotnak. Hogy az idő képzete kialakulhasson, ezen alkotórészek közül egynek sem szabad hiányoznia. Ha az érzetek elmaradnak, akkor az érzelmek bizonyos mértékben szubsztrátum nélkül maradnak, merő föl- és leszálló váltakozásukban csak akkor

tudnak keletkezni, ha érzeti benyomások is jelen vannak, amelyekre a várakozásnak, valamint a beteljesedésnek érzelme vonatkozhatik. Megfordítva azonban összefüggéstelenek maradnak, mert az érzetek nélkülözik az idősorra való összeköttetést, ha a feszülés és oldódás érzelmei elmaradnak, amelyek az egymásra következő időtávolságok egyenlőségét vagy különbözőségét közvetlenül közvetítik. Erre vonatkozólag a következő tények meggyőző bizonyyságot szolgáltatnak. Ha az ütemütéseket oly lassan követgetjük egymásra, hogy a megelőző már eltűnt az eszmélet terjedelméből, akkor az időképzet teljesen bizonytalanná válik, midőn az új ütemítés jelentkezik. Ugyanez történik, ha viszont oly gyorsra tesszük az ütemkövetkezést, hogy feszülési és megoldódási érzelmek többé már nem képződhetnek. Mindkét esetben egyáltalában még egy bizonytalanabb időképzet is nyilván csak kívülálló pillanatok segítségével lehetséges. Miként minden objektív időmértékünk, kezdve a nap járásától az időmérésre használt hangvilla rezgéséig, mind szabályszerűen periodikus mozgásokon alapul, azonképen a mi szubjektív időtudatunk is teljesen ritmikus képzetekhez van kötve. Ilyenek már a járási mozgásokhoz is fűződnek és még gazdagabb formában és finomabb kialakulásban közvetítettnek hallóérzékünk által. Mindezen esetekben azonban az előálló időképzet egy érzet szubsztrátumra és a feszülés és oldódás, a várakozás és beteljesedés érzelmeinek egy folyamatára bomlik. Az időképzetben azonban teljesen összeolvadnak egymással, úgy, hogy e tényezők hatása itt is csak azokon a lényeges

változásokon mutatható ki, amelyeken a rezultáló képzet átmegy akkor, ha valamelyik érzet vagy érzelemtényezőt észrevehető módon megváltoztatjuk.

Miképen ezen összeolvadásnál a tudatnak elemei összetett alakulatokká kapcsolódnak, akképen ezek az alakulatok folytatólagosan sokféle kölcsönös hatásba jutnak egymással, amelyekből új kapcsolatok erednek. E másodfokú asszociációk között különös fontosságúak azok, melyeket asszimilációknak és disszimilációknak nevezhetünk. Ezek nevezetesen mint képzetasszociációk mutathatók ki, míg a megfelelő érzelmi asszociációk vagy mint háttérben maradó alkotórészek kapcsolódnak hozzájuk, vagy pedig egy különleges osztályát alkotják a komplex érzelmeknek, amelyek a meggondolás, felismerés, emlékezés folyamataihoz fűződnek és később részletesen foglalkoztatni fognak. Foglalkozzunk legelőbb az asszimiláció és disszimiláció mezejének néhány fő jelenségével. Hogy a legegyszerűbb esettel kezdjük, hagyjunk egy látási tárgyat egy másikra asszimilálólólag hatni. Ezt a legkönnyebben úgy érhetjük el, ha először is a két tárgy különbségét nagyon kicsinnyé tesszük, és ha másodszer egy olyan megszokott vonatkozásba állítjuk őket, amely egyenlőségük képzetét előmozdítja. Például ugyanabból a középpontból rajzoljuk meg egy körnek szektorait és az egyiket csak egy kevésbé kisebbszögűre vegyük, mint a többiek: ekkor hajlandók vagyunk mégis az összes szektorokat egyforma nagynak felfogni, tehát a többiek a kisebbszögűre asszimilálólólag hatottak. Hogy ennek ellentétét, azaz egy disszimilációt érzünk el, rajzol-

junk több kis körszektor között egy egyetlen tetemesen nagyobbra, akkor ez az őt körülvevő kisebbek között tetemesebben nagyobbítottnak látszik, amiről könnyen meggyőződhetünk, ha ezen figurával össze nem függően egy ugyanakkora szektort rajzolunk le, mint amekkora a disszimiláció következtében megváltoztatott: ez a különálló szektor ugyanis most jóval kisebbnek látszik, mint a véle egyenlő, melyet kis szektorok zárnak körül. Ezt a disszimilatív változást ellentétnek szokták nevezni. De ezt a disszimilatív ellentétet nem szabad az érzelmek ellentétével összecserelni, amelynél nem csupán látszólagos nagyságkülönbségek keletkezéséről van szó, mint itt, hanem olyan minőségi ellentétekről, mint a kéj és kín, vagy ezek fokozásai. A közvetlenül adott benyomások közötti asszimilációknál és disszimilációknál fontosabbak azok, amelyek egy közvetlen benyomás és képzetelemek oly kölcsönhatásából keletkeznek, amelyek korábbi benyomásokhoz tartoznak, tehát a visszaemlékezés útján lépnek fel. Efféle reproduktív asszimilációkat már a gyorslátás kísérleteinél megismertünk. Ott azt látjuk, hogy egy általánosan ismert jelentésű szó könnyen, úgyszólván pillanatnyilag elolvasható, még ha terjedelme a figyelem fókuszát messze túlhaladja is. Világos dolog, hogy a felfogás e kiemelkedő megkönnyítése csakis a tárgy ismert voltának köszönhető, mert miközben hat, korábbi megfelelő benyomások megismétlődését váltja ki és ezáltal a csak hiányosan észlelt kép kiegészítéséhez segít. Erről a legmeggyőzőbben oly kísérletekkel győződhetünk meg, melyeknél egy hosszabb szónak egyes betűit

önkényesen megváltoztatjuk. Ekkor e változtatásokat vagy csak részben, vagy egyáltalában nem lehet a gyorslátási kísérleteknél észrevenni. Könnyen előfordulhat az is, hogy egy húsz betűből álló szóban öt betűt is felcserélhetünk és a szót mégis helyesen fogjuk elolvasni. Ha véletlenül figyelmünk különösen erősen irányul valamelyik hibás betűre, észrevehetjük épen a megfelelő hibát, de a többi hibás betűjegyet alighanem a megfelelőkkel fogjuk helyettesíteni. Ez a jelenség, amint látjuk, csak arra tanít, amit egy könyv sajtóhibáinak észrevevésekor állandóan megfigyelhetünk, csak hogy a hibás olvasást a benyomás rövidsége még inkább elősegíti. Azért mindezen esetekben azt szoktuk mondani, hogy csupán helytelen észrevevéstről van szó. De e gyorslátási kísérleteknél ezzel ellentétben épen arról győződünk meg, hogy ez a kifejezés tulajdonképpen helytelen, mert a valóságban nem a hibás betűk észrenemvevéséről van szó, hanem arról, hogy a helyes betűket látjuk a hibásak helyén. Ha közvetlenül a gyorslátási kísérletek után magunk elé képzeljük a látott képet, akkor gyakran épen azokon a helyeken, ahol egy hibás betű állott egy közvetlen benyomás teljes tisztaságával képzeljük el a helyest. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha a hibás betűt a reprodukció következtében helyére toluló igazi betűjelpép kiszorította. Efféle folyamat azonban szemmeláthatólag két részből tevődik össze: először e kiszorításból, másodsor az igazi jegy reprodukciójából. Mindkét aktus természetesen teljesen egyidejűleg megy végbe és ezért a kiszorítást a reprodukció hatásának is lehet fel-

fogni. E két aktus összeköttetésében azonban egy asszimiláció és egy disszimiláció-folyamat egyesül: a helyes betűkből kiinduló asszimiláció által az igazi betű reprodukáltatik és ez a szó többi egész részével disszimilálólólag hat a hamis betűre. Ebből a jelenségből továbbá még egy fontos következtetést vonhatunk le az összes asszociáció-folyamatok felfogására. Lehetetlen elképzelnünk, hogy ily betűkombináció mint egész hatott volna és azután, mivel hibás, az igazi szóval cserélődött volna fel. Ellenkezőleg világos, hogy az asszimilációs és kiszorítási processzusok épen csak egyes helyeken következtek be. Azt is nehéz volna föltételezni, hogy a megfigyelt a szót pontosan ugyanabban a nagyságban és ugyanazokkal a betűkkel, mint e gyorslátási kísérletnél, valaha is olvasta volna. Tehát nem egy meghatározott szóképp az, amire emlékszik, hanem határozatlanul sok hasonló szóképpnek kellett az adott benyomásra asszimilative hatni és azt mintegy abba a szóformába átönteni, amelyet végül is észlelünk. Ebből következik, hogy ezek az asszociációk egyáltalában nem az összevett képzetek valamely kapcsolatából, hanem épen képzetelemek kapcsolatából állanak, amelyek, lehetséges, hogy nagyon különböző képzetekhez tartoznak. Ezáltal az asszimiláció egyúttal közeli kapcsolatba kerül az előbb megbeszélt összeolvadási asszociációkkal. Mindkét esetben az asszociáció egy elementáris folyamat és e formák különbsége csak abban áll, hogy az összeolvadásnál az elemek egy komplex benyomásnak konstitutív alkotó részei, míg az asszimilációnál már maguk is hozzátartoznak

komplex képzetekhez, amelyektől azonban aztán elszakadnak, hogy egy új képzetegészsbe olvadjanak. Így tehát összeolvadás és asszimiláció minden érzéki észleletnél együttműködnek. Abban a pillanatban, midőn egy tárgyat látunk, egy összhangzatot hallunk, nemcsak a benyomás alkotórészei olvadnak össze, hanem ez rögtön reprodukív elemeket is kelt, melyek hiányosságait kiegészítik és beleillesztik őt a nekünk folyamatos képzetek közé. Ezek az ezen túl egymásbakapcsolódó folyamatok az összes érzékmezőkre kiterjednek. Ebben az esetben az eltérő minőségi különbség bizonyos mértékig egy válaszfalat alkot közöttük, amelyek egy érzékbenyomás esetében közvetlenül reprodukálják egy másik érzék asszociált érzését. Így például csendes olvasásnál a szavak halk megcsendüléseit figyelhetjük meg, amelyekhez vagy valósággal hozzá is járulnak a szótagoló szervek gyönges beszélőmozgásai vagy legalább is némi utalások történnek reájuk. Egy hangszer láttára gyönges hallási érzetet érzünk magunkban, ha egy lőfegyvert látunk, egy gyönges hangképet érzünk stb. A különböző érzékmezők efféle asszociációit komplikációknak nevezzük. Az asszociációk fontos kiegészítésére szolgálnak, amennyiben ezekkel együtt az eszméletben lényegesen meghatározzák a képzet lefolyását. Az asszimilációk és komplikációk ilyen együtt hatása szemmel láthatólag legtöbbször azon asszociáció-folyamatoknál fordul elő, amelyeket a hétköznapi életben felismerésnek vagy, ha azon asszociáció-terület határa, amelyre a felismerés kiterjed, határozatlan nagyságú, megismerésnek nevezzük. Például fel-

ismerjük egy ismerősünket, akit régóta nem láttunk, de megismerjük, hogy egy asztal asztal, ha azelőtt sohasem is láttuk, annak a határozatlanul sok asztal-asszociációnak következtében, amelyeket ébresztett. Az előbb elmondottak értelmében további magyarázat nélkül kiviláglik, hogy minden ilyen megismerés vagy felismerés nem más, mint asszimiláció. A közkeletű megjelölés tehát ne csábítson senkit sem arra, hogy ebben a folyamatban egy logikai processzust, az ismeret egy aktusát lássa. Egy ilyen aktus esetleg hozzákapcsolódhatik a tisztán asszociatív asszimiláció-folyamathoz, ha ennek indítékairól önmagunknak utólag be akarunk számolni. De maguk e folyamatok, amint mindenkor lejátszódnak és érzéki tapasztalásunk egy lényeges alkotórészét teszik, mindig tiszta asszociációk és ha akármilyen ítéletmondást, sőt reflexiókat tulajdonítunk nekik, amint az a régi és újabb idő szkolasztikus pszichológiájában szokásos volt, csak azt érhetjük el ezzel, hogy e folyamatok igazi lélektani jellemét elburkoljuk.

A felismerésnek nevezett asszimilációk között azok a különösen érdekesek, amelyeknél az asszimiláció-folyamat végbemenetele valamiképen akadályokba ütközik, vagy azért, mert az észlelt tárggyal csak ritkán találkoztunk, vagy pedig, mert régebbi észleltetése óta változtatásokat szenvedett. Így például, mint tudjuk, eltarthat egy kis ideig míg egy váratlanul elénk került barátunkat, aki évek hosszú sora óta távol élt tőlünk, felismerjük. Ha ez esetben közelebbről vesszük szemügyre e folyamatot, rendszerint kiderül, hogy legelőször a kezdetben szerzett és egy idegen embert

mutató benyomás egyes vonások következtében, amelyeket inkább érzelemszerűen apperceptiálunk, mint egy meghatározott személyre egyenesen vonatkoztatunk, megváltozottnek látszik. Ekként az ismertségnek egy bizonytalan érzése keletkezik, amelyhez aztán csak egy másik legtöbbször igen gyorsan lejátszódó aktusban, az igazi felismerés, azaz a tulajdonképeni asszimiláció végbemenetele csatlakozik. Itt tehát, amint látjuk, az asszimiláció egy folytatólagos asszimilációvá változott át, amelyet közönségesen emlékezési folyamatnak nevezünk. Valóban ez aztán keletkezett a közönséges szimultán asszimilációból, ha az utóbbit némely zavaró pillanat hátráltatta, úgy, hogy az első benyomás és e benyomás asszimilációja két egymásra következő aktusból áll. Különösen világosan akkor következnek be ily egymásra következésre vezető szétbomlások, ha az asszimilációt feltartóztató motívumok oly erősek, hogy egy további támogató motívum fellépésére van szükség az akadályok legyőzése végett. Bizony eléggé gyakran megtörténik, hogy valakit ismerősként üdvözlünk, akit semmiképen sem tudunk felismerni. Ekkor bemutatkozik és egész egyénisége egy pillanat alatt régi ismertségében áll előttünk. A reproductív asszimilációk ez esetben csak a hozzájuk járuló kisegítő képzet által váltak mozgékonyakká. E példa egyúttal azt is megmutatja, hogy az asszimiláció-folyamatnak egy emlékezési folyamattá való illetén felbomlásába, alkalomadtán miként kapcsolódhatik bele egy komplikáció is: a név és az arckép egymással komplikative vannak összekötve, de emberi személyiségek keltette benyomások esetén álta-

lánosságban meglehetősen szilárd asszociációkat alkotnak.

Az asszimiláció fennakadásának és elősegítésének e folyamatainál, melyeket a felismerésnél lehet megismerni, amint már megemlítettük, érzelmek is nem lényegtelen szerepet játszhatnak. Mielőtt a fenti példában a régen nem látott barátot felismernők, ez az aktus egy határozatlan érzelemben készülődik, amely aztán bizonyos hirtelenséggel, miközben egyuttal észrevehető fokozódáson is megy keresztül, a valódi telismerési cselekvéssé válik. Miképen magyarázzuk meg ezt az érzelmet? Honnét keletkezik és hogyan magyarázhatjuk az asszimilációba vezető átmenetét? Valamikor egy ismertségi érzelemről, sőt még egy ismertségi minőségről is beszéltek és ebben egy minden felismerésben közös különleges elemet láttak. Ez állítólag minden tetszésszerinti és ismert tárgyon, mint holmi külső jegy rajta lett volna. De ilyen, mondhatni elvont, jelkép elfogadása mindenképen ellenkezik a megfigyeléssel. Mert akármilyen határozatlan is amaz érzelem, az asszimilációt előkészítő időben minden egyes esetben mégis megvan az a sajátos minősége, hogy mindenképen a felismert tárgy alkatára irányul. Ugyanis egészen más dolog, ha egy régi barátunkat, vagy pedig, ha egy tájékozot ismerünk fel, melyet hosszú idő előtt jártunk végig és semmiképen sem ugyanaz, ha egy jóbarátunkkal találkozunk, vagy pedig egy olyan úrral, akivel egyáltalában nem óhajtottuk a viszontlátást. Szakasztott oly különbözően, mint amilyenek maguk a tárgyak, szakasztott akképen térnek el egymástól úgynevezett ismertségi minő-

ségeik is. Ebből csak azt lehet következtetni, hogy ezek a minőségek a tárgyak integráló alkotórészei, természetesen nem objektív természetük, hanem reánk, azaz pontosabban kifejezve, appercepciónkra gyakorolt hatásuk tekintetében. Az imént pedig arról győződünk meg, hogy az érzelmek lényege épen az eszmélet képzettartalmainál az appercepcióra való e hatásából áll. Tehát megcáfolhatatlanul következik, hogy az ismertségi minőség csupán abból az érzelmi karakterből áll, amellyel az újra felismert képzet számunkra rendelkezik. Minthogy az ismertségnek emez érzelme, amint azt a fentemlített megfigyelések mutatják, nagyon élénken támadhat fel, míg az új képzetnek a korábbi által való asszimilációja még nem játszódhatik le zavartalanul, arra kell következtetnünk, hogy a készülő felismerés ezen időszakában a korábbi asszimilálásra váró képzet az öntudat sötétebbi tájékairól felbukkanni kezd ugyan és egy neki megfelelő érzelmi reakciót ki is vált, de egymaga még nem tud az appercepcióig elvergődni. A folyamat eme magyarázata nyilván lényeges támaszra talál a ritmikus érzelmekre vonatkozó előbbi megfigyeléseinkben, mert hiszen ezeknél is felismerések esete forgott fenn. Ha közvetlenül egymásután megismételünk egy ütemsort, megismerjük, hogy a második azonos az elsővel. De ez, amint meggyőződünk róla, csakis annak következtében történhetik, hogy mindegyik sor utolsó ütemütésére összpontosul az összérzelem, amely a megelőző ritmikus egésznek, mint fajlagos érzelmi minősége megfelel. A közönséges tapasztalásban ama meglassított felismerések-

ben ugyanaz a folyamat ismétlődik, amely ezen ütemkísérleteknél játszódott le, de mégis bizonyos mértékig az érzelmek megfordított elosztásával. Egy ütem felismerésekor a neki megfelelő érzelem a figyelem fókuszából a sötétebb öntudatba visszalépő elemeknek az apperceptióra való hatásából támad, míg egy lassanként az ismertséggig felbukkanó benyomásnak feldolgozásánál az érzelem azon elemek hatásából keletkezik, amelyek az eszmélet sötétebb részein már megvannak, de még nem jutottak el a figyelem fókuszába.

Tárgyak felismerésének ezen összetettebb folyamataiban azonban egy további feltétel is jelentkezik, amely az ütemsorok ismétlésénél e tünetmény egyszerűsége következtében egyáltalában nem, vagy legalább távolról sem oly mértékben jutott érvényre és ez abból áll, hogy minden képzet mintegy más képzetek háttére előtt emelkedik fel, melyek térben és időben össze vannak véve kötve és most a felismerésnél majd gátlólag, majd segítőleg nyomulnak belé az asszimiláció folyamatába. Az első esetben késleltethetik, vagy teljesen meg is hiúsíthatják a felismerést, a másodikban lényeges segítő elemeivé válhatnak. Efféle mellékes képzetek különösen világosan akkor ismerhetők fel, ha a főképzethez csak némi időmultával járulnak hozzá. Ekként a név megemlégtetésének előbbi példájában, amidőn hirtelen rávezet magának a személynek felismerésére, vagy pedig e példa megfordításában, amidőn egy kifejlődésben álló asszimiláció annak következtében szorul vissza, hogy a név nem az, amely a többi asszimilációs motívumhoz illenék. Ily mellé-

kes képzetek azonban természetesen onnét sem hiányoznak sohasem, ahol nem vesszük őket észre, sőt ha sötétebben eszmélünk is reájuk a főképzet érzelmi hangja mellett, épen a belőlük az apperpcióra kiinduló hatásaikkal lényeges alkotórészeket szolgáltatnak azokhoz az érzelmekhez, melyek a megismerési és felismerési folyamatokat kísérik. Ekként ezen utóbbiak alapján mindég a hatások egy bizonyos összegének eredői és minden egyes élmény ekként az asszimilációkat és felismeréseket kísérő mellékes képzetek korlátlan variációja következtében saját fajlagos, a többi korábbiaktól vagy későbbiektől megkülönböztető érzelmi színezettel rendelkezik.

Sok idetartozó jelenség kiesik a közönséges megfigyelés alól, mert folytonos ismétlődésük érzéketlenné tesz minket velök szemben. Oly esetekben azonban, amidőn a benyomást valamely élénkebb érzelmi színezés kísérte, és amelynek ismétlődése egy meglehetősen változott kedélyállapotra bukkan, világosan észrevehetjük, hogy az eredeti érzelmi színezés változást szenved azon megváltozott háttér következtében, amely előtt most felbukkant. Ekként minden lelki folyamat, még ha felületesen szemlélve csak egy korábbi pusztá ismétlésének látszik is, a maga fajlagos színezetét nyeri: a mindenkor változékony mellékképzetek a hozzájuk tartozó érzelmi hatásokkal saját különálló idő és helyi jegyekkel látják el, amelyek minden egyes folyamatot megkülönböztetnek bármelyik másiktól, akármilyen nagy legyen is közöttük a hasonlóság. De ennek fordítottja is bekövetkezhetik. Ki ne ismerné azt a különös érzelmet, amely

némely eseménynél helyyel-közzel azzal lep meg minket, mintha az iménti élményünket egyszer valamikor már átéltük volna, holott biztosan tudjuk, hogy ez a valóságban lehetetlen volt? Ezeket az ismét csak az érzelmek birodalmában lejátszódó tüneményeket is ama hatásokra kell visszavezetnünk, amelyek sötétes mellékképzetekből indulnak ki és amelyek néha még ott is majdnem egybevágók lehetnek, ahol maguk a főképzetek teljesen különböznek egymástól. Ha ily érzelmek különösen élénkké válnak, akkor az asszimilációfolyamatra is visszahatnak és az új találkozást azzal az illuzióval ruházhatják fel, hogy az egy régebbinek felismerése. Lehetséges, hogy az úgynevezett «második» arcról szóló elbeszélések, amellyel némely személy állítólag meg van áldva, efféle különösen élénk egyéni érzelmi reakciókon és ezek asszimilációs hatásain nyugszanak. Miképen a mellékképzetek szakadatlanul váltakozó elrendezkedése minden egyes élménynek a saját fajlagos érzelmi színezetét nyújtja, amely által minden megelőzőtől és következőtől különvállik, akképen visszatérhetnek a sötétebben tudatos tartalmak hasonló elrendezkedései oly folyamatoknál is, amelyek különben a figyelem fókuszában álló alkotórészeikben eltérnek egymástól és még egy másik jelenséget is idesorozhatunk, amelyet alighanem a saját lelki-életének minden figyelmes bűvara ismer. Ha valamely régebbi élményünket vagy csak általánoságban életünk egyik elmúlt korszakát, pl. gyermekkorunk egy meghatározott időszakát, tanulóéveinket stb. emlékezetünkbe idézzük, minden egyes ekként erősebb benyomású esemény és min-

den efféle életszak egy sajátosságos érzelemben van öltöztetve, amely viszont itt is világos kölcsönhatásban áll a felidézett képzetekkel, amennyiben nagyobb elevenséget kölcsönöz ezeknek, de viszont ezek által saját maga is élénkebbé válik. Valamely egyes felidézett képzet, amely a második említett esetben, ahol csak tisztán apperceptiált tartalmakat veszünk tekintetbe, teljesen hiányzik is, nehezen magyarázhatná meg ezen érzelmi színezéseknek gyakran szokatlan erejét és fajlagos minőségét.

De itt is meg kell gondolnunk, hogy mentől kevesebb határozott képzet válik ki világosan, annál számosabb sötétes mellékképzet lesz hatékonyá és amennyiben minden eseményhez és minden életszakhoz hozzátartoznak, a hozzájuk tartozó összérzetet még ott is újból létrehozzák, hol egyes képzetek határozott reprodukálása teljesen hiányzik.

Ha e kitérés után a felismerési folyamatokhoz visszatérünk, a mellékképzeteknek az előadott jelenségekben érvényesülő tevékenysége egypár oly vonásra vet világosságot, amely már az egyszerű felismerésnél is, de még inkább azoknál a fennakadásoknál bukkan fel, amelyek a felismeréssel együtt járhatnak. Különösen a valamiképen akadályozott felismerési aktusokban egy oly intenzív érzelmi reakció szokott előtérbe nyomulni, amely, ha meghatározott indítékokkal hozható vonatkozásba, olyan mellékes képzetekre utal vissza, amelyek szabály szerint csak homályosan tudatosak, néha azonban utólagosan mégis felismertetnek és aztán kiderül róluk, hogy nem csak a felismerést kísérő mindenkor specifikus színezetű

érzelemnek, hanem magának a felismerésnek is indítékai. Ezekkel a jelenségekkel aztán a legszorosabban összefüggenek olyan további jelenségek, amelyek afféle körülmények között jelentkeznek, ahol a felismerés tulajdonképeni cselekvényére egyáltalában nem is kerül a sor, vagy ahol ez a kezdetben teljesen a sötét eszméletartalmak érzelmi hatásainak mezején lejátszódó folyamat legfeljebb többé-kevésbé hirtelen egy emlékezeti aktussá válik. Hadd magyarázzuk néhány példával e jelenségeket. Kivel nem történt volna, hogy órák hosszat kínozza az az érzelem, hogy valamit elfelejtett vagy elmulasztott vagy visszajáról kezdett meg, anélkül, hogy számot adhatna magának arról, hogy mi az, ami ekként zaklatja? Avagy kinek ne lett volna efféle élménye, mint a következő: kimegyek a házamból és abban a pillanatban, midőn az utcára lépek, érzem, hogy valami nincsen a rendjén, aztán véletlenül egy levélszekrény mellett megyek el és ime tüstént felébred a lelkiismeretem, hogy egy sürgős levelet odahaza felejtettem. Nem kevésbé idetartozik az a bosszúság is, amelyet akkor érzünk, ha egy különben ismerős néven törjük a fejünket, amidőn nem ritkán megtörténhetik, hogy önkényesen olyan emlékezeti segítségeket próbálunk hasznunkra fordítani, amilyenek ismert személyek fennakadó felismerésénél játszanak néha szerepet. Mindezen esetekben néha bizony «tudat-rétegek»-ről beszéltek, ami természetesen csak egy semmitmondó kifejezés, mely e jelenségek természetéről magáról semminemű felvilágosítást sem ad. Itt is a nélkülözés, elfelejtés és elmélkedés érzelmei

korántsem mindég ugyanazok, hanem minden egyes esetben az illető képzet különleges alkatához igazodnak. Tehát felismerési kísérleteink analógiájára homályosan tudatos képzettartalmak érzelmi reakcióinak magyarázhatjuk, miközben az érzelmek minősége mindég egyuttal a képzetek különleges alkatától is függ, míg az elmondott esetek általános érzelmi jelleme kiváltképen a feszülés és izgalom irányaihoz tartozik.

Míg a felismerési jelenségekről kiderült, hogy eredetükre nevezve szimultán asszimilációk, amelyekbe néha komplikációk nyúltak belé, végezetül legutoljára megbeszélte fennakadási formáikkal közvetlenül az emlékezeti asszociációkhoz vezetnek át. A régi asszociáció-tan innét merítette az asszociációk formáinak schematizmusát. Ezek valóban azért a legszembeötlőbb asszociációs eredmények, mivel náluk az egymással egybekötött képzetek egy időbeli egymásrakövetkezésre látszanak szétbomlni. Hogy azonban sem nem az egyedüliek, sem nem a legfontosabbak eme kapcsolatok között, azt már az előbbeni elmélkedés is megmutatta. A valóságban lélektani keletkezési módjuk szerint asszimilációknak vagy komplikációknak határozhatók meg, amelyeknél az őket alkotó főrészek összeköttetése valamiképen ellentétesen ható indítékok által akadályozva van, úgy hogy független képzetekként helyezkedhetnek szembe egymással. Ez tisztán kiviláglik oly esetekből, amelyekben a közvetlen, egyetlen egy aktusban lejátszódó asszimilatív felismerésből a folyamatos átmenet egy emlékezeti asszociációhoz lehetséges. Például képzeljük el egy olyan arckép megtekintését, amely egy ismert személyiséget ábrázol és

képzelmünk el, hogy ez az arckép az eredetihez való hasonlatosság legkülönbözőbb fokozataiban megismétlődik. Azokban a ritka esetekben, amidőn a festő a hűség legmagasabb fokaira jutott el, megtörténhetik, hogy a képet azzal az élénk benyomással szemléljük, mintha azonos volna az eredetivel. Ez esetben egy közvetlen, minden fennakadás és tétovázás nélkül beálló asszimiláció keletkezik. Ha a kép még eléggé hasonló, hogy nehézség nélkül felismerhessük a személyt, jöllehet már egy pár idegen vonást is visel, a folyamat egy akadályozott asszimilációvá válik. Az arckép heterogén alkotórészei hosszabb megfigyelés után reproductív asszimiláció által elűzetnek és végül is megtörténhetik, hogy némi idő múltán a kevésbé ismert képbe is mintegy beléje nézhetjük az ismert személyiséget. Ha azonban végül a harmadik esetben az arckép nagyon is kevésbé hasonló, az asszimiláció és disszimiláció között egy sajátságos vetélkedés indul meg, amelynél helyel-közzel megtörténhetik, hogy a személynek emlékezeti képét a látott portrétól függetlenül próbáljuk meg magunk elé idézni: ezt a folyamatot hasonlósági asszociációnak szokták nevezni és azt tételezik föl, hogy a látott és a reproductált kép az eszméletben egymásután van jelen. Ez azonban, mint könnyen meggyőződhetünk róla, egy esetleges közbenső jelenség egyoldalú schematizálása, amelynél a folyamat lényegét, az asszimilatív és disszimilatív hatások vetélkedését teljesen figyelmen kívül hagyják.

De van még egy másik feltétel is, amely szerint egy benyomás asszimilációja képzetek egymásra-

következésére szétbomolhat. Ez akkor történhetik, ha a benyomás korábbi tapasztalásokban egy összetett képzet alkotórésze volt, amelynek egyes tagjai időrendben voltak elrendezve, létegyen ez a sor időbeli, vagy akár olyan térbeli is, amelynek végigfutására felfogások valamely egymásra következésére volt szükség. Mindkét eset lényegében azonos, mert épen ez egymásrakövetkezés indítékában megegyeznek egymással. Ha e szavakat halljuk vagy olvassuk: «én vagyok a te urad», akkor az, aki a tízparancsolatban járatos, hajlandó lesz ekként folytatni «istened» stb., akár, mert a látott szavak folytatásaként jelennek meg a látási képben, akár mert a hallottak folytatásaként mint halk hangképeket észleli, vagy pedig mindkét érzéki benyomásból összeálló komplikációként merülnek fel emlékezetében. Nyetén kapcsolatot érintkezési asszociációnak szoktak nevezni; ez esetben is azt tételezik fel, hogy a sorozat közvetlenül felkeltett és csak reprodukált tagjai tiszta egymásrakövetkezéssel járulnak egymáshoz. Azonban ez is csak egy költött séma, amelynek a valóság nem felel meg. Mert ha jól megfigyeljük e folyamat lejátszódását, tisztán észrevesszük, hogy a sorozat nem látott avagy nem hallott része korántsem akkor jelenik meg az öntudatban, amidőn a közvetlenül észlelt már el is tűnt az appercepcióból. Sokkal inkább ismét egy ahhoz a jelenséghez teljesen hasonló folyamat jelentkezik, amilyent egy ütemsor lefutásánál vagy fordított értelemben egy tárgy akadályozott felismerésénél figyeltünk meg. Abban a pillanatban, midőn a példában e szó: «urad» apperceptiálódott, a tízparancsolat további

tartalma máris felemelkedett a sötétebb eszméletbe, úgy, hogy ebből egyszerre nemcsak a legközelebbi szavak érzelmi karaktere, hanem egyáltalában már magáé a tízparancsolaté határozza meg az apperceptiót. A valóságban tehát ebben az esetben is egy reproduktív asszimiláció esete forog fenn, amelynél csupán az egymással kölcsönös asszimilációba lépő részek időbeli rendje következtében ezek egy egymásrakövetkezésben apperceptiálatnak, hasonlóképen, mint ahogy egy ütemsor egyes ütései egy szukcessziót alkotnak és mégis mint egy összefüggő egész vannak jelen az eszméletben. Ez a folyamat némiképen módosul, ha egy benyomás különbözőfajta emlékezeti elemeket ébreszt, amelyek azt az eszmélet egyéni hajlamai szerint asszimilálhatják. Ha pl. ezt a szót hallom, hogy szülő, anélkül, hogy más képzetekkel meghatározott összefüggésben állana, a körülményekhez képest az anya, vagy a ház vagy a föld stb. szóval léphet asszimilatív összeköttetésbe. Ezért ily esetekben megtörténhetik, hogy eme különböző reprodukciók között hasonló vetélkedés indul meg, mint amilyent egy nem hasonló arckép szemlélete közben figyelhetünk meg és ez legnagyobbbrészt szintén fájdalmas vagy izgalom érzelmekben, nemkülönben az egész folyamat elhúzódásában jut kifejezésre. Mégis efféle jelenségek, amelyek a mesterséges, úgynevezett asszociációkísérleteknél mindenestre szabályszerűen ismétlődnek, a lelkiéletnek rendes körülményeiben ritkán fordulnak elő.

E megfigyelésekből kiviláglík, hogy mindenemű emlékezeti asszociációnak hasonlósági és érintkezési kapcsolatokra való felosztása, mely

részben még a mai lélektanba is átnyúl, e folyamatok schematizálásán nyugszik, amelynél leglényegesebb tartalmuk, különösen a szimultán asszimilációkkal való szoros összefüggésük figyelmen kívül marad. Ennek az inkább fikciókkal és sablonokkal, mint valóságos jelenségekkel számoló szemléleti módnak mélyebb okát a képzetek ama hamis eltárgyasításában kell felismernünk, amelyet a hagyományos asszociáció-lélektan inkább csak megerősít, nem hogy megsemmisítene, ami az asszociációk mélyebben járó elemzésének kötelessége volna. Mint hogy az emlékezeti folyamatokban az asszociációk tipikus, sőt kizárólagos formáit látták, ahelyett, hogy bennök a határeseteket ismerték volna föl, amelyek csupán meghatározott feltételek alatt az összeolvadási asszimilációs és komplikációs folyamatokból keletkeznek, két egymástól függő, csak külső hasonlóság vagy megszokásszerű együttlét által összefűzött képzetnek egymásrakövetkezését fogadták el a lelki történések alapschéájának. Ebből az a nézet keletkezett, hogy minden képzet egy megközelítőleg hasonlóképen változatlan objektum, mint maga az a tárgy, amelyre vonatkozik. Az eszmélet folyamatainál csak elfogulatlan és az úgynevezett asszociáció szabályoktól és teóriáktól független felfogásra van szükségünk, hogy meggyőződhessünk arról, hogy egy képzet még csak relative is ép oly kevésbé állandó dolog, mint egy érzelem, egy indulat, vagy egy akarati cselekvény. Csak változékony és múlékony képzetprocesszusok vannak és nincsenek állandóan visszatérő és újra eltűnő képzetek és ezek a képzetfolyamatok elemeikben, amelyekből ki-

alakultak, folytonosan egymásba folynak át. Egy emlékezetkeltette képzet tehát általánosságban ép oly kevésbé azonos a hasonló felismerés korábbi aktusával, mint az eredeti benyomással, melyre vonatkozik. Amiképen a képzetek nem állandó tárgyak, azonképen nem is az érzelmektől és indulatoktól függetlenül lejátszódó processzusok, hanem ezenfelül a homályosabban tudatos képzettartalmak hatnak érzelmi karakterükkel az apperceptióra, minek következtében ebből ismét oly kapcsolatok sarjadzanak, amelyek az emlékezeti eszmélettartalmak tömegét egy egészévé kapcsolják össze. Még az emlékezeti asszociációknál sem maguk a komplex képzetek azok, amelyek asszociálódnak, hanem minden asszociáció egy nagy tömeg elemi kapcsolatra bomlik, amelybe egyszersmind feltartóztató és visszaűző folyamatok nyúlnak belé, úgy hogy épen azért az asszociált képzet az eredetivel szemben, amelynek megújulásaként tűnik fel, mindég oly változásokat mutat, amelyek keletkezésének különleges feltételeitől függenek. A történés alapformáit itt ama asszimilációk és disszimilációk alkotják, amelyek mint reprodukтив tényezők közvetlen érzéki észleletünkbe folytonosan beléjátszanak s ezen alapformák minden emlékezeti cselekményt is meghatároznak. Hiszen ezek mindenütt oly asszimilációs folyamatokra vezethetők vissza, amelyek részben bekövetkezett akadályok, részben a képzetfolyamatok időbeli rendje miatt egy egymásrakövetkezésre bomlanak szét.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az appercepció.

A súlyos elmezavarok között előfordulnak oly esetek is, amelyekben a betegek egy csomó értelmetlenül összefűzött szót, néha még teljesen jelentésnélkül való hangokkal is keverve nagy sebességgel darálnak el. Ezt a tünetet az úgynevezett «eszmehiány» részleges jelenségének szokták tekinteni. Az épelméjű ember is kitapasztalhatja magát, ha tetszés szerint, anélkül, hogy egy gondolatot kívánna megrögzíteni, azokat a szavakat reprodukálja, amelyek véletlenül az eszébe jutottak. Ilyen szósorozat például a következő: Iskola, ház, kert, építeni, kövek, talaj, kemény, puha, hosszú, látni, aratás, eső, mozgatni, áldás. Állítsunk vele szembe egy olyan összefüggést, mint amilyen Goethe Wilhelm Meisterje 7. könyvének következő bevezetése: «A tavasz teljes nagyszerűségében megjelent, a hegyekre viharosan egy korai zivatar borult, mely már az egész napon át fenyegetődött. Az eső ráfeküdt a síkságra is, a nap ismét kibukkant csillogásával, és a szürke háttér előtt megjelent a nagyszerű szivárvány.» Miben különbözik egymástól ilyen

kétféle szókapcsolat? Talán azt volnánk hajlandók válaszolni, hogy az első sorozatban mindennemű vonatkozás hiányzik az egyes tagok között. Hiszen majdnem egy szótár összehányt szavainak látszik, melyeket terv nélkül helyeztek egymás mellé. Mégis könnyen észrevehetjük, hogy mégsem annyira összefüggéstelenek az egyes szavak, amint azt az első pillanatban véltük. Rendszerint valamely emlékezeti asszociáció köti össze a következő szót a megelőzővel, mint a házat az iskolával, a kertet a házzal, és így tovább.

Egyik-másik egymástól távol eső szót is egymáshoz fűzhetik az asszociációk, mint pl. a követet és az építenit, a földet és a kertet és így tovább. Más esetekben viszont semminemű asszociációkra sem bukkanhatunk. Mindamellett a sokoldalú és gyakran pusztá érzelmihatások mögött elrejtett homályosabb tudatos képzetek ismerete után, amelyekkel főntebb ismerkedtünk meg, nem fogunk visszariadni attól, hogy ilyen esetekben is rejtett asszociációkra gyanakodjunk, annál is inkább, mivel aránylagosan ritkán fordulnak elő. A képzeteknek azt a szabad felmerülését, amelyet némelyek tétoválás nélkül elfogadtak, alighanem ugyanabba a sorba állíthatjuk, mint a fizikai tünemények birodalmának véletlenségét, amely itt is csak annyit jelent, hogy valamely adott esetben nem tudjuk kimutatni a kauzalitást. Ebből a nézőpontból az első felsorolt szó-sorozat minden egyes tagját is valamiképen pszichológiailag még mindig asszociációk tételezik fel, de a sor nem alkot egy egészet; némiképen egy olyan kőhalomhoz hasonlít, amelyből esetleg egy házat vagy többet is lehetne építeni, de

ahhoz, hogy egészzé váljék, hiányzik az építési terv, a gondolati összefüggés. Ha ellenben a második sort figyeljük meg, ebben az egyes részeket egymással szem mellátható asszociációk kötik össze: a tavasz általános képzete, az égháború, a vihar, a hegyek, az eső, a nap, a szivárvány, mind egy asszociációlánc szemei. De ezek a szemek akként vannak elrendezve, hogy egy egységes képpé fonódnak, amelynek benyomása alatt abba a helyzetbe és hangulatba merülünk, amelyet a költő az olvasóban kelteni kívánt. E képből a főalkotórészek egyike sem hiányozhatnék, mert mindegyik az egészszel függ össze, amely ekként mindeme asszociált tagokat egymással egy összképzetté fűzi össze.

Ha ezek után a fenti képzetsorok közül a másodikat az elsőtől egyes alkotórészei értelmes rendjének objektív ismertetőjelével akarnók megkülönböztetni, ez a folyamat szubjektív természete tekintetében még nem volna elegendő. Képezzük el, hogy egy gyermek akként tanulja könyv nélkül a Wilhelm Meister idézett mondatait, hogy egyáltalában nem ügyel a szavak értelmére, amint az bizony néha megszokott történni és aztán épen oly értelmetlenül reprodukálja e mondatokat, ekként a két sorozat között pszichológiai jellemük tekintetében látszólagossá válik a különbség: az egyes szavak mindkettőben pusztá asszociációkkal fűződnek egymáshoz, de a gyermek eszméletében nem alkotnak egy egységes egészet. Nos, miben különbözik ezen értelmetlenül megtanult mondatok csupán látszólagos egysége attól az igazitól, amely az író lelkében, vagy a megértő olvasó lelkében keletkezett? A válasz e kérdésre

mindenekelőtt kettős: a szerző, aki a képet először önmagában alkotta meg és az olvasó, aki brutánaérzi, nem teljesen azonosan viselkednek. A költőnek, mielőtt mondatait leírta volna, eszméletében az egészet meg kellett jelenítenie, még ha határozatlan körvonalakkal is. Tehát, ahogy ismét metronómos kísérleteinkre emlékeztünk vissza, afféleképpen viselkedik, mint mi egy ritmikus sor végighallgatásánál, amelyet egy nekünk ismerős ütemmérték szerint hallgatunk belé a metronóm ütésekbe, vagy ha ujjunkkal ütve a taktust, hozunk létre egy előre meghatározott ritmust: az egész benneélt eszméletünkben, de az appercepció nézőpontjában az egyes részek szukceszive léptek fel, hogy a periódus végén az egészet egybefűző összérzelembe csendüljenek ki, amely már kezdetben jelezte a bekövetkezendő periódust. Ettől a reprodukáló olvasó annyiban viselkedik eltérőleg, hogy bár kezdettől fogva ráirányította figyelmét egy sok részből összetett összképzetre, ezt magát azonban csak az olvasott szavak benyomása alatt tudja létrehozni. Az egész tehát a költőnél elején és végén is szerepel annak a gondolatreprodukciónak, amely az egyes részek egymásra következő appercepciójában fejlődik ki. Az olvasónál kezdetben csak az egészre irányított várakozás van jelen, amely legtöbbnyire már bizonyos kvalitatív irányok szerint tájékozódó feszülési érzelmekben jut kifejezésre, azonban elégséges arra, hogy a kép kialakuló részeinek felfogását ugyanabban az értelemben irányítsa, amelyben a költő maga saját kezdetben határozatlanabb összképzetét világosabb tudattá fejlesztette. Ekképen mindkét esetben az apper-

cepció tevékenysége az a lényeges faktor, amely ilyen kapcsolat keletkezését egy pusztá asszociáció sorozattól megkülönbözteti és a gondolati összefüggés pusztá asszociációvá válik, ha egyes részeit csupán az emlékezet fűzi össze és belső egységük híjával ismételtetnek. Itt is egy a passzive megélt folyamattá válik e reprodukálás, amelyből hiányzik saját tevékenységünknek amaz öntudata, amely egy gondolat önálló létrehozásában, nemkülönben az imént említett módosulásokkal e gondolat utánképzésekor a hallgató, vagy olvasó lelkében jelentkezik. Ekként mindkét esetben az előbb leírt és az aktív appercepciót jellemző váltakozó izgalmból, feszülésekből és megoldódásokból álló tevékenységi érzés adja meg a folyamatnak igazi jellemét, mely a pusztá asszociációktól lényegében megkülönbözteti.

Míg az ily sokféleség egységgé való összekapcsolásában felismerhető eme objektív ismertetőjelekben és az önkényes tevékenység szubjektív ismertetőjeleiben az összes appercepciók egybehangzóak, a gondolati folyamatok összehasonlításánál az összekötött képzetek tartalmában már feltűnő különbségekre bukkanunk. Képzeljünk el magunknak egy olyan mondatot, mint amilyen Kant következő mondata: «Hogy vajjon az ész tevékenységéhez tartozó ismeretek feldolgozása a tudomány biztos útján halad-e, vagy sem, azt az eredményből mihamarább meg lehet itélni». Az, ki a Tiszta Ész kritikájának e mondatát a Wilhelm Meisterből való leírással összehasonlítja, bátran azt gondolhatja, hogy mindkettő a gondolkozásnak egymástól teljesen különböző világához tartozik. A leírásban minden szemléle-

tes, minden szó egy érzéki képzet, az egész egy szavakkal festett kép, míg emebben egyetlen szó csak a szemem fejez ki valami eleven szemléletet, mert csak a szemem csupa elvont fogalom, amelynek eleven tartalmát csak egyéb gondolatsorok adhatnak, melyekből csak a szemem fakadtak. És mégis ama szemléletes leírással csak a szemem még ez az elvont gondolatképlet is megegyezik csak a szemem abban, hogy végső gyökerében a szemléletből csak a szemem ered és hogy a kifejezésre oly szavakat kell használnia, melyek mint a halló- és látóérzéknek benyomásai, önmaguk ismét csak érzéki képzetek. Az oly fogalmak, mint ismeret, ész, tudomány, sőt még az olyanok is, mint feldolgozás, menet, siker, amelyekből e Kant-féle mondás áll, abban csak a szemem a jelentésükben, melyet ő használ, bizonyára a szemem legkevésbé szemléletes természetűek. De ha csak a szemem mind eme szavak eredeti jelentését kutatjuk ki, az minden egyes esetben érzékies volt. A munka csak a szemem szó a nyelv egy régebbi állapotában csak a mechanikai, látható cselekvésben nyilvánuló munkát jelent, a megismerés egy érzéki, közvetlen szemlélet által közölt ismerést, az ész szavaknak vagy egyéb érzéki benyomásoknak észrevételét jelenti. A menet és siker még teljesen magukon viselik e fogalmak érzéki jellemét, jóllehet, abban csak a szemem a gondolatban, amelynek létrehozását elősegítik, messze eltávolodtak ettől az eredetüktől. Amennyiben ekként a legelvontabb gondolat is minden alkotórészével visszamegy a szemléletre, a kifejezésnek ezen segédeszközei, melyek nélkül sohasem boldogulhatunk, egyúttal arról tanuskodnak, hogy az elvont, nem szemléletes gondolkodás is fokról-fokra a szemléletesből fejlődött ki. Ez, miként azt a megismerés története tanítja, azért

következett be, hogy az eredetileg érzéki képzetek a legsokfélebb vonatkozásba kerültek egymással és hogy ekkor, miként a gondolkozás ősi fokán maguk a konkrét képzetek is, akként eme magasabb fokán már vonatkozásaik foglaltatnak össze egy gondolat egyes tagjaiként. Ekképen a gondolkozónak e szó, hogy «ismeret» a szemléletes megismerés folyamatainak majdnem határtalan bőségét jelenti, és ezért aztán az ismeret egy olyan elvont fogalomná vált, melyet közvetlenül magát többé nem lehet szemlélet tárgyává tenni. Ily módon az appercepciók soha meg nem szűnő összeláncolódásának következtében a gondolkozás folytonosan sűrűbbé válik, ami egyúttal a gondolati munka kiváló megtakarítását és konzerválását jelenti. Egy olyan fogalomszó, mint «ismeret», egy bankjegyhez hasonlít, amely kimeríthetetlen tömegű készpénznek felel meg. E dologra tökéletesen ráillik, amit Mephistó a tanítványnak mond, hogy «egy ütés ezernyi kapcsolatot éleszt». Mindamellet akármilyen messzire távolodik is el a gondolkozás a szóképzetek eme jelentésváltozásának segítségével eredeti érzéki alapjától, valóságos lejátszódásában mégis mindig csak érzékileg is szemléletes marad. Mert hogy Mephistót tovább is idézzük, «éppen, ahol a fogalmak hiányoznak, ott jelentkezik a kellő időben egy szó». E kijelentésnek ez esetben nagyon is komoly jelentősége van, mert a szó az igazi képzetegyenértéke az elképzeltetlen fogalomnak. Az elvont gondolatot egy szemléletes, hallható és látható képzetfolyamattá változtatja.

De az előrehaladó appercepciók közvetítette sűrűsödések mellett az eredetileg szemléletes gon-

dolkozás a konkrét tárgy és a legelvontabb fogalom között összes lépcsőfokokkal együtt megőrzi ezen fokozatok mindegyikének megfelelő sajátos értékét; és az értékek ezen lépcsőzetén mind között az a legőseredetibb, amely teljesen és kizárólag a valóság egyszeri szemléletére irányul, mely életünkben és gondolkozásunkban kedvezményes helyet foglal el. Életünkben, mellyel a közvetlen valóságba tartozunk és tevékenyen beleavatkozunk, gondolkozásunkban, mely az elvont gondolati képleteket egyes alkalmazásaikban mindig újra és újra megvalósultnak kell hogy lássa, hacsak nem akarja maga alól teljesen elveszíteni a talajt. Az eredeti még semminémű elvonással el nem halványított szemléletnek eme különös értéke abban nyilvánul meg, hogy az emberi szellem tevékenységének azon két mezején, amely egymást kiegészítve az emberi életnek legfőbb értékét kölcsönzi, tehát a tudományban és művészetben valósítja meg a gondolkozás e két formáját. Azért a művészet alkotásai nem kevésbé gondolati képletek, mint a tudományéi; és ekként fölépítésük általános törvényeiben teljesen ugyanazon appercepciótörvényeknek engedelmesskednek, mint amelyekkel a gondolkozás termékei a nyelv területén megismerttetnek. Miként a gondolat egészként áll öntudatunkban, mely kezdetben csak a rezultáló összérzelem által hat az appercepcióra, hogy aztán az egymásra következő appercepciókban fejlessze ki egyes alkotórészeit, akként a képzőművész, vagy a költő és a komponáló zenész is a műalkotás egészét szokta persze még csak határozatlan körvonalakban felfogni, mielőtt hoz-

záfogna az egyes részek kiviteléhez, miközben aztán hasonlóképen eme szétválasztó tevékenységben alakul ki egy összképzet, mely ama kezdetbe torkollik vissza. Ekközben itt és amott is mindenekelőtt közbelépő asszociációk hatása alatt a gondolatok lefutása, valamint a műalkotások kompozíciója részleteiben eltéréseket és kiegészítéseket szenvedhetnek, de a folyamat törvényszerűsége a maga egészében érintetlen marad. Ennek következtében a művészeti termék ép oly kevésbé puszta asszociációs termék, mint egy mondatokba rendezett gondolat kifejezés.

A mindennapi tapasztalásnak számos jelensége leli e pszichológiai megfigyelésekben magyarázatát. Legelőbb is az a kevésbé figyelemre méltított tény tartozik ide, hogy beszédünkben meglehetősen bonyolult gondolatokat nehézség nélkül juttatunk el befejezésükhöz, habár a mondat kezdetén egyáltalában nem voltunk még tisztában az egyes szavakkal és képzetekkel. Némelyek, ha a nyilvánosság előtt kell beszélniök, csupán azért sülnek balé, mert e pillanatokban a gondolati összefüggés ezen önszabályozódásába vetett bizodalomuk meginog azért, mert azt hiszik, hogy az egyik szótól a másikhoz illő átmenetet még előbb keresniök kell. Jóllehet, a fesztelen társalgásban fennakadás nélkül végére jutnak a legbonyolultabb mondat szerkezeteknek is, szabad beszédük akadozó és esetlen, sőt minden pillanatban abban a veszedelemben forog, hogy teljesen elakad. E nehézségeket leküzdeni akaró önnevelésnek legbiztosabb segédeszköze az a feltétlen bizalom, hogy a meginduló gondolat szabadon és önkénytelenül le fog játszódni.

Ha utólag emlékezetünkbe idézzük azon folyamatokat, amelyek egy mondatban egy gondolat-kifejezés elejét és végét, vagy pedig egymással gondolatilag összekötött mondatok sokaságát összetartják, könnyen ráérezhetünk arra, hogy az általános tartalom a hozzája tartozó egész érzelmi minőséggel már az első szó kimondásánál jelen volt, noha a képzetek és a hozzájuk rendelt szavak ama kezdeten túl alig voltak tisztán tudatosak. Ha továbbá a folyamat asszociatív kitérések és kiegészülések nélkül játszódik le, melyek a gondolatnak alkalmilag oly alkotórészeket adnak, amelyek eredetileg távol voltak tőle, akkor rögtön észrevehetjük, hogy ama kezdeti érzelem a kimondott gondolat befejezését kísérő végső érzellemmel teljesen egybevágó. Azonban az utóbbi egyrészt a befejező szót kísérő megjelenésekor intenzivebb szokott lenni, de aztán lassanként beléolvad a következő gondolatot előkészítő érzelmi minőségbe. Hogy e jelenségek egész lényegükben megegyeznek azokkal, melyeket a metronomkísérleteknél az ütemsorokon észleltünk, az nyilvánvaló dolog. E kísérleteknél azonban a feltételek egyszerűbbek és exaktabbak, úgyhogy a közönséges gondolkozásnál és beszédnél fellépő határozatlanabb megfigyelések itt közvetlenül nyilvánvaló dolgokká válnak.

E jelenségek természetesen még a közönséges beszédnél és gondolkozásban is bonyolultabbakká válnak, természetesen ott, ahol a gondolati folyamatok összefüggése terjedelmes gondolati alkotásokat fog át. A művésznak, aki egy nagyobb műalkotás eszméjével foglalkozik, a filozófusnak, akit egy bonyolult gondolatrendszer koncepciója

tölt el, alighanem efféle ideák egésze jár az eszé-
ben, mielőtt hozzákezdene a kivitelhez, és ezek-
ben az esetekben is ezt az anticipációt csak mint
egy határozatlan összérzelmet foghatjuk föl, mely
a gondolatok lefolyásának akképen szabja meg
az irányát, hogy ezen előrehaladáson belül mind
világosabban önmaga is testté váljék. Emellett
azonban ily bonyolultabb esetekben az eltérítő
befolyások is növekvő mértékben elhatalmasod-
nak és ennek megfelelőleg ezentúl is megváltoz-
tathatják az egész fölött lebegő érzelmi hang
minőségét. Így történhetik meg azután, hogy
néha a gondolati épület a kivitelben egészen mássá
válk, mint ami első koncepciójában volt, sőt az
is megeshetik, hogy az efféle kiforgatás a történés
folyamán többször ismétlődik. Minden ily esetben
új asszociációk azok, melyeket egyes tagok éb-
resztenek és amelyek a tervezett lefutásba nem
illeszkednek belé, hanem megfordítva, ezt asszi-
milálják, vagy pedig teljesen ki is szoríthatják.
A gondolati alkotások összetettsége miatt ezek a
másodlagos lefolyások végül annyira megnöveked-
hetnek, hogy a szabályszerű egyenletes lefutás
válhatik kivétellé, viszont az átalakító befolyá-
sok túlsúlya szabállyá. Ha a legtöbb esetben e
jelenségek az objektív ellenőrzés elől rejtve ma-
radnak is, van elég olyan példa, amelyben leg-
alább némely főmomentumokban tisztán meg-
figyelhetők. Ekképen Goethe Faustja világosan
magan viseli nemcsak egész eszméje többszöri
megváltoztatásának nyomait, hanem attól a sejt-
éstől sem szabadulhatunk, hogy a költő leg-
utolsó koncepciójánál az elsőt már elfelejtette.
Wilhelm Meister pedig majdnem azt mutatja,

mintha szándékosan adott volna lehetőleg tág teret a cselekvény keltette asszociációk játékának. Jóllehet, ezek extrém esetek, aligha van a művészet, vagy a tudomány terén oly gondolati építmény, amely kivételében ezen beléjátszódó befolyásoktól szabad maradt volna, melyek részben új benyomásokból, részben az általuk vagy szellemi feldolgozásuk által keltett gondolatképletekből fakadnak. A pszichológusok iskolyelve az itt egymásba szövődő lelkipolyamatokat az értelem és fantázia fogalmai alá vonta. Mindazt, amiben a gondolati képletek szabályszerű rendje legtöbbszörre elvontabb megalkotásukra irányuló hajlammal is párosulva az uralgó, azt az értelemnek szokták tulajdonítani, ha pedig az eszmélet az asszociációk és az újonnan keltett gondolatképletek és egyúttal a gondolkodás szemléletesebb formáinak játékára hajlik, a képzelet tevékenységéről beszélünk. Természetesen azonban itt sem lehet egymástól valamiképen elválasztandó szellemi képességekről, sőt még különbözőféle funkcióról sem szó, hanem alapjában véve mindig csak a minden gondolatfolyamatba beléfoló appercepciók és asszociációk különböző relativ eloszlásban jelentkező tevékenységről. És éppen ezért teljesen visszás az a felfogás, mellyel az iskolai hagyományok a képzeletet a művészetnek, az értelmet pedig a tudománynak ajándékozzák, mint specifikus tulajdonságokat. Tudomány képzelet nélkül époly keveset ér, mint művészet értelem nélkül. Miként az értelem és fantázia ezen szkematikus általános fogalmai bizonyos értelemben csak különböző nézőpontoknak felelnek meg, amelyeknek meg-

felelőleg vizsgáljuk az önmagukban véve egységes lelki tevékenységeket és e faktorok relativ részvétele alapján különböztetjük meg őket, azonképen végül az asszociációk és az appercepciók összefüggései sem oly folyamatok, amelyek a lelkiéletnek egymástól távoleső mezőjéhez tartoznának. Sőt nemcsak hogy mindketten állandóan egymásba nyúlnak át, hanem az appercepciókról ahol csak módjukban áll, hogy keletkezésük körülményeire vezessük vissza őket, kiderül, hogy asszociációkból eredtek. Scholsem lehet oly világosan az appercepciók összeköttetéseknek az asszociációkból való származását kideríteni, mint a beszélő gondolkozásban, amely a gondolati tevékenységnek objektív alakulataiban minden egyébnél könnyebben megközelíthető mezeje. Hadd világítsuk meg ezt egy példával, mely a szemléletes és fogalmi gondolkozásformák elébb adott példáit kiegészíti. A Wilhelm Meister mondatait, melyek a tavasz fakadását rajzolják, az általunk megszokott gondolatképzés formáinak értelmében az érzékiesen szemléletes kifejezőmód példaképeinek fogadtuk el. Mindamellett ezek is teljesen fogalmi gondolkozásunk törvényei alatt állanak, mely részben messzefekvő gondolatrészeket épen az egységes kapcsolat érdekében egy összképzetté fűz össze és minket arra kényszerít, hogy a költőszavak és ragozási formák segítségével elvont fogalmi elemeket használjunk fel a szemlélet tárgyainak rendezésére. Ez másképen van a gondolkozás és kifejezési módjának, a beszédnek kezdetlegesebb állapotában. Vegyünk például saját nyelvünkéből egy egyszerű közlést, mint a következő: «oda adta a gyermekeknek a pala-

vesszőt). Ezt a mondatot, amely számunkra közvetlenül szemléletes, az afrikai Togo gyarmatbeli bennszülött valószínűleg nem értene meg, ha épen úgy akarnók lefordítani az ő nyelvére, mint ahogy az a mi nyelvünkön hangzik. Már a palavessző is túlságosan elvont fogalom volna az ő számára. Továbbá nem tudná elképzelni, hogy miképen lehet valakinek valamit adni, amit előzetesen valahonnét el nem vettünk. Végül a gyermekek fogalmát nem tudja anélkül képezni, hogy arra ne gondolna, hogy azok valamiféle emberek gyermekei. Ennek megfelelőleg a Togo néger nyelven e mondat következőképen hangzik: «Ő venni követ, írni valamit, annak adni valakinek gyermeke ők.» Emellett még figyelembe kell venni azt, hogy még ez a szószerinti fordítás is magán viseli valamiképen a mi nyelvünk fogalmi kultúrájának nyomait. Mert az igék és főnevek közötti különbség, amelyet nekünk fel kellett használni, a Togo nyelvben egyáltalában nem létezik. De hogyha közelebbről megvizsgáljuk az efféle mondatot, szembeötlő dolog, hogy a képzeteket pontosan abban a sorrendben sorakoztatja, amely szerint a folyamat a szemléletben lejátszódott. És mivel minden egyes szó tulajdonképen csak egy képzetet jelent, anélkül, hogy ezt bármiféle nyelvtani kategóriába besorozná, amely ebben a nyelvben egyáltalában nem is létezik, ekképen a gondolat kifejezése itt még lényegében a képzetek tiszta asszociációjának fokozatán áll. Egy teljesen tervszerűtlenül az egyik résztől a másikhoz csapongó olyan asszociációtól, mint az előbb elmondott sorozat, «iskola, ház, kert stb.» ez a mondat csak annyiban különbözik, hogy a megszem-

lélt folyamatot magát közvetlenül részről-részre követi, tehát ezt az emlékezetben pontosan akként ismétli, amint az magában az észleletben lejátszódott.

De ebben egyúttal az a két indíték is világosan szemünkbe ötlök, mely a tiszta asszociációt mintegy a benne nyugvó hajlandóságokból apperceptióösszeköttetéseké fejleszti. Egyikük objektív természetű. A külső jelenségeknek azon szabályszerű láncolatában rejlik, mely a szemlélet elé tárul és az asszociációkat arra kényszeríti, hogy a képzeteket ugyanazon szabályszerűséggel kösse össze. Egy olyan sor, mint az előbbi «iskola, ház, kert stb.» csak akkor lehetséges, ha a gondolati folyamat a szemlélettől elválk azért, hogy véletlen belső motivumokra bízza magát, melyek megmaradnak bennük, ha megszabadulunk a gondolkodásunkat folytonosan szabályozó jelenségek sorozatától. Ezért az ezen jelenségekhez kötött asszociáció önmagában véve az őseredetibb és ekképen a természet futásának törvényszerűsége az, mely képzeteink normális asszociációjának törvényszerűségét kölcsönzi. Ehhez az objektív indítékhoz azonban egy második szubjektív motivum is járul. Valamely meghatározott sorrendben elénk táruló benyomássorozatot nem tudnánk magunkban asszociatív módon megrögzíteni és újra létrehozni, ha figyelmünk a sor egyes részeit tagról-tagra nem követné, hogy végül egy egészzé fűzze őket össze. Ekképen a rendezett gondolkodás abból a természeti összefüggésből keletkezik, melybe az ember belé van állítva és ez a gondolkodás maga is kezdetől fogva nem más, mint a természeti történések törvényszerűségeinek szub-

jektív újjáteremtése. De ez az újjáteremtés a maga részéről csak a képzetek láncolatán uralkodó akarat segítségével lehetséges. Ekkép az emberi gondolkozás, mint maga az ember is, egyszersmind a természet egy terméke és saját lelkiéletének egy teremtménye is, amely az akaratban találja meg azt az egységet, mely a szellemi tartalmak beláthatatlan sokaságát egy egészé kapcsolja össze. Ily módon az apperceptív gondolatkapcsolatoknak az asszociációkból való kifejlődése megerősíti végül azt az akarati folyamatok vizsgálatánál nyert eredményt, hogy minden külső, önkényes cselekvésnek belső, épen a gondolati folyamatra való hatásban nyilvánuló akarati tények állanak szemben. A gondolkozás és a nyelv belső kapcsolatában a belső és külső akarásnak ezen összefüggése legtisztább kifejezésre jut. Nem cselekedhetünk kifelé anélkül, hogy egyúttal belső akarati cselekvényeket ne végezzünk. Ezért az eredetileg szabálytalanul ide-oda csapongó asszociációkon uralkodó akaratnak kezdettől fogva mint külső akarati tevékenység a rendezett gondolat kifejezés felel meg. Még ha egy kezdetleges nyelv afféle gondolata, mint amilyent az imént előadott példa mutatott, bármilyen közel áll is a képzetek tiszta asszociációjához, benne az akarat uralkodása mégis felismerhető arról, hogy az asszociációsor belsőleg összefüggő. Ezáltal azonban meg van adva az az alap, melyen ezentúl a gondolkozás továbbhaladó sűrűsödései és összekapcsolódásai következtében az apperceptió bonyolultabb alakulatai is fölépülhetnek, amidőn egyúttal megtalálják a nyelv formáiban egyenértékű kifejezésüket.

A belső és külső akarás ezen összefüggése, mely a gondolkozás és beszéd kapcsolatában elevenen lép elénk, végül is egyaránt nagy gyakorlati és elméleti jelentőséggel bír. Miképen csupán belőle nyílik meg az ember lelkiéletének magasabb termékei iránt a kielégítő megértés, azonképen nyomatékosan arra is figyelmeztet minket, hogy a nevelésnek legfontosabb része a jellem képzése, tehát az akarat nevelése nem csupán, sőt nem is elsősorban a külső nevelésre irányuljon. Sokkal inkább az a belső akarás legyen a tárgy, mely az elrendezett gondolkozásban tevékeny és amelynek megerősítése az asszociációk eltérítő játékaival szemben a legfontosabb, de a legnehezebb feladatoknak is egyike.

Többször megkísérelték, hogy a gondolkozás folyamatait más utakon közelítsék meg, mint azon, melyen eddig jártunk. Legelőbb azt hitték, hogy legbiztosabban úgy jutnak nyomukra, ha a gondolati folyamatok lélektani elemzésének alapjául a logikai gondolkozás azon törvényt fogadják el, melyeket Aristoteles óta a tudományos logika megállapított. Lelki folyamatoknak ezen logikai ítéletekké és következtetésekké való átváltoztatásában a legnagyobb elmeelt a szkolasztikus filozófia fejtette ki és még mai nap sincsen hiány követőiben. A szűkebb értelemben vett gondolati folyamatokról minden lelkitüneménynek logikus kimagyarázását még az asszociációkra, az érzéki észlelet folyamataira, az egyszerű érzésekre, érzelmekre és affektusokra is átvitte, úgy, hogy a régi és újabb idő ezen szkolasztikus lélektanában a tudat mintha egy szkolasztikus filozófussá válnék, ki minden cse-

lekedetét a logika törvényei szerint szabályozza. Már most ezek a törvények a tudományos fejlődésnek csak kései termékei, amelyek a gondolkodásnak olyan hosszú történetét tételezik fel, melyet különleges tényezők tömege határozott meg. Az a kísérlet, hogy ezekből a szabályokból, melyek még magában a fejlett eszméletben is a gondolati folyamatoknak csak kis részét takarják, a gondolkodást a szó lélektani értelmében akarjuk megmagyarázni, csak oda vezethet, hogy a valóságos tényeket logikai elmélekdedések háló-jával fonjuk be. Valóban csak azt mondhatjuk e kísérletekről, hogy eredményeikhez mérve teljesen meddőknék bizonyultak, magukat a lélektani folyamatokat félretolták és a logikai törvények magyarázatának tekintetében épen azért, mert bennük a tudatnak eredeti tényeit látták, épen-séggel semmit sem értek el.

Némelyik pszichológus alighanem azt gondolta, hogy ezt a módszert megjavíthatja, ha segítségül hívja a közvetlen önmegfigyelést. Figyelmüket saját öntudatukra irányítva, számat akartak adni maguknak arról, hogy mi történik bennünk, ha gondolkozunk. Vagy ugyanezt a célt akképen is törekedtek elérni, hogy egy másik személyhez olyan kérdést intéztek, amelynek ebben gondolati folyamatokat kellett felidéznie, hogy aztán ki-kérdezhessék az eközben szerzett önmegfigyelések felől. Hogy efféle kísérleteknél, melyekkel közvetlenül és további készülődés nélkül kellett volna a legbonyolultabb lelkifolyamatokat kifürkészni, semmiféle eredményre sem jutottak, azt mindenki könnyen beláthatja, aki eddigi elmélekdedéseinkben társunk volt. Anélkül, hogy

elemi lelkifolyamatoknak, a figyelem viszonyainak és a tágabb tudatterjedelem, valamint mindkettő egymáshoz való vonatkozásainak és a sokféle beléjük játszódó érzelmi folyamatoknak gondos elemzésével megszereznök a szükséges felvilágosításokat az általános feltételekről és bizonyos mértékig arról a szinterről, amelyen a gondolati folyamatok mozognak, teljesen elgondolhatatlan, hogy ezeket magukat lelki összetételükben megérthessük. Ekképen minden oly kísérlet, mely a gondolkozás problémáját közvetlen önmegfigyeléssel akarta megoldani, semmiféle eredményre sem vezetett. Ennek okát aztán természetesen némely pszichológus ismét csak nem a saját módszerének téves voltában, hanem magában a gondolkozás lényegében kereste. Ezt tehát, mivel minden érzékiesen szemlélhető dolog az öntudathoz tartozik, egy öntudatlan és érzékfölötti történésnek jelentették ki, melynek magyarázatában mindenki tetszés szerint rábízhatja magát saját spekulációjára. De ezzel azután igazán tág teret nyitottak annak, hogy a lelki történéseket önkényesen beléjük magyarázott logikai reflexiók segítségével rendezzék el. Az állítólag exakt önmegfigyelésnek e módszere tehát ugyanott végződött, ahonnan kiindult: a szkolasztikánál.)

Ezzel ellentétben a lélektanban épen úgy, mint a többi tudományokban is, érvényes az a szabály, hogy az összetett tüneményeket nem lehet addig megérteni, míg meg nem ismerkedtünk azokkal az egyszerűekkel, melyekből amazok függenek. Eszerint az egyszerű eszméleti folyamatok lefutásának általános jelenségei, amiként azokat lepszemléletesebb formában és egyuttal

a legegyszerűbb feltételek mellett is az ütemsorok összekapcsolatainak és összehasonlításuk megfigyelésénél megismertünk, megadják azokat a legáltalánosabb előfeltételeket, amelyeket a még sokkal bonyolultabb gondolati folyamatokra nézve is irányadóknak kell tartanunk. Természetesen azonban az összes öntudati folyamatok ezen formális előfeltételei nem elegendők arra, hogy a gondolatkifejlődés különleges tulajdonságairól és tünetnyeiről beszámoljanak. E téren annál inkább is magához a fejlődéshez kell fordulnunk, amint az a nyelvi gondolat kifejezés dokumentumaiban a különböző öntudati fokozatokon megnyilatkozik. Sajnos, ebben és más esetekben is a gyermek megfigyelésünk számára legkönnyebben elérhető fejlődése közelfekvő okokból csak csekély és részben kétes értékű eredményekre vezet. A gyermek gondolkozása és beszéde és pedig nemcsak a mi jelenlegi kulturális körülményeink között, egy nagy tömeg átöröklött hajlamtól függ, amelyeknek hatását alig lehet pontosan számításba venni, de az is teljesen lehetetlen, hogy a gyermektől távol tartjuk azokat a befolyásokat, amelyeket környezetük kezdetől fogva gyakorol rájuk. Gyermekünk szellemi fejlődése tehát minden esetben nemcsak siettetett, hanem egy tisztán spontán fejlődéssel összehasonlítva, számos vonatkozásban lényegesen megváltoztatott is. Ellenben legalább hozzávetőlegesen ismerjük ily spontán és némely esetben külső kultúrbefolyásoktól viszonylagosan kevésbé függő gondolkozás kifejlődésnek efféle fokait primitív népek szellemi életében és azok a különféle fokozatok, amellyel ilyen szellemi élet megismert, legtöbbnyire egyenértékű kifejezésre jutnak

azokban a külső jelenségekben, melyekben e szellemi élettel találkozunk. Elsősorban a nyelvben, amely a gondolkozásnak kifejezési eszköze és egyúttal szerszáma is. A nyelv fejlődési formáinak segítségével fokról-fokra követni lehet azt a lassú átmenetet, mely az asszociatív eszméleti folyamatokkal az apperceptivékhez vezet. E tárgy közelebbi vizsgálata azonban kivezet az egyéni pszichológiából a népek lélektanába, amelynek legfontosabb részeihez a nyelvben való gondolkodás lélektani fejlődéstörténete tartozik.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A lelki élet törvényeiről.

Némely pszichológus és filozófus tagadta a lelki élet külön törvényeinek létezését abban az értelemben, hogy ezek a történéseknek különleges, az általános fizikai törvényektől különböző szabályszerűségei volnának. Egy részük kijelentette, hogy mindaz, amit fizikai törvénynek nevezhetünk, csupán fizikai összefüggések pszichológiai reflexe, mely bizonyos központi tárgyfolyamatokkal összekötött érzetektől tevődik össze. Mások pedig azt állítják, hogy a lelki jelenségek terén egyáltalában nincsenek törvények és a természeti s a lelki tudományok lényeges ellentéte éppen abban áll, hogy csak amazok vezetnek vissza szilárd törvényekre, míg emezektől teljesen hiányzik a jelenségek törvényszerű rendje. Az első felfogással, mely a materiálisztikus pszichológiáé, itt nem kell foglalkoznunk. Cáfolata benne foglaltatik mindazon eszméleti jelenségben, melyet eddig megvizsgáltunk, mert rombadől magának a tudatnak tényén, melyet lehetetlen levezetni az anyag molekuláinak vagy atomjainak bármely tulajdonságából is. Az a meg-

támadhatatlan tétel, hogy nem létezik olyan eszméleti folyamat, mely valamiképen fizikai folyamathoz ne kapcsolódnék, e materiálista hipotézis következtében azzá a dogmává merevedik, hogy lényegükben maguk az eszméleti folyamatok is fizikai folyamatok. De ez egy olyan állítás, mely közvetlen tapasztalásunkkal ellenkezik, melyben az ember és minden hozzá hasonló élő lény, mint egy pszichó-fizikai és nem pusztán fizikai egység jelentkezik.

A második felfogás, amely csak a természettudománynak tulajdonít a történések általános érvényű szabályokat adó törvényeket és ezért a pszichológiát elvileg csak oly tények leírására korlátozza, melyek kapcsolataikban pusztán véletlenül és önkényesen elrendezetteknek látszanak, a törvény fogalmának egy nyilvánvalóan félreértésből fakadó alkalmazásán alapul. Azt hiszik az emberek, hogy a történések csak olyan szabályosságait lehet törvényszerűeknek tartani, melyek mindig változatlanul azonos módon ismétlődnek. Ámde ilyen törvények egyáltalában nincsenek, még a természettudományban sem. Sőt sokkal inkább itt mindenütt az az alapelv van érvényben, hogy törvények csak annyiból határozhatják valamely jelenség lefolyását, amennyiben más törvények útjokat nem állják. Mivel azonban az összes jelenségek komplex természetének következtében általában minden jelenség sok törvény befolyása alatt áll, megtörténik, hogy tapasztalatban épen a legáltalánosabb természeti törvényeket sohasem lehet teljes szigorúságukban kimutatni. Így nincsen a mechanikának még egy oly törvénye, melynek nagyobb

általános érvényűséget tulajdoníthatnánk, mint az úgynevezett «tehetetlenségi elv»-nek. Ezt a mondattal formulázhatjuk: Ha egy valamiképen mozgásba jutott test további erőhatások következtében semmi új benyomást sem szenved, akkor mozgását ugyanabban az irányban ugyanazon sebességgel a végtelenségig folytatja». Világos dolog, hogy ez a törvény a tapasztalásban soha és sehol sem valósulhat meg, mert a további a mozgást megváltoztató erőhatásoktól való függetlenség esete soha és sehol sem létezik. De a tehetetlenségi törvényt mégis egy megdönthetetlen természeti törvénynek tartjuk, mert minden valóságos mozgási folyamatot amaz ideális, a konkrét tapasztalatban sohasem létező, minden külső befolyástól mentes mozgás törvényszerű módosulásának tarthatunk.

Ha már most ezen a természettudományokban általánosan elismert nézőpontokból kutatjuk ezt a kérdést, hogy vajjon vannak-e vagy nincsenek lelki törvények? akkor elsősorban is magától értetődik, hogy ily törvényeknek csak az eszméleti folyamatokon belül megnyilvánuló szabályszerűségeket tarthatunk, tehát nem olyanokat, amelyek az eszméleten kívül fekszenek, így pl. valamely élettani agyfolyamatokhoz tartoznak. Eszerint érzéseknek vagy egyszerű érzelmeknek komplex képzetekké, indulatokká való stb. összekapcsolódását, amennyiben valamiképen szabályszerűen folynak le, lelki törvényeknek nevezhetjük. Ellenben az tény, hogy pl. mindkét szemnek nézővonala egy pontra irányul, ha a sötét látómezőben egy fényes pont jelenik meg, már nem lelki, hanem élettani törvény. Természetes, hogy

ilyen élettani törvénynek bizonyos lelki törvények hatékonyságára döntő befolyása lehet, de ez nem lehet akadálya annak, hogy a kétféle törvényszerűséget élesen el ne válasszuk egymástól, amennyiben, hogy valamit lelki törvénynek fogadjunk el, ahhoz az alaptételhez kell ragaszkodnunk, hogy e törvények komponensei és rezultánsai a közvetlen tudatnak alkotórészei, tehát érzetek, érzelmek és kapcsolataik. Ha ezen kritériumhoz ragaszkodva áttekintjük a sokféle eszméleti folyamatot, amelyet az eddigi áttekintésben érintettünk, könnyen beláthatjuk, hogy mindegyik folyamat szigorú törvényszerűségek jellemével bírnak, természetesen nem abban az értelemben, mintha e törvények kivételt nem ismerő merev szabályok volnának, ilyen törvények, mint az imént megjegyeztük, a hatások soha nem hiányzó interferenciájának következtében egyáltalában nincsenek, hanem abban az egyedül lehetséges értelemben, hogy minden komplex jelenséget elemek törvényszerű együtthatására lehet visszavezetni. Ha e követelmény lelki életünkben nem teljesülne, egyáltalában nem volna összhang, vonatkozástalan elemek káoszává bomlana szét és épen maga a tudat, mely ilyen kaotikus rendetlenségnek ellentéte, válnék lehetetlenné. Ekképen minden egyes képzet érzelmek törvényszerű összeköttetése. Egy meghatározott hangszínezetű adott hang változatlanul ugyanolyképen tevődik össze az elemi hangérzetekből. Hogy bizonyos objektív hangforrások, mint húrok, hangürök olyan fizikai tulajdonságokkal rendelkeznek, melyeknél fogva a hangkvalitások ily szabályszerű kapcsolataik jönnek

létre, bizonyára lényeges momentuma a hang-összeolvadás fizikai törvényének, de maguknak e tényeknek semmi közük sincsen e törvényekhez, tehát ha eszméletünknek nem volna hajlama ezen törvényszerű kapcsolatokra, akkor ama objektív momentumok hatástalanok maradnának. Ugyanígy áll az eset, ha fényérzetek térképzetekké kapcsolódnak össze, ha egy tárgy jobb szemmel és bal szemmel látott képe testszerű összképet ad, ha sajátos összérzelmek keletkeznek olyan részérzelmeikből, amilyeneket a közérzésnél és az esztétikai elemi érzelmeknél megfigyeltünk, végül, amidőn indulatok és akarati folyamatok alakulnak ki elemeikből. Ezekből a többé-kevésbé komplex eszméleti folyamatokból kiindulva a törvényszerűségnek ezen jelleme mindenekelőtt a folyamatok időbeli sorára terjed ki. Akármilyen ki nem elégítőek voltak is a régi asszociációi tan általánosításai, legfőbb hibájuk nem annyira abban állott, hogy elsietett törvényeket követeltek, mint inkább abban, hogy nem elég mélyre hatoltak belé az asszociációs folyamat törvényszerű talapzatába. Az utolsó meggyőzően szóló tanuságot a lelki élmények törvényszerű jelleméről végül is az appercepció-kapcsolatok adják, amelyeknek különleges, de természetesen teljesen az asszociációs törvényeken nyugvó termékei gyanánt a gondolkozás kapcsolatait ismerjük fel. A lelki élet törvényszerűtlenségének fentebb említett teoriája ellen alig van találóbb bizonyíték, mint az a következtetés, amelyre ki kell lyukadnia. Mert ez a következtetés nyilván abban állna, hogy magát a törvény fogalmát jelentse ki törvénnyel ellenkezőnek. Hiszen épen

e fogalom nem egyéb, mint ama lelki gondolatkapcsolatok egyik eredménye, amelynek törvényszerű természetét tagadják.

Nagyon messzire kalandoznánk el, ha mindazon lelki törvényre kiterjeszkednénk, melyekről általános jellemök tekintetében az asszociációról és appercepcióról szóló fejezetekben már megemlékeztünk. De amiképen a természettudományban a történések egyes törvényeiből általánosabb alaptörvények keletkeznek, amelyeket a kutatás principiumainak szoktunk nevezni, akképen a lélektan területén is felállíthatunk olyan alaptörvényeket, amelyek a történések egyes szabályszerűségeiben fel nem ismerhetők, mivel csakis ezeknek összefoglaló átnézetéből nyerhetők. Így pl. a mechanikai fizikában a tehetetlenségnek előbb példaképen használt principiuma egy általánosan érvényes alaptörvény, még nagyobb terjedelemben ilyen az anyag elpusztíthatatlanságának és az energia megmaradásának vele közel rokonelve. Ennek megfelelőleg kérdésünknek akként kell hangoznia, hogy vannak-e hasonló általános érvényű lélektani alapelvek?

Mielőtt erre a válaszadást megkísérelnők, vissza kell emlékeznünk egy korlátozásra, melyet a vezérlő alapelveknek követelménye már a természettudomány terén is szükségszerűen szenved és amelyről már előre is sejthetjük, hogy a szellemi élet mezején a tünetények szerfelett komplex természete következtében még nagyobb mértékben érvényesül. Ez a korlátozás abban áll, hogy minden egyes alaptörvénynek érvényessége meghatározott előfeltételekhez van kötve,

úgy, hogy ahol ezek többé nem ugyanazok, maguk az alapelvek is kétségessé vagy elvetendőkké válnak. Ekképen az energia megmaradásának elve csak addig érvényes, amíg a megmért energianagyságok egy zárt, tehát véges materiális rendszerhez tartoznak. De elveszíti érvényességét, ha a rendszer végtelen kiterjedésű vagy akkor is, ha, jóllehet véges, valahonnét kívülről jövő behatásoknak ki van téve. Ezen utóbbihoz hasonló korlátozást kell majd, tekintetbe véve a lelki történés sajátosságából keletkező feltételeket, azokra a lelki törvényekre alkalmaznunk, amelyeket az egyes pszichológiai szabályszerűségekből általánosítás útján fogunk elvonni. Ezek a lelki történéseknek az öntudattal való függősége következtében mindenütt csak azon határok között lesznek érvényesek, amelyekben belül egyáltalában fennáll az összefüggés a lelki folyamatok között. Így tehát keresni kell az alaptörvényt, amely szerint komplex lelki folyamatok elemeikből kialakulnak, de annak már nincsen értelme, hogy ilyent felállítsunk oly folyamatok számára, melyek az egyes tudatokban semmimű vonatkozásban nem állanak egymással. Nem baj, ha ezáltal a lélektani alapelvek érvényességének határát szűkebbre vonjuk, mint a természeti törvényekét. De ez a pszichológiának szemlélődési módjával függ össze, amely seholsem külső, hanem mindenütt belső vonatkozásokra irányul. Aztán arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a korlátozásért a lelki alaptörvények jellege kompenzációt nyújt. Valóban már az első és legáltalánosabb törvény vizsgálata meggyőző arról, hogy e föltevés beigazolódik.

Ez az első alaptörvény ugyanis valamely összetett lelki folyamatban foglalt alkotórészeknek és a belőlük összeálló egységes rezultánsnak viszonyára vonatkozik. Ez a viszony minőségi tartalma tekintetében szerfelett változatos lehet, úgy, hogy az egyes lelki folyamatok elemeiknek és kapcsolataiknak minősége tekintetében önmagukban össze nem hasonlíthatók. Így elemi fénybenyomásokat és hangminőségeket ép oly kevésbé hasonlíthatunk össze, mint egy térbeli látásképet és egy összhangzatot és még kevésbé vonhatunk párhuzamot e kettő és egy esztétikai érzelem és elemei között fennálló viszonyok között, egy indulat összes tartalma és egyes érzelmei között, az akarati folyamat és annak érzelmi és képzet alkotórészei között. Mindazonáltal mindezek az esetek egy folyamat komponenseinek rezultánsukhoz való formális viszonya tekintetében egyetlen egy principiumnak vannak alárendelve, melyet röviden a «teremtő rezultáns» alapvének nevezhetünk. Ez azt tartalmazza, hogy minden lelki kapcsolatnál az eredmény nem csupán azoknak az elemeknek pusztá összege, melyekből keletkezett, hanem hogy egy új terméket is jelent, mely azonban amaz elemekben alkatilag már előre kiképződött, úgy, hogy keletkezéséhez további alkotórészekre nincs szüksége, sőt a pszichológiai magyarázat álláspontjáról ezek egyáltalában nem tarthatók lehetségeseknek. Így a recehártya fényérzéseiben és a szemnek ezekkel összeolvadó feszülési érzéseiben a mozgásaival és beállításaival járó mindaz a lényeges elem benne foglaltatik, amely egy meghatározott térbeli kép keletkezéséhez szük-

eséses. Mindamellet a térképzet önmagában valami új dolog, mely *rezultáló* tulajdonságaival még amaz elemekben nem foglaltatik. Épen így egy egymás ellen küzdő, részben pedig egymást támogató motivumok többségének hatása alatt létrejövő akarati cselekvény szükségképeni eredménye a motivumok ezen hatásának, úgy, hogy a megfigyelés sehol sem fedezhet fel egy olyan különleges folyamatot, amely ezeken az elemeken kívül feküdnék, mindamellett amaz akarati cselekvény az indíékelemeknek nem pusztá összeadása, hanem valami új dolog, amely épen ezeket az elemeket fúzi össze egy egységes rezultánssá. A lelki történéseknek ezen teremtő és gyökerében mégis törvényszerű természete legvilágosabban az appercepció-kapcsolatoknál figyelhető meg, amelyeknél ezért hallgatólagosan tulajdonképen már régen el van ismerve. Mindenki tudja, hogy valamely egyes gondolati aktusok sorozatára alapított következtetés eredménye egy olyan egyes gondolati aktusokból előálló gondolkodásunkat messzire megvilágító eredmény lehet, amely ugyan teljesen ismeretlen volt előttünk, de mégis meggyőzőleg következik előzményeiből, ha keletkezési módját visszafelé elemezzük. Mindenekelőtt tehát az appercepció-kapcsolatok eme teremtő jellemén épül fel a lelki fejlődések törvényszerűsége, amelyben egyrészt az egyéni élet egyedi öntudata, részben az egyetemes szellemi fejlődésnek kultúra és történelem közvetítette összefüggése nyilvánul meg. Az az állítás, mely dogmatikus babonák alapján néha napján felbukkan, hogy a természeti erők megmaradása elvének szükségképen a szellemi életet is mindég

értékmenyiségeinek ugyanazon színvonalán kell fenntartani, ekkép az egyéni és egyetemes fejlődéstörténet tényeivel megcáfolható. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy itt is, ott is az összes szellemi összefüggések elébb érintett feltételei következtében egyes megszakítások állhatnak elő a folyamatban és ezek következtében ismét visszafelé tartó mozgások is. Mindebben azonban a teremtő növekedésnek és a szellemi életet jellemző szigorú törvényszerűségnek összeköttetése abban nyilvánul, hogy különösen a történés bonyolultabb folyamatainál és nagyobb terjedelmű lebonyolódási formáinál a bekövetkező eredők előre ugyan sohasem határozhatók meg, azonban megfordítva, kedvező feltételek mellett az adott eredőkből szabatosan le lehet vezetni az alkotó elemeket. A pszichológus nemkülönben a lélektani felfogástól vezetett történetíró, mindketten visszafelé tekintő próféták. Ha meg tud birkózni feladatával, nem csupán azt tudja megmondani, hogy mi történt, hanem hogy a körülményekből minek kellett szükségképen bekövetkezni. A történelmi tudományok gyakorlata régen elismerte ezt a szempontot. Amde nem csekélyebb jelentősége volna annak, ha a lélektan a rezultánsok ezen alapelvét már a legegyszerűbb érzéki észleleteknél és kedélyrezdüléseknél ki tudná deríteni, ahol az előfeltételek egyszerűsége következtében a visszafelé irányuló levezetés nem ritkán egyszersmind a jelenségek megjósolásává változhatnék.

A rezultánsok ezen törvénye jelentékeny változást szenved oly esetekben, midőn lelki események lefolyásában olyan mellékhatások lép-

nek elő, melyek a közvetlenül létrehozott rezultánsok körén kívül esnek, ahol azonban ezen mellékhatások új hatások önálló mellékfeltételeivé válnak, melyek aztán a közvetlenekkel egy új komplex eredménnyé olvadnak össze. Ily esetekben még az is megtörténhetik, hogy a mellékhatások túlnyomó erőre kapnak, úgy, hogy ekként az eredeti rezultánst pusztán mellékhatássá csökkentik vagy végül teljesen el is tüntetik. Eféle léfolyás hosszabb összefüggéseknél egymásután többször is megismétlődhetik és ekként az események olyan láncolatát hozhatja létre, amelyeknek tagjai mind messzebb és messzebb távolodnak el a jelenségsorozat kiinduló pontjától. Különösen a minden más egyéb lelki képletből összetett akarati folyamatok azok, melyeknél a rezultánsok alapelvének eme módosulását számos, kivált a néplélektanhoz és művelődéstörténethez tartozó jelenségekben ki lehet mutatni. Valamely meghatározott indítékokból keletkező cselekvés magában az indítékban kezdettől fogva meglévő célokon kívül közvetlenül célul ki nem tűzött hatásokat is szülhet. Amennyiben aztán ezek belépnek a tudatba és ott érzelmeket és ösztönöket keltenek a maguk részéről, ismét újabb indítékokká válnak, amelyek vagy bonyolultabbá teszik az eredeti akarati cselekvényt, vagy megváltoztatják, vagy egyáltalában egy másikkal helyettesítetik. A rezultánsok törvényének ezen elképzelt módosulását előfordulásának ezen leglényegesebb formája után a «célok heterogoniáját» tartalmazó alapelvnek nevezhetjük. Az egyéni, nemkülönben az összöntudat fejlődésének szempontjából kimagasló jelentősége van, külö-

nösen azért is, mert az eredeti célindítékoknak oszladozó hatásai a helyükbe lépő újak mellett legalább is egynémely nyomukkal majdnem szabályszerűen fennmaradnak. Számtalan szokásunkban és különösen régmúlt időkről reánk szállott vallásos cselekvényekben szoktak egykori célok efféle maradványai most már meg nem értett formákban tovább élni. De nemcsak maga ez a jelenség, hanem az aktuális célok keletkezése is felderítetlen marad mindaddig, míg az e téren mindenütt szerepet játszó heterogónia alapelvét nem vesszük számításba.

A rezultánsok törvényével mintegy kiegészítésül, de bizonyos értelemben egyúttal ugyanazon lelki törvényszerűség kifejezése képen a «vonatkozó relációk» alapelve áll szemben. Míg a rezultánsok törvénye a lelki szintézis formáit egy egységes kifejezésbe foglalja össze, viszont a relációk törvényét egy oly analitikus alapelvnek tekinthetjük, mely az efféle szintétikus egészbe foglalt alkotórészek viszonyait egy általános szabálynak rendeli alá. Ez pedig abban áll, hogy valamely termék lelki elemei olyan belső vonatkozásokban állanak egymáshoz, melyekből e termék maga szükségszerűen jön létre, míg egyúttal ezen viszonylatok motiválják azt is, hogy minden lelki rezultáns egy új teremtés jellegével is bír. Ez esetben belső vonatkozásokon olyanokat értünk, melyek az egyes tartalmak mennyiségi alkatától függnék és ekképen ama külső vonatkozásoknak, melyeket formális rendjük szab meg, mint specifikusan különböző, egyszersmind kiegészítő viszonyok állanak szemben. Ebben az értelemben a külső és belső vonat-

kozások viszonya megfelel a jelenségek természet-tudományi és lélektani megfigyelésének. A természeti folyamatokat az időbeli és térbeli vonatkozások teljesen meghatározzák, azok, amelyekben a történés elemei egymáshoz állanak. Ellenben a lelki folyamatok már természeti jelenségekhez való kötöttségük miatt is époly kevéssé nélkülözhetik eme külső meghatározottságot, de legsajátabb lényük a mindenkor egy egésszé összekötött elemek belső minőségi vonatkozásain nyugszik.

Miként a rezultánsok törvénye, akképen a vele véges végig váltakozó viszonyban álló reláció törvény is átöleli a lelki történésnek minden valamiképen összefüggő egységét, kezdve az egyes képzet és komplex érzelmi folyamatokon egészen a lelki élet összefoglalását nyújtó egyéni és faji fejlődésekig. Így hangelemek valamely összegének egyetlen hanggá való összekapcsolása egy különleges, csakis az összekapcsolásból eredő képzet és érzelemérték által teljesen azokon a minőségi és intenzív vonatkozásokon nyugszik, amely ezen hangok között fennáll. Ez világosan következik a rezultánsok és a vonatkozások törvényszerű egymástól való függéséből, amennyiben az utóbbiak mindennemű változása a rezultánsok alkatát is megfelelő értelemben módosítja. Ugyanígy egy térbeli látókép a recehártya minőségi és intenzív elemeihez és a szem feszülési érzelmeihez van kötve stb. Eszerint egy bonyolult esztétikai érzelem annyiban egyszerűbb, az érzékelésnek részeihez kötött esztétikai érzelmeknek eredője, amennyiben viszont ezek kvalitatív vonatkozásaikkal az eredményt meghatározzák.

Végül a szellemi életnek minden folyamata egyes momentumaik azon viszonylatán épül fel, melyek e momentumokat rezultánsokká kapcsolják össze. A rezultánsok és vonatkozások törvényének ezen összefüggéséhez van kötve mindkét alapelv jelentőségének megértése is. Az alkotó elemek belső vonatkozásainak figyelembevétele nélkül époly kevéssé tudunk számot adni a teremtő újjákepződések lelki értékéről, mint ahogyan nem tudjuk megérteni ezen vonatkozások sajátosságát, ha nem vesszük figyelembe a belőlük eredő hatásokat.

A két alapelv szoros kapcsolatára a legszembe-
szökőbb bizonyítékot ez esetben is az appercep-
ciós kapcsolatok szolgáltatják, különösen logikai
gondolati folyamatok formáiban, amint azok a
nyelv mondatkötéseiben kifejezésre jutnak. Amint
nemrégiben láttuk, egy mondatnak gondolati tar-
talma legelőbb mint egy egész, de világos apper-
cepcióig még nem emelkedett képzetképlet él
eszméletünkben. Ebben az állapotban megelőző
egy-egy asszociáció és appercepció folyamatok ere-
dője. Ehhez aztán a nyelvi gondolat kifejezés
második stádiumában amaz összképzetnek részeire
való szétbontása járul, miközben e részek egytől-
egyig egymásra vonatkozó relációkba kerülnek
egymással. Ilyen relációk azok, amelyeket a
grammatikusok alanynak, állítmánynak, főnév-
nek és jelzőnek, igének és adverbiumnak stb.
neveznek. E kategóriák nyelvtani jelentősége
világosan mutatja, hogy eközben ama vonatkoz-
tató boncolás egyúttal egymás mellé és aláren-
delt relációk rendszeréből áll, amelyet épen ezen
logikai rend kapcsol össze egy egységes eredővé.

Igy az alany és állítmány viszonya magában foglalja a nómen és attributum, verbum és objektum, vagy adverbium viszonyait, mint alájarendelt tagokéit, amelyek részben saját vonatkozásaik, részben pedig ama legáltalánosabb mondatrészek viszonylatai által vannak egymáshoz fűzve. Ezzel lehet megmagyarázni aztán azt a pszichológiai tényt, hogy miután a gondolat taglalásának e folyamata lejátszódott, az összképzet ismét, miként kezdetben, csakhogy világosabban van jelen az eszméletben. Ennek megfelelőleg kapcsolódnak össze aztán ilyen egyes gondolati képletek terjedelmesebb gondolati láncokká, melyeknek viszonylag legegyszerűbb formái a következtetés folyamataiban jutnak kifejezésre.

Miképen a rezultánsok törvényével szemben némely különösen fontos esetben, mint különleges alkalmazása és egyúttal kiegészítése is a célok heterogóniájának alapelve áll, azonképen a relációs törvénynek is megvan a hasonló kiegészítése a «fokozást nyújtó ellentétek» alapelvében. A lelki elemek és képletek azon relációit foglalja magában, melyek egy egész kvalitatív és intenzív komponensein megfigyelhető határértékekhez vannak kötve. A képzetképződések mezején efféle kontraszthatásokat az asszociatív asszimilációknál és disszimilációknál találunk. Ott azt tapasztaltuk, hogy két érzés vagy képzet például két tér, két hang vagy fénybenyomás vagy időrész különbségeinek némely határértékénél, a csekélyebb különbségnél még jelenlévő asszimiláció hirtelen disszimilációvá változik: a benyomások nem egyenlősülnek többé egymáshoz, hanem ellentétként fokozódnak fel.

Egy másik különösen jelentős formában az érzelmeknél találkozunk ugyanezen principiummal, ahol egyúttal az érzelmeknek mindennemű érzelmi folyamat és ezek kapcsolataira érvényes dualitásával függ össze. Hiszen láttuk, hogy ennek következtében minden érzellemmel egy ellentétes érzelem áll szemben, a kéjjel szemben a fájdalom, az izgalommal a megnyugvás, a feszüléssel a feloldódás. Ez esetben a relációk alapelve az ellentétek törvényének formájában mindenekelőtt aképen nyilvánul meg, hogy ellentétes érzelmelek váltakozása magukat az ellentéteket fokozza. Így egy kéjérzet intenzívebben és különleges minőségében világosabban érezhető, ha egy fájdalomérzet előzte meg. Ugyanez a viszony izgalom és megnyugvás, feszülés és megoldódás között.

De az ellentétek törvénye sem szorítkozik kizárólag egyes közvetlen egymásmellettségben vagy egymásutániségben adott eszmélettartalmak vonatkozásaira, hanem ott fejt ki legnagyobb jelentőségű hatásait, ahol a szellemi élet terjedelmesebb jelenségsorozataira terjed ki. Így gondolkodni tudó történetírók régóta rájöttek arra, hogy a történelmi fejlődésben a virágzás és pusztulás korszakai nemcsak egymást, hanem a szellemi életnek különleges irányait is követni szokták, amelyek nemcsak reánk gyakorolt benyomásokban, hanem egymáshoz való objektív relációikban is annyira megerősödnek, hogy mindegyik fázist a megelőzőnek ellentéte is kiemeli. Eképen, hogy a közelmúltból idézzünk egy példát, a németek klasszicisztikus irodalmának szemlélődő nyugalomát és formaszépségét nem csekély mérték-

ben a rája következő forradalmi korszak erős indulatainak ellentéte mutatta ki. A legvilágosabbban és rövidebb hullámokban az ellentétek a váltakozása a gazdasági élet eseményeiben figyelhető meg, ahol persze részben a kulturális élet feltételeinek váltakozása is elősegíti. De minden esetre éppen ez esetben azon éles ellentétek, melyeket hitelviszonyaink és a tőzsdekonjunktúrák ingadozásaiban megfigyelünk, végtére is csak az emberi lelki élet tulajdonságaiból magyarázhatóak meg, a remény és kétkedés között való ingadozásból és ezen ingadozásokkal járó mindenkor i indulatfokozódásokból.

Ha ezt a négy itt felsorolt principiumot teljes összefüggésében tekintjük át, szemünkbe ötlik, hogy egymással nemcsak a legszorosabban vannak összekötve, hanem hogy azokkal az általános alapelvekkel szemben, amelyeknek a természeti jelenségek összességét alárendelni szokták, teljesen különálló és velük önmagukban is összehasonlíthatatlan törvényeknek bizonyulnak. Gyakran megtörtént, hogy a szellemi élet és a természettörvényeinek eme viszonyában ellenmondást véltek felfedezni és ennek következtében, mivel a természeti törvényeket általánosabbaknak és kényszerítőbbeknek is tartották, ama lelki alapelveket egyáltalában is meg nem engedhető általánosításoknak nevezték, vagy rendszerint nem is vettek róla tudomást. Az eddigi fejtegetések azonban eléggé megmutatták, hogy a lelki folyamatok magyarázása közben kezdve a legegyszerűbb érzéki észleleteken és érzelmi kapcsolatokon egészen azokig a legbonyolultabb lelki folyamatokig, melyek a társadalomban és a történelem-

ben nyilvánulnak, egy lépést sem tehetünk a nélkül, hogy mindig és mindenütt ismételten ne találkozzunk ezekkel az alapelvekkel, amennyiben szigorúan követjük azt a maximát, hogy a lelki folyamatokat saját összefüggésükben elemezzük. A valóságban az ellenmondás vagy e törvények figyelmenkívül hagyása a megfordított maxima követéséből származik: nem maguk a lelki folyamatok legyenek irányadók az őket meghatározó alapelvekre, hanem a külső természeti jelenségekre alapított természeti törvények uralkodjanak a lelki élet fölött is. Ebben az értelemben tartották pl. az energia megmaradásának törvényét mindennemű lelki folyamat alap-törvényének is, sőt erre a célra, hogy a lelki élet önállósága valamiképen biztosíttassék a lelki energia fogalmát alkották, amely a mechanikus, a hő, az elektromagnetikus vagy egyéb más energiákkal együtt átalakulásaiban alá van vetve az energia megmaradása elvének. Minthogy azonban e lelki energia mérésére nincsen meghatározható egységünk, noha állandóan belékapcsolódik egyéb fizikai energiamennyiségek közé, azt a feltevést fogadták el, hogy közvetlen mérés nélkül is belé lehet iktatni a megmérhető változások közé, mint olyan mennyiséget, amely közvetlenül ugyan nem mérhető, hanem a vele egyenértékű fizikai energiákon mérendő meg: így pl. a szervezetbe belévitte meghatározott mennyiségű kémiai energia és a vele egyenértékű meleg és mechanikai munkaenergia között, melyet a szervezet kifelé szolgáltat. Ezzel természetesen egy olyan alapelv, mint a teremtő rezultánsoké vagy egyáltalában össze nem egyeztet-

dehető vagy mindenesetre kívül esnék a lelki élet általános törvényein. Ezt a viszonyt nyilván meg is lehet fordítani és akkor arra az eredményre jövünk, hogy a lelki élet törvényszerűsége esik kívül az energia megmaradásának törvényén, amiért az energetikus átalakulások folyamatába való bekapcsolás egy mindenképen önkényes feltevésre válik. Ez különben abból is következik, hogy ezen átalakulások sorába époly joggal kapcsolhatnánk bele akármilyen más képelt folyamatot, pl. egy csodát is.

Ezért a fizikai törvényeknek a lelki életre való efféle alkalmazásainál legtöbbször nem is tapasztalati tényekre szoktak hivatkozni, hanem egy metafizikai alapelve: egy monisztikus világfelfogás követelményeire. Nos ennek a fogalomnak bizonyára megvan a jogosultsága, amennyiben egy logikai követelményen nyugszik és ezt ki tudja elégíteni. Ha ezt azonban nem teszi, akkor az állítólagos monizmus a valóságban egy dualizmussá válik. A tudomány szempontjából a lelki és természeti élet viszonyának vizsgálatában csak annyiból jogosult a monizmus, amennyiben annak kimutatására törekszik, hogy az ember époly kevésbé csupán csak lelki lény, mint amely kevésbé pusztán csak fizikai, hanem hogy az a pszichofizikai individuum, amelyet a valóságból ismerünk. Csakis ez a monizmus felel meg a valóságnak, míg ellenben a testnek és léleknek dualisztikus elválasztása, be nem bizonyítható és a lelki élet magyarázásánál nem használható hipotézis. Ennek a tudomány szempontjából egyedül jogosult monizmusnak álláspontjáról az emberi és állati életnek elválaszthatatlan alkotó-

részeit teszik a lelki életfolyamatok, melyeket bennök rejlő tulajdonságaik alapján kell megítélni és nem oly törvények szerint, melyek más jelenségmezőre vonatkoznak és amelyek formulázásánál a lelki élet tulajdonságaira nem voltunk tekintettel. Különben a legcsekélyebb ellenmondás sem rejlik abban, hogy a fizikai és a lelki életjelenségek különböző törvényeket követnek, hacsak ezek a törvények a pszichofizikai individuum tényleges egységével össze nem egyeztethetők. A valóságban efféle össze nem egyeztetésről azért sem lehet szó, mert először is mindkét jelenségsor elütő természetű és mert másodsor, amennyiben egyáltalában tudjuk, mindenütt ott, ahol ezen jelenségsorok az individuum egységében összefolytak, valóban alá vannak vetve egy törvényszerű egymásmellérendeltségnek. Így pl. a teremtő rezultánsok elve az energia megmaradásával a legcsekélyebb ellentétben sem áll, mivel azok a mértékek, melyekkel a lelki értékeket meghatározzuk, abszolúte össze nem hasonlíthatók azokkal, melyekkel a fizikai mennyiségeket mérjük. A lelki életet értékmennyiségek szerint, a fizikai jelenségeket mennyiségértékek szerint ítéljük meg, amivel, minthogy az értékfogalma pusztára lelki eredetű, máris jeleztük, hogy fizikai mennyiségre tulajdonképen egyáltalában nem volna alkalmazható az értékmérték, de egy ilyennek csak akkor vethető alá, ha összehasonlító ítélkezés tárgyává tesszük, tehát ezáltal bizonyos mértékig pszichológiai térre lépünk. Egymástól elütő értékek azonban egyáltalában nem hasonlíthatók össze, hacsak nem válnak hozzáférhetőkké azáltal, hogy az egyik átalakul

a másikká. A hőt és a mechanikai munkát összehasonlíthatjuk egymással, mert az egyenértékűség szilárd törvénye alapján át tudnak változni egymássá, de egy hang és egy fényérzést, egy látóképzetet és egy akkordot nem hasonlíthatunk össze, mert e lelki tartalmakról nem lehet elképzelni, hogy miképen válhatnék valamelyik a másikká. Amiképen a fizikai mennyiségek alá vannak vetve a fizikai energiák önmagában való egyenértékű viszonyok szerinti átalakíthatósága következtében az energia megmaradása elvének, azonképen viszont megfordítva nincs értelme annak, ha ezt az elvet a kvalitatív és intenzív lelki értékekre akarjuk alkalmazni, amelyek efféle átalakulásra egyáltalában nem képesek. Ez azonban ismét azzal függ össze, hogy a pszichológia tárgya tapasztalatunk közvetlenül adott kvalitatív tartalmainak egész sokféleségéből áll, amelyek mindegyikének megszűnnék sajátos jellege, ha egy másikká akarnók átalakítani. Eképen a természettudomány által megvizsgált fizikai jelenségek és törvényeik a legcsekélyebb mértékben sem különböznek a pszichológia által szemügyre vett kvalitatív élettartalmaktól, hanem kiegészítik egymást, amennyiben mindkettőjüket össze kell foglalnunk, ha valamely a maga egységében megadott pszichofizikai egyed életét meg akarjuk érteni.

De a tulajdonságok ezen össze nem hasonlítható volta és szubsztrátumuknak egysége nem állhatna meg egymás mellett, ha a fizikai mennyiségeértékek és a pszihikai értéknagyságok ezen szubsztrátumban nem volnának egymáshoz láncolva. Ez a megkötöttség pedig abban áll, hogy

egyrésről a fizikai elemek, akár atomoknak, akár egy folytatólagos anyag részeinek képzeljük is el, szükségképen a lelki törvények szerint keletkezett tér és időképzetek formáiban gondolatnak el, s hogy másrésről a lelki elemek, az egyszerű érzések és érzelmek változatlanul meghatározott fizikai folyamatoknak vannak alárendelve. Mindamellettt azonban az utóbbiaknak egyáltalában nem kell egyszerű alkatúaknak lenniök, amint azt egyszer-máskor metafizikai előítéletek alapján hangoztatták. Sőt épen az ellenkező megállapítás a találó, amint azt a tapasztalás megcáfolhatatlanul tanítja, melyet a döntés e kérdésben egyedül illet meg. Mert minden egyes egyszerű érzés szemmeláthatólag periferikus és centrális idegfolyamatok bonyolult összefüggéséhez van kötve, nem kevésbé még a legegyszerűbb érzelem is, amint azt a kifejezést szolgáló sokféle jelenségek bizonyítják, amelyek még a legegyszerűbb érzelmi izgalmat is kísérik.

Ha azonban az egyszerű, azaz oszthatatlan lelki tartalmaknak komplex fizikai folyamatokhoz való tényleges korrelációját megfordítva a fizikai egyszerűnek a lelki egyszerűvel való korrespondeálásával akarjuk helyettesíteni metafizikai posztulátumként, akkor az a további lépés is közel van, hogy föl egészen a legmagasabb és legbonyolultabb gondolattartalmakig állandó korrespondeálást keressünk mindkét jelenségsorozat között. Ekkor a lelki elemek és fizikai folyamatok törvényszerű vonatkozásai egy metafizikai parallelizmussá változnak, amelyben a lelki élet tartalmilag és formailag egyaránt a fizikai, nemkülönbén pedig a fizikai tünemények a lelki jelenségek

hasonmásává válnak. Ez a feltételezés jut kifejezésre abban a spinozisztikus tételben, hogy az ideák rendje és összeköttetése ugyanaz, mint a tárgyak rendje és kapcsolata. Ezt a tételt el lehetett gondolni addig, amíg az élő lények tulajdonságainak fizikai oldala még kevéssé volt ismert és amíg a gondolkozók nem vetettek azzal számot, hogy mely pszichológiai alapelvek uralkodnak az eszméletfolyamatok kapcsolatain, az egyszerű érzéki észleletektől egészen a komplex gondolati folyamatokig. Ekkor még megengedhette magának a filozófia azt, hogy olyan elvont fogalmakból, mint a szubsztancia és kauzalitás alkossa meg a valóságot. Manapság azonban még a metafizikának is, ha azt akarja, hogy számba vegyék, valóságos tényekre kell támaszkodnia, nem pedig ezen pusztán logikai dialektikai indítékok szerint felhasznált fogalmakra. Ha a kifejezés képszerűségét tekintjük, a fenti szempontokból a pszichofizikai párhuzamosság alapelve abban az értelemben áll fenn, hogy nincsen lelki folyamat a legegyszerűbb érzés és érzelem elemektől kezdve egészen föl a legbonyolultabb gondolati folyamatokig, amellyel párhuzamosan fizikai folyamatok ne járnának. De amiként már az érzés és érzelemelemek is abszolúte összehasonlíthatatlanok fizikai szubsztrátumaikkal, még pedig akként, hogy amott lejátszódó egyszerű folyamatok emitt még csak relatív egyszerűeknek sem felelnek meg, akképen áll ez természetszerűleg minden egyéb eszmélettartalomra, mely ama elemekből épült fel. Mindezen esetekben a fizikaiság és a lelkiség az egységesen adott pszichofizikai egyén egymással össze nem hasonlítható

tulajdonságaiként jelentkezik, melyek mindegyikét elemeik kapcsolatainak bennök megnyilvánuló törvényei szerint kell megítélni. Mivel ezen tulajdonságok különböző természetűek, sohasem történhetik meg, hogy a kétféle alapelvek egymással ellenkezésbe kerüljenek, míg ellenben megfordítva, ha azokat a vonatkozásokat, melyek az életjelenségek egyik oldalára érvényesek, át akarjuk vinni a másikra is, elkerülhetetlenül vagy magukkal a tényekkel kerülünk ellenkezésbe, vagy pedig egyáltalában le kell mondanunk annak a területnek magyarázásáról, melyet ekképen idegen szempontoknak rendeltünk alá. Tehát a pszichológia jelenlegi álláspontja szerint a fizikai és pszihikai jelenségek párhuzamosságáról csak annyiban beszélhetünk, amennyiben a lelki élet minden eleme organikus fizikai folyamatokhoz van kötve, míg ellenben ezen elemek kapcsolatait sohasem szabad a fizikai életfolyamatok kapcsolataira érvényes folyamatok szerint megítélni, ha csak éppen azt nem akarjuk elveszíteni, ami a lelki életben jellemző és jelentős. Ha a párhuzamosság alapelveinek ezen korlátozása ellen alkalmilag azt az ellenvetést tették, hogy nem következetes és nem kielégítő, ezek után e kifogás egyrésztől a tudománytól régen meghaladt idők apriorisztikus metafizikáján nyugszik, másrésztől pedig a pszichológia elé kitzúzott valóságos feladat félreismerésén. Ez a feladat sohasem állhat többé abban, hogy az életfolyamatok lelki oldalára olyan alapelveket alkalmazunk, amelyek semmiképen sem tartoznak hozzá, hanem e feladatnak arra kell irányulnia, hogy ezen alapelveket a lelki élet tartalmaiból aknázza

ki, szakasztott akként, amiként a másik oldalon a szervezet anyag és erő cseréjének fiziológiai vizsgálata joggal semmi ügyet sem vet annak lelki tulajdonságaira. Mert az élet igazi egységéhez nem azáltal jutunk el, ha valóságos jelenségeket oly törvényeknek rendelünk alá, melyekhez semminemű belső vonatkozásban sem állanak, hanem ha megfordítva az élet minden oldaláról és a közöttük fennálló vonatkozásokról tiszta képet törekszünk nyújtani.

Azokból a szempontokból, melyeket a lelki és természeti törvények viszonyáról és egységgé való összekapcsolásukról eddig kifejtettünk, eldőlt az a kérdés is, mely mitológiai eredetű lévén, először a mitológiából a filozófiába és aztán ebből ment át a pszichológiába: a lélek lényegének kérdése. A primitív gondolkodásban a lélek afféle demonikus lény, amely az egész testben, különösen pedig annak egyes kedvezményezett szervében, mint a szívben, a vesében, a májban, a vérben székel. A testlélek e legrégebbi képzelet mellett azonban már korán keletkezett egy második, amely a lélekben egy a testrészekkel csak külsőleg egybekötött lényt lát, mely a halál esetében a lélegzés lehelletével és átmenetileg az alvasközben is az álom árnyképeivel elhagyja a testet: a lehellet vagy árnyéklélek. Mindkét képzet jóllehet belsőleg ellenkezett, összekapcsolódott egymással, bár a lehelletlélek, vagy pszihe a testléleknek képzeletét már a mitológiai gondolkodásban is szemelláthatólag háttérbe szorította.

A lélek fogalmának fejlődése a filozófiában is lényegileg e mytológia fejlődésképét mutatja.

A régi filozófia és nyomában vándorolva a középkori is, még a testlélek fogalmához ragaszkodik: a lelket mindennemű, még olyan fizikai folyamatok mozgó erejének is tekinti, mint pl. a táplálkozás és szaporodás. Emellett azonban a felsőbb lelki tevékenységek egy különleges, a testtől elválasztható lényhez vannak kapcsolva. Ez a felfogás, mely csupán fogalmilag tisztult alakban fejleszti tovább a mitológiai felfogásokat, tudományosan legtökéletesebb kifejezését Aristoteles lélektanában érte el. De nem maradhatott el, hogy a győzelem, melyet a testtől elválasztható psziché már a mytológiában is aratott a testlélek fölött és amely különben Aristoteles klaszszikus munkájában is elő volt készítve, végül ne vezessen ezen önálló léleklény kizárólagos uralmához, melynek tulajdonságaiban mindinkább a pusztán anyagi törvényektől kormányozott test tulajdonságainak teljes ellentétét ismerték fel. Ez a fejlődés Descartesnak, a reneszansz utolsó filozófusának rendszerében éri el tetőpontját. Ettől kezdve a testet egy kiterjedt és csak mechanikus törvényeknek alávetett szubstanciának tartják, amellyel szemben a lélek mint egy kiterjedés nélküli tisztán gondolkozó szubstancia áll. Mindketten azonban az élet tartama alatt külsőleg egymáshoz vannak kötve: a test egyetlen egy pontján, amelynek fekvéséről tömérdek hipotézis keletkezett, áll ezzel az anyagi atom analógiájára elgondolt lélekkel kölcsönhatásban.

E helyen nem folytathatjuk annak felsorolását, hogy ezek a képzetek az újabbkori filozófiában és pszichológiában miféle sorsra jutottak. Azt az alapfelfogást, hogy a lélek egy változatlan szubstancia,

melynek a lelkifolyamatok változó és tőle eltérő jelenségei a dualisztikus hipotézisnek, mindezen átalakulásai alapján nem támadják meg, akár, ha mint Spinóza a két szubstanciát két attributumává változtatjuk, amelyek korlátlan parallellizmusban állnak egymással, akár ha a materializmus álláspontján a lelki szubstanciát az egyedüli valóságnak tartott anyag egyik tulajdonságaként fogjuk fel. Hiszen nyilvánvaló, hogy a szubstanciahipotézis efféle továbbképzései annál inkább összeütközésbe kerülnek magukkal a lelkiélet törvényeivel, mentül inkább törekednek arra, hogy kiküszöböljék az egymásnak ellentmondó fogalmát két oly szubstanciának, amely gyökerestől különbözik egymástól és mégis egy egységgé kell kapcsolódnia. Ezért egyrészt a Descartesi lélek össze nem egyeztethető a lelki élet testi szubsztantumai felől szerzett mai fiziológiai tapasztalatainkkal, másrészt a metafizikai monizmus a lélek és test szubstanciáit egységgé kapcsoló konstrukcióban eleve kizárja a lelki élet megismerésének lehetőségét.

Ezért mi a szubstanciálítás metafizikai fogalmával a lélek aktualitásának alapelvét állítjuk szembe. A lelkifolyamatok nem tekinthetők valami elmúló látszatnak, amellyel szemben a lélek változatlan fel nem ismerhető és vonatkozás nélküli viszonyban áll, úgyhogy az összekapcsolásukra irányuló kísérlet feltétlenül költött hatások és ellenhatások szövevényévé válik, amelyre önkényesen aggatják rá a képzet, érzelem, törekvés és a többi elnevezéseket. Fényes példa, hogy az efféle törekvés, mely a szubstanciát akarja a lelkiélet magyarázatának alapjává tenni, mennyire ered-

ménytelen, a legutolsó és legalaposabb e kísérletek között Herbartnak úgynevezett «A képzetek mechanikája». Nyilvánvalóan minden lelkitörténés egy folytonos jövés és menés, létrejövés és teremtés. De semmiféle ezzel a történéssel szembeállított érzékfölötti szubsztancia sem segít ahhoz, hogy amazt egyes részleteiben vagy még hozzá e részek összefüggésében megértsük. Az érzéki észlelet tiszta érzéselemek produktuma, az indulat közvetlenül megélt érzelmek lefutása, a gondolkodás folyamata tagjainak önmagában alapuló kapcsolata. A valóságos lelkiélet ezen tényeinek magyarázatához semmiféle szubsztrátumra nincsen szükség, mint amely bennök önmagukban adva van és ezen élet egysége semmit sem nyer azáltal, hogy saját összefüggéséhez még egy szubsztanciát is hozzáteszünk, amelyet sem észlelni, sem valóban megélni nem lehet, de az önmagában megalapozott lelkiélettel, szemben mint annak elvont fogalmi ismétlése áll.

Így hát csak a pszichológiához legközelebb álló tudományzakokra, az úgynevezett szellemi tudományokra kell tekintenünk, hogy a pszichológiai szubsztanciafogalom ürességéről és terméketlenségéről meggyőződjunk. Hiszen a szellemi tudományok elnevezése is csak annyiban jogosult, amennyiben a pszichológiára, a legáltalánosabban vett szellemi tudományra vannak alapítva. De vajjon valaha is megtörténhetett-e az, hogy egy történész, filológus vagy jogász a jelenségek megértéséhez másnemű segédeszközöket, avagy állításaihoz bizonyítékul másféle argumentumokat használt valaha, mint a lelki élet közvetlen tényeiből választottakat? És miképen

állhatna a pszichológia szemléletmódja teljesen ellentétben a hozzá legközelebbi rokonságban álló tudományszakokéval? Hiszen nem csak arra kell törekednie, hogy a szellemi tudományok használható alapjává váljék, hanem egyúttal rá is kíván utalva mindenütt a történelmi tudományokra, s ha a magasabb fejlettségű szellemi folyamatok megértéséhez akar eljutni. Erről az efféle vonatkozásokra alapított új tudományzak, a néplélektan, amely a pszichológiai és a szellemi tudományok mesgyéjére vezet, világosan tanuskodik.

Az új kor metafizikai pszichológiája pedig félreismertlenül idegenebb a valósághoz, mint a régi metafizika, amely a lélekben az élet általános principiumát, vagy Aristoteles kifejezésével azt a céltudatos erőt látta, melyből a fizikai és pszihikai életjelenségek összessége ered. Legáltalább is számot vetett az életnek amaz egységével, melyet a közönséges dualizmusnak csodának kell tartania, hacsak nem akarja a pszihikai életet a fizikai zűrzavaros képmásának vagy megfordítva a fizikai életet egy pusztán szubjektív, saját realitása nélkül való képzetnek tekinteni. De a mi számunkra ama régi vitalisztikus lélektan útjai is járhatatlanokká váltak. Mert az élet egységének csak annyiból próbál megfelelni, hogy a jelenségek legelébb követelt kauzális magyarázatának helyébe egy mindent átfogó célfogalmat helyez, amely a maga bizonytalanságában sem a lelkifolyamatok sajátságosságának, sem a természetmagyarázás követelményeinek nem szolgáltat igazságot az életjelenségek fizikai oldalának tekintetében. Egyrészt a táplálkozást, szaporodást és helyváltoztatást, másrészt az ész-

lelődést, képzeletet és értelmet, jöllehet a tények, amelyek e fogalmaknak felelnek meg, az életjelenségek összefüggése tekintetében célszerűek, még sem köthetjük össze egy egységgé. De ezek ilyen összekapcsolásnak nem azért mondanak ellent, mert lényegükben különböző szubsztrátumokhoz vannak kötve, hanem mert az egységesen adott életfolyamatok teljesen különböző szemléletmódjain alapulnak. A táplálkozás, a szaporodás, a helyváltoztatás olyan organikus folyamatok, amelyek az objektív természethez tartoznak és amelyeknek a róluk alkotott képzetek sajátos ismertető jeleiül szolgálnak, melyek egy a mi eszméletünktől független valóságra utalnak. Vizsgálatuknál tehát épen úgy, mint a testünkön kívül lejátszódó természeti jelenségek vizsgálatánál absztrahálnunk kell a szubjektív eszméleti folyamatoktól, melyekhez fűződnek, ha objektív természetű összefüggésüket meg akarjuk ismerni. Ezzel ellentétben képzeletünk szubjektív feltételezettségükkel, valamint érzelmeink és indulataink közvetlen élmények, amelyeket a lélektan szakasztott oly módon törekszik megérteni, amint azok eszméletünkben keletkeznek, lefolynak és egymással vonatkozásba kerülnek. Ezért ugyan az önmagában egységet alkotó pszichofizikai egyén egyaránt tárgya a fiziológiának és pszichológiának is, de mindketten más és más szempontból tekintik tárgyukat: a fiziológia mint a külső természet egy fizikai, kémiai folyamatok összefüggésébe zárt tárgyat, a pszichológia mint eszméleti élményeink összefüggését. Mindkét megismerési módhoz két tényező tartozik: a megismerő szubjektum és egy tőle füg-

getlenül elgondolt tárgy. Ezért a szubjektum vizsgálata az emberi tudatban megadott tulajdonsága tekintetében nemcsak szükségképeni kiegészítése az ember természettudományi elemzésének, hanem még általánosabb jelentőséget is nyer azáltal, hogy minden szellemi érték és fejlődése közvetlenül megélt tudat-folyamatokból keletkezik és ezért csakis ezekből érthető meg. Ez és nem egyéb dolog az, amit *a lélek aktualitásának alapján* értünk.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1807/195 2sz.

